Rinaldo Marmara

Çeviri
Saadet Özen

Bizans İmparatorluğu'ndan Günümüze

İstanbul Latin Cemaati *ve* Kilisesi

Kitap Yayınevi

BİZANS'TAN GÜNÜMÜZE İSTANBUL LATİN CEMAATİ VE KİLİSESİ

KİTAP YAYINEVİ – 132
İNSAN VE TOPLUMDİZİSİ – 29

BİZANS'TAN GÜNÜMÜZE İSTANBUL LATİN CEMAATİ VE KİLİSESİ /RİNALDO MARMARA

ÖZGÜN ADI
PRÉCIS HISTORIQUE DE LA COMMUNAUTÉ LATINE DE CONSTANTINOPLE ET DE SON EGLISE

ÇEVİRİ
SAADET ÖZEN

DÜZELTİ
EYLÜL DURU

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
DEREBOYU CADDESİ, ZAĞRA İŞ MERKEZİ B BLOK 1
MASLAK-İSTANBUL
T: (0212) 285 11 96
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
KASIM 2006, İSTANBUL

ISBN 975 6051-25-6

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
CİHANGİR CADDESİ, ÖZOĞUL SOKAĞI 20/1-B
BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
T: (0212) 292 62 86 F: (0212) 292 62 87
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Bizans'tan Günümüze

İstanbul Latin Cemaati ve Kilisesi

RİNALDO MARMARA

Çeviri
Saadet Özen

Kitap Yayınevi

Bu kitabı, bir zamanlar Vatikan'ın Türkiye ve Yunanistan Temsilcisi ve
İstanbul Latin Katolik Cemaati Ruhani Reisi olan
Papa XXIII. Jean'ın (Angelo Giuseppe Roncalli) şimdiki halefleri

Papa XVI. Benedict Hazretleri'ne,

Vatikan'ın Türkiye Büyükelçisi
Ekselansları Monsenyör Antonio Lucibello'ya,

İstanbul Latin Katolik Cemaati Reisi
Ekselansları Monsenyör Louis Pelâtre'a,

ve bu kitabın gerçekleşmesi için tavsiyelerini ve yardımlarını esirgemeyen
Şansölye Monsenyör Georges Maravitch'e
ithaf ediyorum.

İçindekiler

ÖNSÖZ

Bu tarihçe, İstanbul'da, Bizans İmparatorluğu zamanında doğmuş olan, bugün, 3. binyılda, Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdüren Latin Cemaati ve kilisesi hakkında özlü bir fikir edinmeyi arzu edenler için yazılmıştır.

Latin Cemaati'nin tarihini anlatırken, genellikle net olarak birbirinden ayrılmayan iki cemaat arasındaki farkı ortaya koymak isteriz: Yabancı ya da Levanten cemaat ve Osmanlı Latin Cemaati. Büyük çoğunluğu Cenevizli olan Latinlerden, İstanbul'un 1453'te alınışından sonra Galata'nın anahtarını sunarak Fatih'in hâkimiyetine boyun eğenler, Osmanlı tebaasına dahil oldular: Bunlar Osmanlı Latin Cemaati'ni oluşturan, imparatorluğun azınlık tebaasından ya da reayadan sayılan Osmanlı Latinleridir. Buna karşılık Latinlerden fetihten sonra başka ülkelere sığınıp da ortalığın yatışmasından sonra İstanbul'a dönenler yabancı kimliklerini korudular: Bunlar da, kapitülasyonlara tâbi olan yabancı Latinler ya da Levantenlerdir. Böylece, İstanbul Latin Cemaati'ni oluşturan, hukuksal olarak birbirinden ayrılan iki unsur olduğunu görmüş oluyoruz: Yabancılar kolu ve bir de, Osmanlı tebaasından Latinler.

Çalışmamızın özelliği, bir cemaatin tarihini, en başından başlayıp günümüze kadar getirmesidir. Bugün şehrimizdeki Latin Katolik Kilisesi, yeni dokusuna uygun olarak büyük değişiklikler yaşıyor; yüzlerce yıllık geleneklere sahip Latin Levantenler de yerlerini gerek daha yaygın Katolik mezheplere, gerekse küreselleşme akımının etkisiyle bir süreliğine kıyılarımıza gelen yeni Latinlere bırakıyor.

Bu eserle, cemaatimizin umut dolu, parlak geçmişinin portresini çizmeye çalıştık. Umarız gelecekteki kuşaklar için bir belge olur, nöbeti devralacak olanları aydınlatır.

Eserin Fransızcası, cemaatimizin tarihini gelecek kuşaklara aktarma kaygısını güden İstanbul'daki Papa vekili Monsenyör Louis Pelâtre ile Monsenyör Georges Marovitch'in girişimleri sonucunda, 2003 yılında yayınlandı.

Vatikan Gizli Arşivleri'ne ulaşmamı sağlayan Kardinal Ekselansları Luigi Poggi'ye ve Kardinal Ekselansları Jorge Mejía'ya; *Propaganda Fide* arşivleri için de Kardinal Ekselansları Josef Tomko ile Kardinal Ekselansları Crescenzio Sepe'ye şükranlarımı sunarım.

Dominikenlerin arşivleri için muhterem pederler Lorenzo Piretto, Giuseppe Gandolfo ve Bernadino Prella'ya, *Conventuel* arşivleri için Luigi Iannito, Atanasio Sulik ve Davide Vezoli'ye, *Frères mineurs* arşivleri için Claudio Ceccherelli, Rubén Tierrablanca ve Gwenolé Jeusset'ye, Kapüsenlerin arşivleri için Aloys Bailly'ye, Lazaristlerin arşivleri için Paris'teki bölge sorumlusu Pierre Cornée'ye ve Yves Danjou'ya, ve *Frères des Ecoles Chrétiennes*'den Frer Ange Michel'e şükran borçluyum.

Tinos ve Sakız Adaları arşivlerine ulaşmamı sağlayan Muhterem Peder Marco Foscolos'a da teşekkürlerimi sunarım.

Amacımız, kendilerine kucak açan bu toprağa yürekten bağlanan, Boğaz kıyılarındaki bu büyüleyici şehrin ekonomisine, kültürüne ve sanatına getirdikleri katkılarla yaşadıkları döneme damgasını vuran Levantenleri anmak, ama özellikle Türk halkının hoşgörüsüne ve konukseverliğine duyduğumuz minneti ifade etmektir.

RINALDO MARMARA

Not: Bu yapıt, Profesör Marie-Paule Masson'un yönetiminde hazırlayıp 11 Ocak 2003'te Montpellier III – Paul Valéry Üniversitesi'nde savunduğumuz, "*De l'Empire byzantin à la République Turque, la formation, l'apogée et le déclin de la Communauté levantine de Constantinople. Son influence sur le grec moderne en tant qu'héritage culturel*" başlıklı doktora tezimizin yeniden düzenlenmesinden ibarettir. Metnin ağır olmaması ve belli bir çerçeve içinde kalması için gereken değişiklikleri yapmaya çalıştık. Tezin tamamı 690 sayfadır.

Birinci Ayrım

Başlangıçtan İstanbul'un Fethine Kadar Latin Cemaati

BAŞLANGIÇTAN İSTANBUL'UN FETHİNE KADAR LATİN CEMAATİ

İstanbul Levanten Cemaati, Bizans İmparatorluğu zamanında ticari nedenlerle kurulan İtalyan kolonilerinin üzerinde yükselmiştir. 10. yüzyıldan itibaren, İtalyan deniz cumhuriyetlerinin halkları olan Amalfililer, Venedikliler, Cenevizliler, Pisalılar iki kıtanın buluştuğu yerdeki bu şehre akın etmeye başladılar. Bu belli başlı İtalyan şehirlerinden gelenlerden başka İstanbul'a yerleşip koloni kuran Batılılar arasında, Ankonalıları, Raguzalıları, Floransalıları, Provence'lıları,[1] İspanyolları ve Almanları sayabiliriz.

1082 Mayısı'nda, İmparator 1. Alexios Komnenos'un Venediklilere İstanbul'un bir mahallesini imtiyaz olarak vermesi, İtalyan kolonilerinin kuruluş anlaşması olmuş, imtiyaz bir beratla da resmileştirilmişti. Depolar, dükkânlar, atölyeler, bir süreliğine şehre gelen tüccarlar için hanlardan ibaret olan mahalle ya da *foundouk*, kiliseyle birlikte, Doğu'daki bütün İtalyan cemaatlerinin ana merkeziydi. "Her millet, imparatordan o anki çıkarlarına göre farklı mahallelerde yer alırken, ibadet etmek, hayır işlerinde bulunmak için kiliseye, daha doğrusu şapele, ayrıca bir mezarlığa da sahip olmuş oldular."[2]

İstanbul Levanten Cemaati'nin tarihi bir bakıma, "bu Doğu başkentinde Latin kolonilerinin önem kazanmasına, kısıtlanmasına ya da gelişmesine paralel olarak ilerleyen"[3] Latin Kilisesi'nin tarihiyle karışmış durumdadır.

İstanbul Levanten Cemaati, Haliç'in sağ kıyısında, Bizans surlarının etrafında, limanın yakınlarında, Neorion (Bahçekapı), Peramatis (Balıkpazarı Kapısı) ve Droungarion (Zindankapı) arasındaki kesimde doğdu. "İmparatordan imtiyaz almış Frenk kolonilerinin her birinin, bu üç kapı arasındaki alanda, şehir surlarının içinde bir merkez binası, ticari işlerini yürütmek için de bu binayla az çok bağlantılı olarak kıyıda bir iskelesi ya da rıhtımı olurdu."[4]

1453'te İstanbul'un Türkler tarafından fethine dek geçen dönemdeki cemaate bir isim vermek gerekirse, Levanten ve Latin terimlerini eşanlamlı kabul edebiliriz. Cemaat, Bizans İmparatorluğu'nun bağrında imtiyazlarla yaşayan, farklı devletlerin tebaası olan yabancılardan oluşuyordu. 1453'ten sonra ise, bir Levanten olan yabancı Latin'le, bir reayayı ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun gayrimüslim tebaasından olan Latin Osmanlı'yı birbirinden ayırmak gerekecektir.

İlk olarak, daha 9. yüzyılda Latinlerin şehirde varolduğunu kanıtlayan Aziz Sergios ve Bakhos Latin Kilisesi'ni ele alalım. Papa VIII. Jean (872-882), Makedonyalı Basileus'a yazdığı bir mektupta[5] bu kilisenin Latin ayin usullerine bağlı olduğunu söyler. Öte yandan, Doğu ve Batı kiliselerinin kopuşu sırasında IX. Leo (1049-1054) Mihail Kerularios'a karşı yazdığı mektupta, İstanbul'da pek çok Latin kilisesinin olduğundan bahseder.[6]

Aziz Sergios ve Bakhos Kilisesi

Papa VIII. Jean'ın Makedonyalı Basileus'a yazdığı 251 numaralı mektuptan, İstanbul'da, 867 ile 882 arasında, Aziz Sergios adında bir Latin kilisesinin bulunduğu anlaşılıyor. Bu kilise İmparator I. Iustiniaus tarafından 527-536 arasında, Suriyeli şehitler Sergios ile Bakhos'un anısına, onlara olan minnetinin bir ifadesi olarak dikilmişti.[7]

Doktor Mordtmann, Aziz Sergios ve Bakhos Kilisesi'nin üçüncü bölgede, Marmara Denizi üzerindeki Sophia ya da Iulius limanına yakın bir yerde olduğunu söyler. Bugün liman tamamen dolmuş, ama adını korumuştur: Kadırga Limanı. Procopius'a göre kilise Aziz Petrus ile Paulus Kilisesi'ne bitişikti, hatta ikisinin giriş kapıları birdi. Bu iki ibadet mekânı, Iustinianus'un saraya eklediği bölümde birlikte kullanılıyordu.[8]

Aziz Sergios ve Bakhos'un, Papa'nın elçilerinin kilisesi olması nedeniyle ayrı bir önemi vardı. Muhtemelen Iustinianus tarafından, Papa Vigilius'un İstanbul'daki uzun ikameti sırasında Romalı din adamlarına bırakılmıştı. Sonradan, Sultan II. Beyazıd zamanında (1481-1512) Hüseyin Ağa tarafından camiye çevrildi. Bugün adı Küçük Ayasofya Camisi'dir.

Birinci Bölüm
İTALYAN KOLONİLERİ

Amalfililer

Amalfililer, büyük olasılıkla İstanbul'a ilk gelenlerdir; Haliç'in sağ yakasında[1] bugünkü Eminönü'ne, Yeni Cami'nin yerine yerleşmişlerdi. Cremona episkoposu Liutprand, daha 944'te onların orada olduğuna işaret ediyordu.[2] Bu tarihte Amalfi kolonisi, Konstantin Porphyrogenetus'un tahtı elde etmesine yardım edebilecek kadar kalabalıktı.[3]

İstanbul'un bilinen en eski İtalyan tüccar ailesi, Amalfiliydi. Tüccarın adı Mauro'ydu. Batı'ya ipekliler ve değerli eşya ihraç ederek edindiği serveti sayesinde kolonide en üst mevkie gelmiş, imparator da onu *Hypatos* göreviyle onurlandırmıştı. Oğlu Pantaleone Mauro da onun yerini aldı; kendi de *Hypatos* göreviyle onurlandırılarak, babasının dindarlık ve cömertlik üzerine kurulu politikasını devam ettirdi.[4]

Amalfi şehri, zorla İtalyan Norman Krallığı'na katıldığından beri (1073), Normanların sürekli olarak tehdit ettiği Bizans İmparatorluğu'nun düşmanı haline gelmişti. İstanbul'daki zengin koloninin durumu zorlaştı[5] ve sonunda 1082'de, I. Alexios Komnenos'un Normanların denizlerdeki yayılmasını durdurmak için destek vermelerine karşılık Venediklilere imtiyazlar bahşetmesiyle, özerkliğini kaybetti.[6] Böylece Amalfililer, Bizans topraklarındaki bütün yabancılar gibi gümrük muafiyetinden yoksun kaldılar.[7] Bu hak yalnız Venediklilerindi; ve sonunda Venedik'in himayesini kabul etmeye mecbur oldular. Belin'in işaret ettiği gibi, bu imtiyazla "yabancıların şu ya bu millet tarafından himaye edilmesi" sistemi başlamış oldu.[8]

Amalfililerin İstanbul'da bir manastırları ve en az iki kiliseleri vardı; bilinenler San Salvatore ve Sancta Maria Latina'dır.[9]

Venedikliler

II. Basileus 992'de verdiği *khrisobullos* (altın mühürlü ferman) ile Güney İtalya'ya geçmesine yardım etmeleri karşılığında Venedik gemilerine bir vergi indirimi bahşediyordu.[10]

I. Aleksios Komnenos Venedikli müttefiklerine, Karadeniz dışında imparatorluğunun her yerinde büyük avantajlar verdi. İmparator, Venedik Dogesi'ne ve Grado patriğine yıllık düzenli bir gelir bağlamasının, Venedik kiliselerine her yıl düzenli bağışta bulunmasının yanı sıra, "İstanbul'da, Haliç üzerinde, Porta Oraia ile Porta Vigla arasında, yani Embolon'da, üç iskelesi ve 20 bezant gelir getiren bir fırını olan, S. Acindino Kilisesi'ne yakın bir mahalleyi ve ayrıca S. Andrea Durazzo Kilisesi'ni, bitişiğindeki evler ve geliriyle birlikte"[11] Venediklilere bahşediyordu.

I. Aleksios Komnenos 1084 ve 1109'da Venediklilere verdiği imtiyazları yeniledi. Halefleri de onun izinden gittiler: 1126'da II. Ioannos Komnenos, 1148'de I. Manuel Komnenos, 1182-1185'de I. Andronikos Komnenos, 1187'de ve 1189'da II. Isaakios Angelos imtiyaz verdiler.[12]

Komnenos hanedanından imparatorların bu olağanüstü imtiyazları yenilemesi, İstanbul'da Venedikli tüccarların ne kadar büyük bir yere sahip olduğunu ortaya koyar. Bu ticari dinamizm sadece Pisalıları ve Cenevizlileri rahatsız etmekle kalmadı; imparatorun uyrukları da bunun ceremesini çektiler.

1111'de Aleksios Komnenos Pisalılara imtiyazlar vererek, İstanbul'un Batı'yla olan ilişkilerinde Venedik tekelini kırmış oldu. Pisalılar, bundan böyle Bizans İmparatorluğu'nun başkentinde bir mahalleye sahip olacaklardı. İmtiyaz 1136'da yenilendi. Cenevizliler de 1142'de benzer avantajlara sahip oldular.[13]

Ne var ki, ne I. Manuel Komnenos'un 1171'de Venedikli tüccarları hapse attırıp mallarına el koyması, ne de Rumlarla aralarındaki ticari rekabet yüzünden Latinlerin 1182'de katledilmesi, Bizans İmparatorluğu'nda Venedik'in gücünü kırabildi. "Manuel Komnenos'un ölümünden sonra (1182), Andronik Komnenos bütün Latinleri kovdu; Cenevizliler ve Pisalılar Sicilya kralı II. Guglielmo'nun desteğini aldılar; kral Bizans'a karşı sefere çıkarak Selânik açıklarına geldi (1185); bu sırada Venedikliler ise, Pisalılarla Cenevizlilerin gitmesinden yararlanarak İstanbul'da onların yerini almaya uğraşıyordu. Selânik'in kuşatıldığının haber alınmasından sonra Andronikos Komnenos devrildi. Yerine geçen Isaakios Angelos, Guglielmo'yu kuşatmayı kaldırmaya zorladı (1187) ve Venedik'le tekrar müzakere-

ye başladı; bunun sonucunda 1189 anlaşması imzalandı. Deneyimler, İstanbul'u Norman saldırısından sadece Venedik donanmasının koruyabileceğini göstermişti."[14] Böylece 1082 anlaşması tasdik edildi ve Venedik 1171 olayları için tazminata ve devletin el koyduğu mallarını geri almaya hak kazandı.[15] Venedik, İstanbul'daki eski mevkiine kavuşmuştu.

Venediklilerin İstanbul'da en az dört kilisesi[16] vardı: San Acindino, San Marco di Embolon, Santa Maria di Embolon ve San Nicolò.

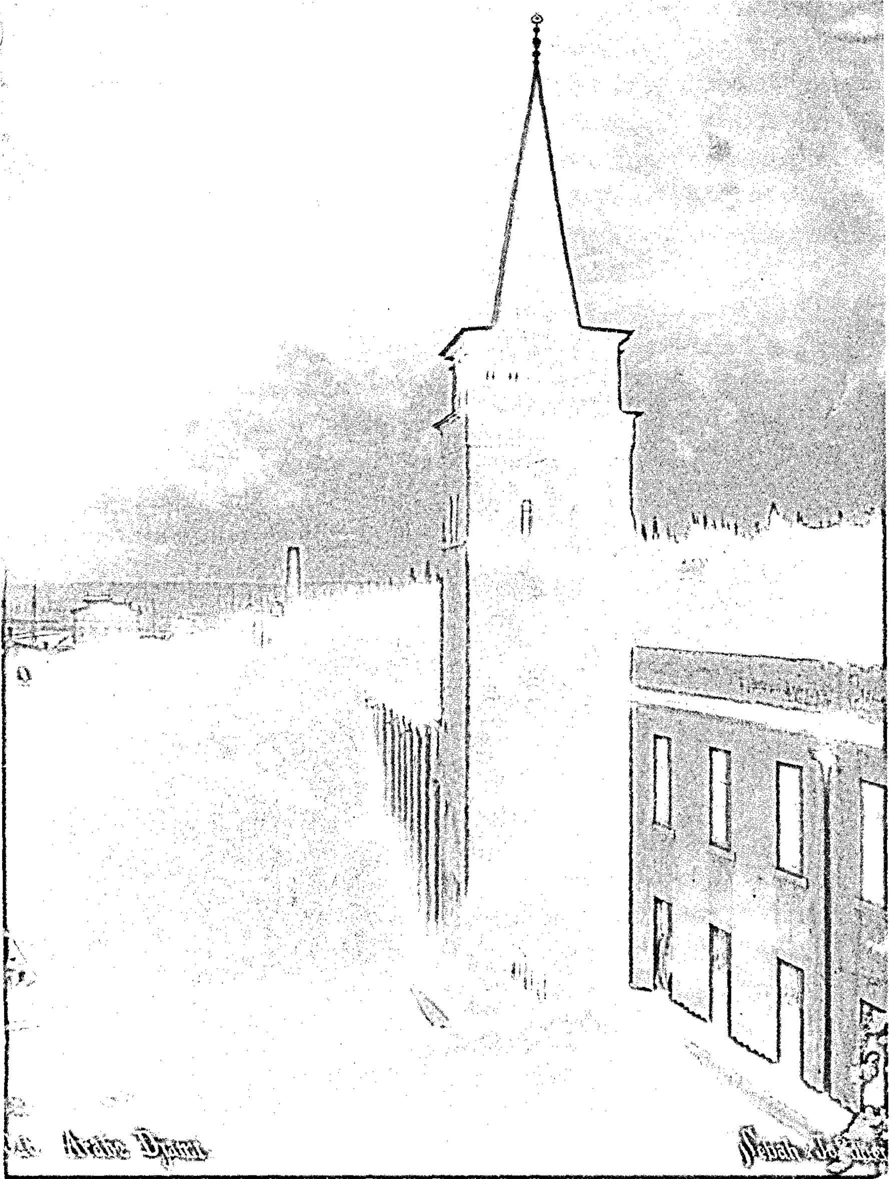
San Acindino

San Acindino, Venedik kolonisinin en eski kilisesidir. Doge Ordefalo Faletro, Venedik elçilerinin haklarını korumaları koşuluyla, bu kiliseyi mülkleri ve gelirleriyle birlikte, 1107'de Grado patriği Giovanni Gradonico'ya verdi.

Koloninin ağırlık ve uzunluk ölçüleri bu ibadethanede saklanırdı. 1148'de Manuel Komnenos kiliseye, 20 *bezant* gelir getiren bir fırın bağışladı. Resmi belgeler bu kilisede yazılır, başpapaz da noterlik görevini burada yerine getirirdi. 1250'den sonra kaynaklarda San Acindino'nun adına rastlanmaz. Doktor Mordtmann,[17] binanın bugünkü Rüstem Paşa Cami'nin yerinde olduğunu söyler.

San Marco di Embolon

San Marco di Embolon (Çarşı), ilk olarak Aralık 1150 tarihli bir belgede ortaya çıkar. Bu kilise Venedik'teki San Giorgio Maggiore Manastırı'na aitti. 1261'de Bizans Latin istilâsından sonra iktidarı yeniden ele geçirdiğinde Venediklilerden alınıp, VIII. Mihail Paleologos tarafından Nymphaeum Anlaşması'yla Cenevizlilere verilmişti. Her ne olursa olsun ibadethanenin 15. yüzyılda Venedik'e ait olduğunu, Senato'nun 1442 Martı'nda kilisenin tamir masrafları için oylama yapmasından biliyoruz. 14 Aralık 1452'de İstanbul'daki Büyük Venedik Konseyi, Bizans İmparatorluğu'nun isteği üzerine bu kilisede toplanıyor ve kentin yakında kuşatılacağını göz önüne alarak gemileri limanda tutmaya karar veriyordu. Kilisenin adına bir daha rastlanmaz. Muhtemelen İstanbul'un Türkler tarafından alınmasından sonra yıkılmıştır.

Resim 1. Arap Camii, Sebah&Joalier.

Santa Maria di Embolon

Santa Maria di Embolon'a ilk olarak 12 Aralık 1199 tarihli bir belgede rastlanır. Bu tarihte kilisenin başrahibi Bucti, San Acindino Kilisesi'nde bir kararın halka okunmasına tanıklık ediyordu. 1341'de, Santa Maria'nın papazı burada noterlik yapıyordu. Büyük Venedik Konseyi, İstanbul Türk kuşatması altındayken 11 Nisan, 2, 10 ve 12 Mayıs 1453 tarihlerinde bu kilisede toplandı.

San Nicolò

San Nicolò 11. yüzyıldan beri Venediklilere aitti. Doge Vitale Faletro, kiliseye ait olan bir dükkânı 1090 Temmuzu'nda Venedik San Giorgio Maggiore Manastırı'na bağışlamıştır. Bu kilisenin adının geçtiği son belge, 13 Ekim 1232 tarihlidir.

Pisalılar

Pisalılar, Birinci Haçlı Seferi'ne (1096-1099) denizden verdikleri destekle Doğu Akdeniz'deki konumlarını sağlamlaştırmışlardı. I. Aleksios Komnenos da çok geçmeden 1111'de onlara mali avantajlar verdi.[18] Bu imtiyazlar 1192 Şubatı'nda, II. Isaakios Angelos'un buyruğuyla yenilendi. İstanbul 1204'te Latinler tarafından kuşatıldığında, ilk başta Rumların tarafını tutan Pisalılar, sonra Haçlı bayraklarının altına geçtiler. Dolayısıyla şehir ele geçirildikten sonra, imtiyazları onaylandı, hatta artırıldı: "Baudouin onları Venediklilerle bir tuttu; en önemli dini mevki olan patriklik Venediklilere verilirken, ikinci sırada gelen başrahiplik Pisalılara bırakıldı."[19]

15. yüzyılın başında Pisa kolonisi Floransa yüzünden geriledi. Pisalıların İstanbul'da iki kilisesi vardı: San Nicolò ve San Pietro. Başrahibi bir olan kiliselere bağlı bir hastane, bir mezarlık ve müştemilât vardı. Doktor Mordtmann Pisalıların mahallesinin, San Marco Kapısı ya da *Porta tis İkanatissis* kapısından, Ceneviz mahallesiyle sınırı oluşturan Neorium kapısına dek uzandığını söyler.

San Nicolò

San Nicolò 1112'den itibaren belgelerde karşımıza çıkar; bu kilisenin adının geçtiği son belge[20] 28 Mayıs 1230 tarihlidir.

Santi Pietro e Paolo

San Nicolò Bizans imparatoru tarafından bağışlandığı halde, II. İsaakios Angelos'un 1192 anlaşmasında belirttiği gibi, Santi Pietro e Paolo Pisalılar tarafından inşa edilmiştir. Adının geçtiği ilk belge, 1160 tarihlidir. Floransalılar, 1410, 1430 ve 1436'da birkaç kez başarısız denemelerde bulunduktan sonra, Ağustos 1439'da kiliseye sahip oldular, planını değiştirmeksizin tamir etme iznini de aldılar.[21]

Cenevizliler

1142'de, II. Ioannes Komnenos Ceneviz elçileriyle[22] Kilikya'da, Cenevizli tüccarlardan alınan keyfî vergilerin düzene bağlandığı bir ticaret anlaşması imzaladı. Cenevizlilerin İstanbul'a yerleşmesi ise, 12 Ekim 1155 tarihli anlaşmayla oldu. 1157'de de, I. Manuel Komnenos'un vaat ettiği kiliseye kavuştular. 1162'de Pisalılar, Cenevizlilerin önde gelenlerinden Ostave Ruffo'yu öldürdükten sonra mahallelerini yağmalayıp Cenevizlileri kentten kovdular. Ceneviz kolonisi 1170'te *Coparia* denen mahalleye döndüyse de, 1182'deki kanlı olaylar sırasında yaşadıkları yeri bir kez daha terk etmek zorunda kaldı. Guillaume de Tyr'e göre, "bu ayaklanmada altı bin Latin katledildi, evleri yağmalandı ve yakıldı; katliamdan canını kurtarabilenler gemilere sığındılar."[23] Cenevizliler, 1198'de geri döndüler ve aynı yıl, ardından 13 Ekim 1202'de yeni imtiyazlar elde ettiler. III. Aleksios Angelos, bu son anlaşmayla onların bütün eski haklarını kabul ediyor ve bunlara yenilerini ekliyordu. 1202 anlaşmasında, adı bilinmeyen sütunlu bir kilisenin tasvirine de rastlanır. Janin'in ifadesine göre, bu kilisenin Kalamanos ya da Botaniates sarayının kilisesi olduğu kabul edilebilir; burası terk edilmiş bir manastırken Cenevizliler tarafından 1160'ta satın alınmış; yıkılıp yerine bir elçilik sarayı, bir kilise ve koloninin hizmet binaları inşa edilmişti.

Ceneviz yapılarının çoğu, Pisalıların mahallesini küle çeviren 1203 yangınında yok oldu.[24] Doğu Latin İmparatorluğu kurulduğu sırada, Venediklilerin Cenevizlileri imtiyazlarından vazgeçmeye zorladıklarına şüphe yoktur. Ama iki rakip cumhuriyet arasında yapılan 1212 ve 1251 anlaşmalarıyla, Cenevizliler eski haklarına kavuştular. Janin, koloninin bu dönemde

hâlâ kiliselerinin olup olmadığından kuşkuludur, çünkü VIII. Mihail Paleologos 13 Mart 1261 tarihli Nymphaeum[25] Anlaşması'yla onlarla ittifak yaparken, onlara Venediklilerin Santa Maria Kilisesi'ni de vaat ediyordu. Anlaşıldığı kadarıyla bu son hüküm yerine getirilmedi; zira 25 Temmuz 1261'de Bizanslılar şehri geri alırken Cenevizlilerin müdahalesine gerek kalmadı. Bunun ardından VIII. Mihail Paleologos'la çıkan sürtüşmeler yüzünden, Cenevizliler Galata'ya yerleştiler.

İstanbul'daki Tarikatlar

Bu süreçte Latin kolonilerine paralel olarak, pek çok tarikat da İstanbul'a yerleşti.

Fransiskenler

Fransiskenler[26] daha 1220'de İstanbul'daydılar.[27] İmparator II. Andronikos Paleologos'un izniyle, çarşıya yakın boş bir alanda inşa edilen Agora manastırı, büyük olasılıkla *Frères mineurs*'e aitti.[28] *Observance* kolunun genel naibi olan Aziz Sienna'lı Bernardino (1380-1444), papa IV. Eugenius'un isteğiyle 1441'de, tarikat mensupları Fra Gaspare ile Fra Urnino'lu Giovanni'yi İstanbul'a gönderdi. Bu ikisi, inşaatına Fra Bartolomeo Goro'nun çoktan başlamış olduğu, tarikata ait bir manastırla kilisenin işlerini ele aldılar. Santa Antonio dei Cipressi adı verilen manastır, 1451'de tamamlandı.[29] 1453'te, şehir Türklerin eline geçerken din adamları savunmada bizzat yer aldılar. Sonuç olarak manastır yıkıldı, din adamları öldü.[30] Manastır, saray bahçelerine yakın bir yerdeydi.

Dominikenler

Dominikenlerden bahseden en eski belge 1233 tarihlidir. Doğu Latin İmparatorluğu'yla birlikte ortadan kalkan manastırlarının yeri bilinmiyor. "Dominikenler 1299'da tekrar İstanbul'a yerleştiler. Frer Bertrandus de Galhaco, manastırı barındırabilecek bir bina almayı başardı. Herhalde çok uzun ömürlü olmayan bu manastır, 1307 civarında ortadan kalkmış olmalıdır." [31]

Templiers

Doğu Latin İmparatorluğu kurulduğu anda İstanbul'a yerleşen *Templier*'lerin elinde Saint-Samson yetimhanesi vardı.[32]

Hospitaliers de Saint-Jean

I. Manuel Komnenos (1143-1180) bu tarikata, yeri bilinmeyen bir yetimhane vermişti; Doğu Latin İmparatorluğu zamanında ortadan kalktı.[33]

İkinci Bölüm

DOĞU LATİN İMPARATORLUĞU 1204-1261

Batılı Hıristiyanların genellikle Papa'nın isteğiyle, Kutsal Topraklar'ı Müslümanların elinden kurtarmak için düzenlediği askeri harekâta Haçlı Seferleri diyoruz. Bunlar 27 Kasım 1095'te Clermont konsili sırasında, Papa II. Urbanus'un çağrısıyla başlamıştır. Sekiz kez yapılan Haçlı Seferleri 1291'de, son büyük kale olan Akka'nın Müslümanlar tarafından alınmasıyla sona erdi. Bunun üzerine Haçlılar, ayrıca Templiers ve Hospitaliers gibi asker tarikatlar Kıbrıs'a sığındılar.

Bu çalışmada, Doğu Latin İmparatorluğu'nun kurulmasıyla sonuçlandığı için, özellikle Dördüncü Haçlı Seferi'nin (1202-1204) üzerinde duracağız.

1198'de Papa III. Innocentius'un aldığı karar üzerine, Neuilly-sur-Marne papazı Foulques ve Papa'nın temsilcisi Petrus de Capua sefer çağrısı yaptı. Asıl hedefi Mısır olan, Papa ile Haçlılar arasındaki stratejik çatışmaları açığa vuracak olan bu sefere, Montferrato markisi Bonifacius, Flandre kontu Baudouin ve Venedik Dogesi Enrico Dandolo kumanda ettiler. Ellerindeki maddi imkânların çok üzerinde bir donanma kurmak isteyen Haçlılar, Papa'nın yasaklamasına rağmen Venedik'le pazarlığa oturmak zorunda kaldılar.[1] Venedik ise seferin temel hedefini kendi çıkarları doğrultusunda değiştirerek, Haçlıları Zara kuşatmasına katılmaya ikna etti.[2]

Bu sırada Bizans tahtında hak iddia eden, Alman kral Philipp von Schwaben'in kayınbiraderi olan genç Aleksis,[3] son derece cazip vaatlerde[4] bulunarak Haçlıların desteğini almayı başarmıştı. Bunun üzerine Haçlılar, gene Papa'nın telkinlerine aykırı olarak[5] 17 Temmuz 1203'te İstanbul'u aldılar ve II. İsakios Angelos'u tekrar tahta çıkardılar. Hükümdardan beklenen, 1 Ağustos 1203'te IV. Genç Aleksios (Angelos) adıyla taç giyen oğlu Aleksis'le uyum içinde saltanat sürmesiydi. Aradan çok geçmeden, IV. Aleksios'un vaatlerini yerine getirememesi yüzünden Rumlarla Latinler arasında anlaşmazlık patlak verdi. 1204 Ocak'ında çıkan bir isyan, Murtzuflos unvanıyla anılan V. Aleksios Dukas'ın iktidarı ele geçirmesine ortam yarattı.

Haçlılar çok zor durumda kalmıştı. Bütün bunların sonucunda bir askeri ayaklanma meydana geldi. Kısa bir kuşatmanın ardından şehir Haçlıların eline geçti, 12 ve 13 Nisan 1204'te de yağmalandı. Böylece 1261'e kadar yaşayacak olan Doğu Latin İmparatorluğu Bizans İmparatorluğu'nun yerini almış oluyordu. Flandre kontu 1. Baudouin de 16 Mayıs 1204'te Aya Sofya'da taç giyerek Latin İmparatorluğu'nun ilk imparatoru oldu.

I- İstanbul Latin Patrikliği ve patrikleri

Doğu ilk olarak, 484-519'da Acacius'un adıyla anılan ayrılıkçı hareketle Roma cemaatinden kopmuştu. Photius'un 858'de başlattığı Doğu *skhisma*'sı da 1054'te, Mihail Kerularios tarafından tamamlandı. Böylece Hıristiyan kilisesi, Roma Kilisesi ve Rum Kilisesi olarak ikiye ayrılmış oluyordu.

Baudouin'in taç giymesiyle Latin İmparatorluğu bir öndere kavuştuğuna göre, şimdi de kilise örgütünü kurmak gerekiyordu. Haçlıların her tür kavgayı ve bölünmeyi engellemek üzere yaptıkları anlaşmanın, patriğin nasıl seçildiğini anlamamızı sağlayan son maddesini olduğu gibi alıyoruz: "Patrik, İmparator'un milliyetinden olmayacak, Aya Sofya Kilisesi de patriklik merkezi olarak kendisine verilecek."[6] Böylece, o sırada Venedik'te bulunan Asdiyakos Tomaso Morosini, oybirliğiyle kutsal episkoposluk mevkiine getirildi. III. Innocentius, patrik seçimini önce kınadıysa da, koşullar gereği sonunda onaylamak zorunda kaldı.[7]

Böylece "eskiden bir mevkii ve merkezi olmayan Bizans kilisesi, Roma kilisesi tarafından patrikliğe yükseltiliyor, Roma'nın ardından en yüksek mevkie sahip oluyordu."[8] Morosini Roma'da, San Pietro Kilisesi'nde episkopos oldu. III. Innocentius, Morosini'ye ruhbanlık mertebesini bizzat kendi vererek iyi niyet göstermekle kalmadı, Hıristiyanlığın bu kilisesini patriklerinin yetkilerini genişleterek onurlandırdı.

Ömrü Frank-Venedik Latin İmparatorluğu'nunki kadar süren Latin Patrikliği, Haçlılar tarafından İstanbul'un alınmasıyla kuruldu (1204-1261).[9] İstanbul Latin Patrikliği'nin salahiyetli patrikleri[10] şunlardır:

- Tomaso Morosini, (1204-1211), Venedikli ünlü bir aileden geliyordu. Mayıs 1204'de Patrik seçildi. Roma, bu atamayı 5 Şubat

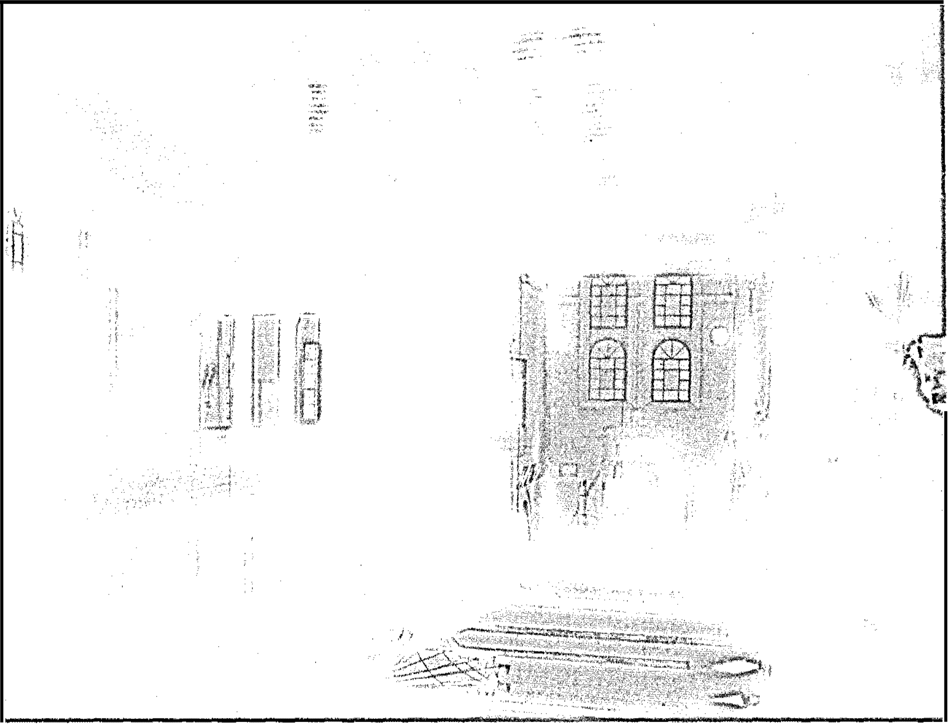
1205'te onayladı. Tomaso Morosini, 1211 Temmuzu'nda Selânik'te ölene dek görevde kaldı.

- Morosini'nin ölümünden sonra patriklik mevki dört yıl boyunca boş kaldı (1211'den 1215'e dek).
- Dördüncü Latran Konsili'nde, Papa III. Innocentius, Toscanalı Gervase, Gérard ya da Evérard'ı İstanbul Kilisesi'nin başına getirdi (1215-1221).
- Üçüncü patrik Matta (1221-1226), Fransisken bir din adamı ve Iesolo episkoposuydu.
- Önce Amiens Meclisi'nin başkanı, ardından Besançon episkoposu olan Jean Halgrin d'Abbeville, III. Honorius tarafından bu göreve getirildi. Kısa süre sonra Papa'nın ölmesiyle, d'Abbeville'in görevi de bitmiş oldu. (1226-1227)
- Tir episkoposu Simon (1227-1232)
- Patriksiz dönem (1232-1234)
- Nicolò di Castro Arquato, Spoleto başepiskoposu, (1235-1251).
- Patriksiz dönem (1251-1253).
- Pantaleone Giustiniani (1253-1261), Latin İmparatorluğu'nun son resmi patriği oldu. 1261'de Bizans'ın iktidarı tekrar ele geçirmesinin ardından İtalya'ya kaçmayı başardı, 1268'de de orada öldü.

Latin patriği Giustiniani'nin 1261'de gitmesinden sonra, "başkentteki Katoliklerle ilgili işler dışarıdaki episkoposların temsilcilerine kaldı; bunlar genellikle tarikatların reisleri tarafından seçilen sıradan rahiplerdi. Cenevizliler o sıralar Galata'daki cemaatleri üzerinde tam hâkimiyet kurduklarından, Cenova başepiskoposu, hemşerilerinin Comunitá'sına ait olan kiliseler üzerindeki ruhani otoritesini korudu. 1453'e kadar da bu böyle devam etti."[11]

II - Fransiz-Venedik İmparatorluğu'na Ait Latin Kiliseleri

Latinlerin İstanbul'u fethetmesiyle birlikte, aralarında çok önemli olanların da bulunduğu pek çok kilise Latinlerin eline geçti. Ne var ki,

Resim 2. Arap Camii, Sebah&Joalier.

İstanbul'da 1.200 kilisenin ve 360 manastırın yer aldığı göz önüne alınacak olursa,[12] dini yapıların toplamı içinde sayıları muhtemelen çok kabarık değildi.

San Paolo e San Domenico Kilisesi (Arap Camii)

Doğu Latin İmparatorluğu'nun kısa tarihinde İstanbul'un karşısında, Galata'da da Latin kiliseleri kuruldu. Ama kentin bu kesiminde o dönemden günümüze tek bir bina kalmıştır; bugün Arap Camii olarak bilinen, eskiden Aziz Pavlus'a adanmış olan kilisedir bu. Dalleggio d'Alessio gene Galata'da iki kilisenin daha olduğunu bildirir: Aya Eirene ve hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığımız Aya Tekla.

Cenevizlilerin imtiyaz bölgesini Galata'yla sınırlayan 1310 anlaşmasında Aya Eirene Kilisesi'nin adı geçer;[13] kilise 2. yüzyılda, İstanbul episkoposu Pertinax tarafından inşa edilmişti. I. Iustinianus'un yeniden inşa ettiği bina, 552'de takdis edildi. Latin egemenliği sırasında, Cenevizlilerin bu kiliseyi mezarlık olarak kullanmak üzere aldıkları sanılıyor. Yerine sonradan San Paolo Kilisesi yapılmış olmalıdır.[14]

Frer Bertrandus de Galhaco 1297-98'de Pera'da, on iki din adamını barındıracak bir manastır kurmak üzere bir ev elde etmeyi başardı; bir mekânın tarikatın resmi manastırı olarak kabul edilmesi için gereken din adamı sayısı buydu. Manastır Latin İmparatorluğu zamanında, büyük olasılıkla Bizans kilisesi Aya Eirene'nin yerine inşa edilmiş olan, Havari Pavlus'a (*San Paolo*) adanmış bir Latin kilisesinin yanındaydı.[15] 45 metre uzunluğunda ve 15,60 metre genişliğindeki bu tek nefli, güzel binanın piramit şeklinde bir külâhı olan, dört köşe bir çan kulesi vardı.[16]

Kiliseye ait en eski cenaze kaydı olan 13 Kasım 1260 tarihli belgeye dayanarak, buranın daha Latin İmparatorluğu zamanında ibadet için kullanıldığını söyleyebiliriz. Ardından Dominikenler, tarikatlarının kurucusunun adını kilisenin adına eklemiş olmalılar. Belgelerde her iki ada da rastlanmasına rağmen, resmi yazılarda sadece *San Domenico* adı kullanılmıştır.

1453'te İstanbul'un Türkler tarafından alınmasından sonra, Fatih Cenevizlilere, bütün ibadethanelerinden serbestçe yararlanacaklarını vaat etti. Ama, en görkemli kilisenin camiye çevrilmesini emreden eski bir geleneğe uyarak[17] Dominikenleri kiliselerinden çıkardı. Bu olay 1476 Haziranı'ndan önce meydana gelmiş olmalıdır, zira bu tarihte Dominikenler San Pietro manastırına yerleşmişlerdi bile. II. Mehmed kilisenin camiye çevrilmesi için ancak saltanatının (1479-1481) son yıllarında ferman verdi ve San Paolo e San Domenico Kilisesi Müslümanların ibadetine açıldı. 1492'de Granada'nın Katolik Ferdinand tarafından alınmasından sonra Araplar İspanya'yı terk etmeye, Galata'ya yerleşmeye başladılar; cami de bu nedenle Arap Camii adını aldı.

1917'de, cami restore edilirken eski mezar taşları Müze-i Hümayun'a (İstanbul Arkeoloji Müzesi) götürüldü. Kitabelerden iyi durumda olanlar sayesinde, 1260'la 1476 arasında Galata'da hangi Latin ailelerin ya-

Resim 3. Arap Camii, Sebah&Joalier.

şadığını öğrenebiliyoruz:[18] Kitabelerde rastlanan en eski isim, mezarında 13 Kasım 1260 yazan Guglielmo di Gandolfi'ye aittir; Toliecari, Laude, Secoria di Merano, Ambrosio di Bracelli (podesta), Nicolò di Cruce (cemaatin cerrahı), Eliani de Grimaldis, Volta, Cattanei, di Nigrono, di Marinis, Prementorio, Levanto, Doria, di Campofregoso, Bertoloti di Castono Spelta, Giovanni di Segio, Bonacita di Arior di Messana, Antonio di Lastrego Fabre, Manuel Cevento di Durantis, Baltazar di Secoria di Merano, Antonio di Cami, Rolando Archerio, Jacob Bontempi, Giovanni Belhomi, Antonio di Ravecchi, Paolo di Bonte, Giovanni di Podio, Giovanni di Laude, Niliani ve Baptisto Argenti, Antonio di Lamanarolo, Nicolas Dedeg ya da Dedeo (mezar taşı çok zarar görmüştür), Pietro Categario, Giovanni di Danielis, Giovanni di Lerca-

ro, Niccolò Vaca, Antonio di Varna, Antonio di Santo-Francesco, Asperti Bernone, Simoni di Sigro, Giovanni ve Manuelo Coca, Domenico Vernacia, Ogerio ve Giovanni Passacio, Francesco Pastera, Domenico Costa.

Daha doğduğu anda Bulgarların ve ayaklanan Rumların saldırılarına maruz kalan Latin İmparatorluğu, uzun süre can çekişerek yaşayacaktı. I. Baudouin Trakya'ya, asilerin elindeki Hadrianopolis'i (Edirne) kuşatmaya giderken pusuya düştü ve Rumlarla güç birliği yapmak üzere gelmiş olan Bulgar çarı II. İvan Kaloyan tarafından esir alındı.

Üçüncü Bölüm

BİZANS'IN YENİDEN İNŞASI 1261-1453

İznik imparatoru VIII. Mihail Paleologos'un müdahalesiyle Bizans İstanbul'u tekrar ele geçirmiş oldu; imparator, Latin İmparatorluğu'na kendini kabul ettirmekte hiç zorluk çekmedi. İstanbul 1261'de, 25 Temmuz'u 26 Temmuz'a bağlayan gece, General Melissenos'un komutasındaki VIII. Mihail'in ordusu tarafından alındı. II. Baudouin öyle bir telaşla kaçtı ki, tacı, hükümdarlık asası ve kılıcı rıhtımda bulundu.[1] Patrik Giustiniani de, son Latin imparatorunu izledi.

Cenevizliler Galata'da

VIII. Mihail Paleologos, 14 Ağustos 1261'de İstanbul'a girdikten sonra Cenevizlilerle yaptığı anlaşmaya sadık kalarak[2] Venediklilerin Kalamanos Sarayı'nı onlara verdi. Rekabet ve intikam duygularına yenik düşen Cenevizliler ise, Venedik sarayını yıktılar. VIII. Mihail, hem bu olaydan, hem de İstanbul'a yerleşen Cenevizlilerin giderek artmasından ötürü, güvenlik tedbiri olarak onları önce Trakya'daki Herakleia'ya, ardından İstanbul'un karşısındaki Pera'ya, 13. bölgeye, Galata tepesine sürdü.

Galata'da o tarihte henüz bina yoktu. "Kıyı eskiden, limanın girişini kapatan zincirin bir ucunun bağlandığı bir kule sayesinde korunurdu, ama bu şato Cenevizlilerin buraya yerleşmesinden önce tedbir olarak yıkılmıştı ve etrafta yeşilliklerin içinde kaybolmuş birkaç şapelden başka bir şey kalmamıştı."[3]

> "Koloni, imtiyaz bölgesinin sınırları içinde özgürdü. İdari sistemi, metropoldekinden örnek alınmıştı; idarenin başında her sene Cenova'dan gelen bir podesta bulunur, bir büyük, bir küçük meclis ve çeşitli memurlar da ona yardımcı olurdu. Podesta şehirdeki en yüksek makamdı; şehir de artık, kendisine yukarıdan bakan tepelerin adıyla anılacaktı: Pera."[4]

Sayıları iyice azalmış olan Venedikliler ve Pisalılar ise İstanbul'un içinde kaldılar, ama birbirlerinden ayrılmışlardı.

VIII. Mihail, Venediklilerle dengeyi sağlamak için Doge Raniero Geno'yla bir ateşkes imzaladı, ardından, 19 Mart 1277'de bir *khrisobullos* verdi.

Ne var ki Venedikliler, rakiplerinin kendi kalıntılarının üzerine yerleşmesinden son derece rahatsızdılar. Böylece 1284'te, II. Andronikos zamanında, şehre Morosini kumandasında bir donanma gönderdiler. Gemiler Galata'yı denizden kuşattı ve ateşe verdi.[5] Cenevizliler çaresizlik içinde Haliç'in karşı yakasına sığındılar. Taraflar arasında barış sağlandıktan sonra Ceneviz kolonisi zarar gören yerleri onardı ve yeni bir saldırıya karşı kendini güvence altına almak için imtiyaz bölgesini bir hendekle çevirdi; hatta hendeği kısa süre önce işgal ettiği kesimi kapsayacak kadar da uzattı.[6]

15 Haziran 1285'te, II. Andronikos Paleologos Venediklilerle, on yıllık yeni bir ateşkes yaptı.

1 Mayıs 1303'te, Galata Cenevizlileri, kentlerinin sınırlarını kesin olarak belirleyen bir ferman aldılar. Buna göre, "Galatalılar deniz suyuyla doldurdukları hendeklerini iyice genişlettiler; uzağa taş atmalarını sağlayan mancınıklar yerleştirdiler ve evlerini küçük birer kale haline getirdiler; buradan güven içinde dövüşebilirlerdi. Böylece kent, kurulmuş oldu."[7]

Cenovalılar bir sonraki yıl, 1304'te, gene 'Eski' lâkabıyla anılan İmparator II. Andronikos Paleologos'tan, bir öncekini tasdik eden bir imtiyaz beratı daha aldılar; bu da onların fazladan "sağlam ve güvenli evler ve daha başka binalar inşa etmesine, bunun yanı sıra hamamlar, çarşılar ve ayinlerin Latin ritine göre yapılacağı kiliseler yapmasına" izin veriyordu.[8]

16 Mayıs 1352'de, Cenevizlilerle yeni bir antlaşma yapıldı. O andan itibaren koloni giderek büyüdü, savunma sistemini geliştirerek Galata'yı bir surla çevirdi. Sur, Azapkapı'dan Tophane'ye kadar uzanıyor, en tepede ise Galata Kulesi'yle noktalanıyordu.

Galata'daki Latin kiliseleri

Şimdi Osmanlıların şehri almasından önce Galata'da bulunan Latin kiliselerine bir göz atalım. Galata, 1267'de Cenevizlilere bırakıldıktan

sonra Levanten cemaatinin dini, ticari ve kültürel hayatının giderek yoğunlaştığı yer olmuştur.

Mabetler, sosyal hayatın can damarıydı. Cemaatin arşivleri, Santa Anna Kilisesi'nde saklanıyordu.

Santa Anna

Bu şapel, San Francesco Kilisesi'nin müştemilatındandı. Del Giorno onun Osmanlıların şehri fethinden kısa bir süre önce, Galata San Francesco Manastırı'na ait daha eski bir binada kurulduğunu belirtir.[9]

Monsenyör Pietro Demarchis Ekim-Kasım 1622'de, Papa'yı temsilen İstanbul'u ziyaret ettiği sırada, 7 Kasım günü Sant'Anna Kilisesi'ne gelmişti. Yaptığı ziyareti anlatırken, *Magnificà Camunità*'ya ait bu kilise hakkında bize bilgi de verir. Kilisenin uzunluğu ana sunağın basamaklarına kadar 27 adım,[10] basamaklardan sunağa kadar 7 adım, eni ise 13 adımdı. Kentteki bütün manastırların ve kiliselerin belgeleri burada, çift kilitli bir sandıkta muhafaza ediliyordu. Her ayın ikinci pazarı, ayrıca her çarşamba ölüler için ayin yapılıyordu. Monsenyör Demarchis pazarları ve bayram günlerinde de ayin yapılmasını emretti.[11]

Bundan birkaç yıl sonra, muhtemelen 1633'te İstanbul'daki episkopos vekili Peder Giovanni Mauri della Fratta'nın yazdığı düşünülen bir metin,[12] bize ek bilgiler verir. Kilise oldukça güzel, rahat, geniş bir yapıydı. İçinde çepeçevre, iki sıra ahşap sandalye ve mermer bir masa vardı. Üzeri ise, kurşun kaplı bir kubbeyle örtülmüştü. Santa Anna'nın iki kapısı vardı: Biri manastırın içinde, ikincisi dışarıda, manastırın küçük kapısının bitişiğindeydi; buradan on beş - yirmi basamaklı bir merdivenle kilisenin üst katına çıkılıyordu. Bina yıkılmak üzere olduğundan yeni baştan inşa edilirken kotu yükseltilmiş, altına gelir sağlayacak dükkânlar konulmuştu.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Santa Anna *Magnifica Comunità*'ya aitti; *Magnifica Comunità* bunun yanı sıra "kilisenin içinde yapılan halka açık, genel genel toplantıların dışında, arşivler ve bazı özel toplantılar için" başka mekânlara sahipti.[13]

1660'ta yangına kurban giden Santa Anna 1674'te tekrar inşa edildi.[14] 5 Mart 1696'da mahallede çıkan bir yangının ardından 6 Mart 1697'de,

San Francesco'yla birlikte müsadere edildi. Pek büyük bir hasara uğramamış olan kilise kısmen yıkılarak camiye çevrildi.

San Antonio Kilisesi ve Düşkünler Evi

San Antonio Kilisesi ve Düşkünler Evi'nin ne zaman kurulduğunu bilemiyoruz;[15] koruyucusu Padovalı Antonio olabileceği gibi, Keşiş Antonius da olabilir. Kilise *Magnifica Comunità*'ya bağlıydı ve 1390'dan kalma bir belgeye bakarak, Cenevizliler döneminden beri varolduğunu söyleyebiliriz.

Monsenyör Pietro Demarchis bu kiliseye 9 Kasım 1622'de geldi. Ziyaretini anlattığı metinde, bize buranın uzunluğunun 18 adım, eninin 8 adım olduğunu söyler. Kilisenin iki sunağı Aziz Antonio'ya adanmıştı. İçi azizin hayatını ve mucizelerini tasvir eden resimlerle süslenmişti. Binada ayrıca, 1622'de düşkünler evinde kalan 26 kişinin hastalıklarına deva aramaya geldiği bir kuyu vardı.[16]

Kilise kâh bir Dominiken'e, kâh bir Fransisken'e emanet ediliyordu. 22 Kasım 1400'de, Papa IX. Bonifacius kısa süre önce ölen Pietro da Bassignana'nın yerine muhtemelen Ermeni olan, Kefeli olarak da bilinen, Tebrizli Dominiken Luiz'i kilisenin başına geçirdi. Papa sonradan kararından vazgeçerek onun yerine Alman Peder Nicolas'ı seçti (büyük olasılıkla Nicolas Laupurg). Kiliseye gidip gelenler, yeni idarecinin ülkede konuşulan dilleri iyi bilmediğinden şikâyet edince XI. Bonifacius, 9 Ağustos 1403'te Tebriz'li Luiz'i tekrar göreve getirdi. 1448'de Sant'Antonio Kilisesi'nin sorumlusu Dominiken Tomaso da Gubbio'ydu. Osmanlı devrinde kilisede *Conventuel* tarikatından pederler hizmet verdiler. 1622'de Peder Giulio di Monte Rubiano'nun burada görev yaptığını biliyoruz.[17]

Kilise 1636 Şubatı'nda müsadere edildi ve kapısına kilit vuruldu. *Magnifica Comunità* binayı geri almayı başaramadı.[18] Kâtip Çelebi *Fezleke* adlı eserinde, kilisenin 1642'de camiye çevrildiğini belirtir; bunun da Kemankeş Mustafa Paşa Camisi olduğu sanılıyor.

Santa Caterina Manastırı

Dominiken rahibelerin yaşadığı bu manastır[19] Peder Guillaume de Gailhac tarafından kurulmuştur. Papa XXII. Jean, 1 Ocak 1330 tarihli karar-

la manastırı Dominiken tarikatına bağladı. Bu tarikatın 1358 yılına ait istatistiklerinden Santa Caterina'nın, Dominikenlerin çalıştığı alanda rahibelerin hizmet verdiği tek manastır olduğu anlaşılıyor.

Magnifica Comunità di Pera'nın 1390 yılı hesap cetvellerinde, kiliseye devam edenlerden birinin Noel vesilesiyle Santa Caterina'ya yaptığı bir bağıştan bahsedilir.

1390'dan sonra manastırın adına belgelerde rastlanmaz; anlaşılan rahibeler 1453'te, kentin Türkler tarafından alınışı sırasında İstanbul'dan ayrılmışlardı. Manastırın nasıl ortadan kalktığına dair elimizde hiçbir bilgi yoktur. Dominikenlerin 1475'te, San Domenico'dan çıkarıldıktan sonra Santa Caterina'ya yerleştiği yolundaki alışılmış bilginin[20] Peder Loenertz'e göre kabul edilmesi mümkün değildir.

Peder B. Palazzo, Monsenyör Pietro Cedulini'nin Papa adına Ortadoğu'ya yaptığı ziyareti anlattığı *Actes*'a[21] dayanarak Santa Caterina'nın, San Giorgio Kilisesi'nin yanında olduğunu belirtir.

Santa Chiara Manastırı ve Kilisesi

Santa Chiara Manastırı ve Kilisesi, Osmanlıların kenti almasından kısa bir süre önce, Gaspare di Pagana'nın kızı Marietta tarafından kurulmuştu. Kilise 1580'de varlığını koruyordu. Monsenyör Cedulini'nin *Actes*'larına bakılacak olursa, Santa Chiara Latinlere ait, küçük bir kiliseydi. Hemen yandaki bir evde yaşayan, San Francesco Kilisesi'nin rahiplerinden biri burada da hizmet veriyordu. Kilise, şehirde sık sık çıkan yangınlardan birinde ortadan kalkmış olmalıdır.[22]

Santa Chiara büyük olasılıkla Mumhane'de, adını da borçlu olduğu Santa Chiara kapısı yakınlarında bulunuyordu.[23]

San Francesco Manastırı ve Kilisesi

Burası, Fransiskenlerin bir kolu olan *Frères mineurs Conventuels* Tarikatı'nın kilisesiydi. Fransiskenler daha 1220'de İstanbul'daydılar. Galata'daki manastırları 1227'den önce, Fra Benedetto d'Arezzo'nun şehri ziyaretinin hemen ilk günlerinde inşa edilmiş olmalıdır. Kilise önce Meryem'e adanmıştı; 27 Mart 1227'de tarikatın kurucusu Francesco'nun aziz ilan

edilmesinden sonra, 1230'da onun adını aldı.[24] Osmanlı devrinde San Francesco Latinlerin ve papa vekilinin ana kilisesi oldu.

II. Mehmed, 29 Mayıs akşamı, İstanbul'u fethettikten sonra bu manastıra da geldi.[25]

San Francesco 1586'dan 1593'e kadar kapalı kaldı. Yaklaşık yedi yıl sonra Fransa Kralı IV. Henri, elçisi de Brèves'in aracılığıyla Sultan III. Murat'tan kilisenin tekrar açılması için izin aldı.

San Francesco Kilisesi 18 Mart 1639'da yanarak harap oldu. Osmanlı devleti yeniden inşasına taraftar olmadığı için büyük zorluklarla, daha küçük olarak tekrar yapıldıysa da, o bina da 16 Nisan 1660'ta, Galata'nın üçte ikisini yutan yangına kurban gitti. Din adamları manastırın ayağa kaldırılmasını beklerken Pera bağlarına, Dörtyol'a, Fransız Sarayı'nın yakınlarına, uzun zamandır tarikatın elinde bulunan bir eve çekildiler.[26]

> "20 Mayıs 1666'da, Papa Hazretleri'nin adına Venedik balyosu, büyük şansölye Ballerini'ye bir rica mektubu gönderilerek Babıâli'den yanmış olan San Francesco Kilisesi'nin yerine küçük, sade bir kilise için izin alması istendi. Venedik Cumhuriyeti, 1660'taki felaketin ardından araziyi elinde tutmayı başarabilmişti; böylece San Francesco Venedik himayesine girmişti, bu durum 1666'da kesinleşti."[27]

1669'da Kandiye'nin teslim olmasından sonra, Venedikli amiral Morosoni San Francesco'nun yeniden inşa edilmesi için gereken izni aldı. İnşaat 18 Ağustos 1670'te başladı; 25 Aralık'ta da ilk ayin icra edildi.[28]

5 Mayıs 1696'da çıkan büyük bir yangında, Galata'daki on bin ev ve bütün Rum kiliseleri kül oldu. San Francesco Kilisesi neredeyse hiç zarar görmemiş, ama gelir getiren bütün mülklerini yitirmişti. 6 Mart 1697'de, II. Mustafa'nın fermanıyla manastır, kilise ve müştemilatına el konuldu. 4 Ekim'de kilise kısmen yıkıldı; sonunda II. Mustafa'nın annesi tarafından Yeni Cami ya da Valide Cami adıyla camiye çevrildi.[29]

San Francesco'daki din adamları gene Dörtyol'daki küçük eve sığındılar. Burada yirmi sekiz yıl kaldılar ve nihayet, Fransa'nın devreye girme-

siyle Fransız Sarayı'nın yakınlarına, Padovalı Antonio'nun onuruna küçük, ahşap bir kilise inşa etmek için ferman aldılar.[30]

Diğer ibadet mekânları

Günümüzde halen varlığını koruyan Saint-Benoît ile Sankt Georg'un tarihine geçmeden önce Cenevizliler döneminde (1267-1453) Galata'da kurulmuş olan birkaç ibadet mekânından söz edelim; bunların çoğunun yeri belli değildir: Sant'Elena, San Giovanni Baptista (kilise ve hastane), San Michele, San Nicolò, San Sebastiano.

Saint-Benoît (İtalyanca'da San Benedetto) ve Santa Maria della Cisterna

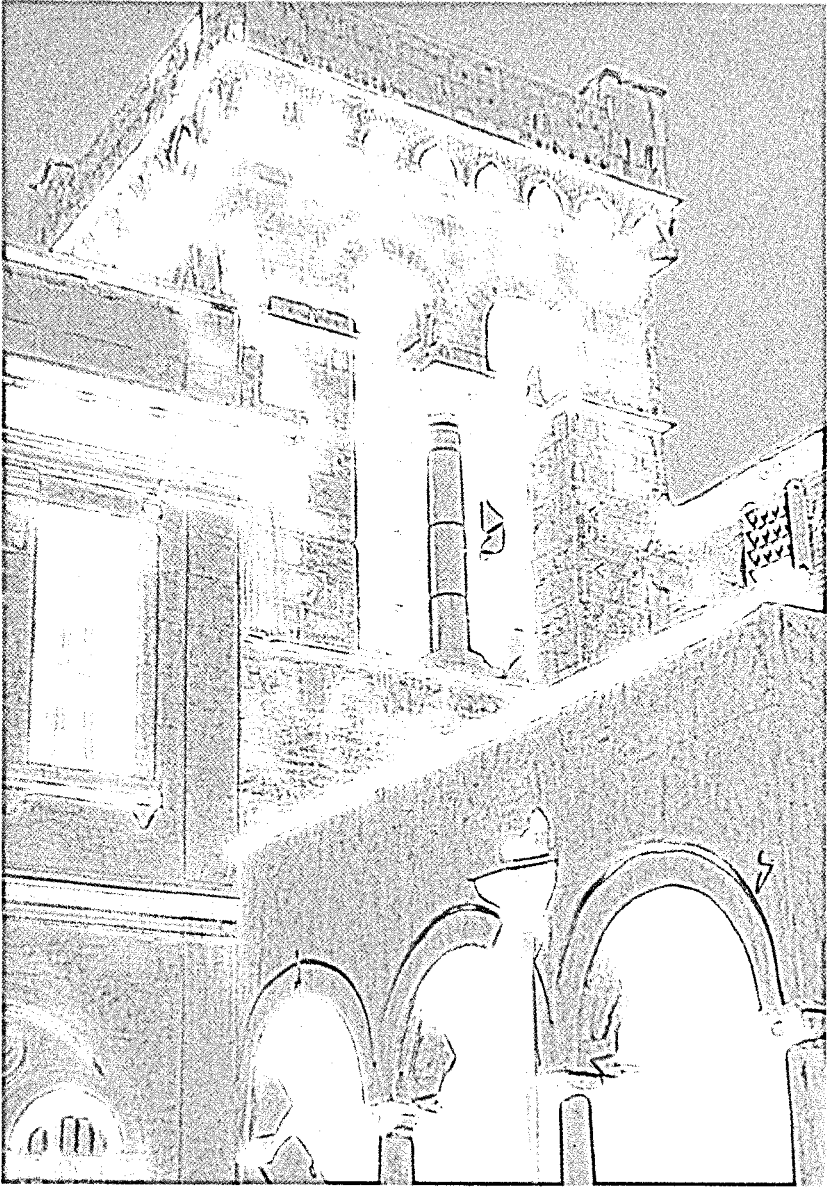
Haçlıların kenti ele geçirmesinden önce İstanbul'da birtakım kurumlara sahip olan Benediktenler, Bizans'ın yeniden iktidara gelmesinden sonra Galata'daki Ceneviz bölgesine çekildiler.

Galata'nın üçüncü mahallesinde bulunan kilise Cenevizliler tarafından, Papa V. Urbanus (1362-1370) zamanında, Santa Maria della Cisterna adıyla inşa edilmişti.[31] Adını yakınındaki bir sarnıçtan alıyordu.[32] Kilise 1427'de takdis edildi.

Montekassino Benediktenleri 1450'de buraya yerleşerek, Santa Maria della Cisterna Kilisesi'nin hemen yanında Aziz Benediktus'un (Fransızca'da aynı azize Benoît, İtalyanca'da Benedetto denir) adına bir manastır kurdular.

Bir süre sonra Benediktenler manastırdan çıkmak zorunda kaldılar; bunu manastırı yönetmeleri ve üçte biri Montekassino'ya gönderilen gelirleri toplamaları için 1557'de Dominikenlere vekalet vermelerinden anlıyoruz. Birkaç yıl sonra Dominikenlerin nöbetini Fransiskenler (*Frères mineurs de l'Observance*) devraldılar. 1583'te, Cizvitlerin gelmesine kadar da burada kaldılar.[33]

Osmanlı Devleti'yle Fransa arasında 1535'te yapılan ilk anlaşmayla Kanuni Sultan Süleyman Saint-Benoît Kilisesi'ni Fransız elçilerinin "kraliyet şapeli" olarak kullanılmak üzere I. François'ya verdi. 1609, 1617, 1619 ve 1628 fermanlarıyla da bu tasdik edildi.[34]

Resim 4. Ceneviz Kulesi.

Cizvitler İstanbul'a, 8 Ekim 1583'te ayak bastılar. Başrahip Giuliano Mancinelli'nin yanında Peder Onorio Caze, Mauricio Timpanizza ve Martino ile Francesco kardeşler vardı. Cizvitler 18 Ekim 1583'te Saint-Benoît'ya sahip oldular. Peder Giuliano Mancinelli bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra İtalya'ya geri çağrıldı, 1618'de de Napoli'de öldü. Yoldaşları ise İstanbul'da kaldılar, tarikat için büyük bir coşkuyla çalışmaya devam ettiler. Nihayet vebalılara hizmet ederken kendileri de vebaya yakalanarak hayatlarını kaybettiler.

Lancosme 23 Mayıs 1586'da krala yazdığı mektupta, Cizvitlerin ölümünden sonra kilisenin boş kaldığından bahsediyordu. Cizvitlerin yerini Kapüsenler aldı; Saint-Benoît'da iki yıl kadar da onlar kaldılar. Kapüsenler heyetinde üç papaz vardı; başpapaz Peder Pietro della Croce, Dionigi da Roma ve Giuseppe da Leonessa; Fra Gregorio da Leonessa da onlara eşlik ediyordu.[35]

Cizvitler çok geçmeden geri döndüler. Yeni heyet ilk başta üç din adamından oluşuyordu: "Peder Charles Gobin, Guillaume Levesque ve kardeşimiz Claude Colomb 21 Ocak 1609'da Paris'ten yola çıktılar; ancak ilk önce dinine çok bağlı bir Kral olarak bu ulvi misyona öncülük eden şanlı Kral 4. Henri'yi büyük bir alçakgönüllülükle selamladılar ve Tanrı'ya hizmet edenlere her koşulda kanat gereceğini, bizzat onun soylu ağzından duydular."[36] Yolda başrahip Peder de Canillac ve Frer Viar (P. Carayon'un görüşüne göre Etienne Viau) heyete katıldılar.[37]

İlk başta 20 Eylül 1609'da San Sebastiano Kilisesi'ne yerleşen Cizvitler, 15 Şubat 1610'da Saint-Benoît'yı geri aldılar.[38]

IV. Henri'nin ve elçisi de Salignac'ın ölümüyle Venedik balyosu, 1605'ten beri Venedik Cumhuriyeti'yle sorunları olan Cizvitlere karşı düşmanlığını açıkça sergileme imkânı buldu. Cizvitlerin tekrar İstanbul'a yerleşmesine karşı olan balyos, sürekli onları tehdit ediyordu. Sonunda bütün Cizvit pederler hapse atıldılar, ama kısa bir süre sonra masum oldukları kabul edildi ve serbest bırakıldılar. Venediklilerin nefretinin büyük zararlar verebileceğinin farkında olan Cizvitlerin tek arzusu kısa süre içinde Sultan'la iyi ilişkiler kurabilmekti. Cizvitler Sanit-Benoît'yı, Katolik olmayanlara yönelik, canlı bir misyonerlik merkezine dönüştürdüler. Cizvit tarikatın-

Resim 5.
Ceneviz Kulesi'nin içinden bir görünüm

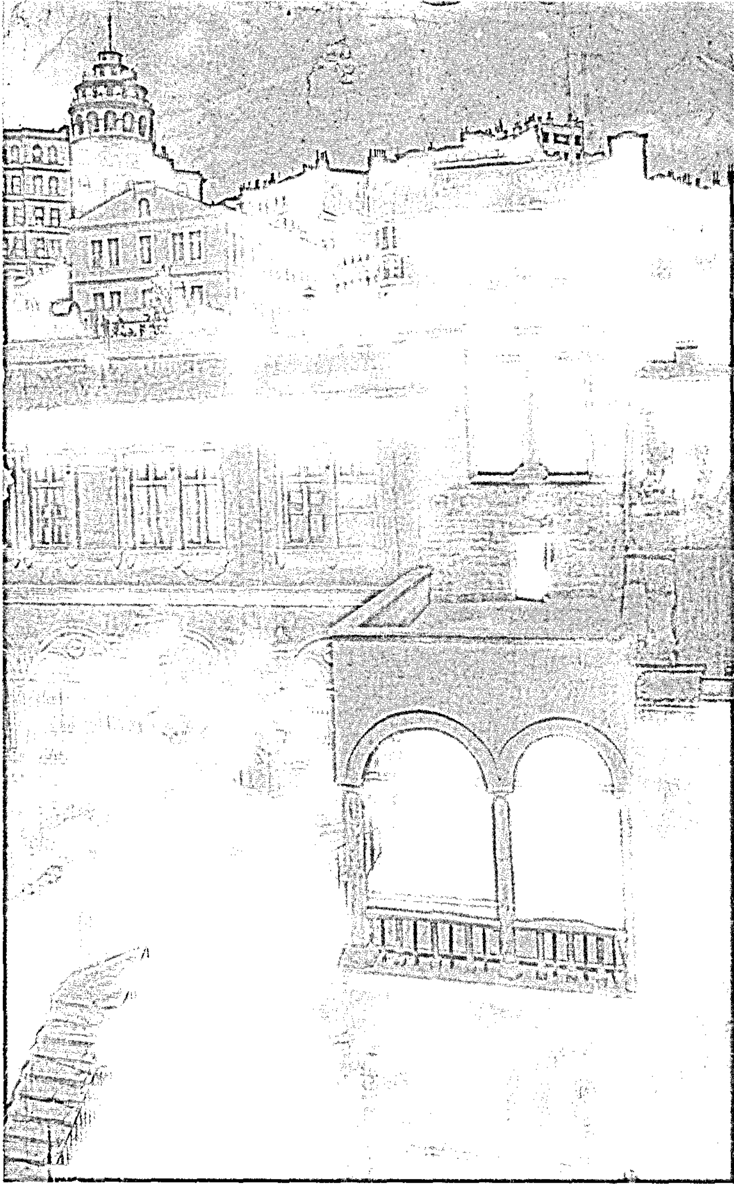
dan Peder Saulger'nin 20 Mart 1664 tarihli mektubu[39] bu faaliyetin sınırları hakkında bizi aydınlatır.

16 Nisan 1660'ta Galata'daki bütün Latin kiliseleri alevlere kurban gitti. Saint-Benoît kilisesi yanmadıysa da, o karışıklıkta yağmalanmaktan kurtulamadı.[40]

1663'te Cizvitler Monsenyör Ridolfi'den kiliselerinin o çevrenin merkez kilisesi mertebesine yükseltilmesini istediler; ancak bu istek kabul edilmedi.[41]

1686'da bir başka yangında harap olan Saint-Benoît Kilisesi Peder Besnier'nin müftüyle olan kişisel ilişkileri ve elçi De Girardin'in araya girip gerekli fermanı almasıyla tekrar inşa edildi. Peder Besnier, kilisenin üstünü kubbeyle örtüp kurşun kaplatmak için izin aldı; aslında bu, camilere özgü bir ayrıcalıktı. Anlaşıldığı kadarıyla kilisenin girişindeki mermer sütunları da müftü armağan etmişti.[42]

Saint-Benoît Kilisesi 1696'da, bütün Galata'yı küle çeviren bir yangında gene alevlere yenik düştü. Bina iki aya kalmadan, 1697 tarihli izin fermanındaki ölçülere uygun olarak tekrar yapıldı. 1731'de alevler Saint-Benoît'yı bir

Resim 6. St. Benoît Kilisesi, genel görünüm.

Resim 7.
St. Benoit kriptasından görünüm.

kez daha harap etti. Kilise, giriş kapısının sağındaki bir yazıtta belirtildiğine göre, bir yıl sonra tekrar inşa edilecekti.[43]

Cizvit tarikatının 1773'te, Papa XIV. Clementius'un kararıyla ortadan kaldırılmasından sonra bazı din adamları, hiçbir tarikata bağlı olmaksızın kilisede hizmet etmeye devam ettiler.[44] On yıl sonra, Cizvitlerin yerini Lazaristler alacaktı.

Kral XVI. Louis'nin huzurunda toplanan Devlet Konseyi'nin 23 Aralık 1780 tarihli kararıyla, Saint-Benoît Lazaristlere (*Congrégation de la Mission*) verildi. Pierre-François Viguier 19 Temmuz 1783'te İstanbul'a geldi ve Fransız elçisi Kont de Saint-Priest'den manastırı teslim aldı.

Ne var ki Fransız devriminin çalkantısı nedeniyle Lazaristler, 1793'ten 1802'ye dek Saint-Benoît'nın yönetiminden çekilmek zorunda kaldılar. Türklerin 25 Temmuz 1799'da Ebukir'de Napolyon'a mağlup olmasının ardından ise, Sultan III. Selim'in emriyle Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan bütün Fransızlar[45] ya kovuldular, ya da hapsedildiler. 27 Mart 1802'de imzalanan Amiens Antlaşması'yla Mısır Osmanlı İmparatorluğu'na geri verildi; böylece nihayet özgürlüğüne kavuşan Pierre Ruffin

Resim 8.
St. Benoît
Kilisesi'nin girişi.

Sultan III. Selim'den Fransızların Saint-Benoît üzerindeki hakkını tanıyan bir hatt-ı şerif almayı başardı. 14 Ekim 1802'de, Pierre Ruffin "yanında Papa vekilliğinin kâtipleri ve pek çok Fransız'la birlikte törenle manastıra giderek" Lazarist Mösyö Renard'a Saint-Benoît'yı teslim etti.[46]

O günden bu yana, Saint-Benoît'nın idaresi hep Lazaristlerde kalmıştır. Ama 1988'de pek çok pederin Türkiye'den ayrılmasıyla birlikte okul laik bir müdürün idaresinde, Filles de la Charité rahibelerinin idare ettiği kız okuluyla birleşti.

Sankt Georg*

Kilisenin adına ilk olarak 1303'te rastlanır.[47] Ama anlaşıldığı kadarıyla bu mabedin tarihi Hıristiyanlığın en erken dönemlerine kadar uzanmaktaydı ve ilk başta pagan tanrılardan birine adanmış olan bir ayazmanın üzerine inşa edilmişti. Yaygın bir inanışa göre Licinius'un kızı olan İrena burada şehit edilmiş, kesilen başı da kutsal suyun geldiği[48] kuyuya atılmış-

* Belgelerde *Saint-Georges* ve *San Giorgio* olarak da geçer.

tı.[49] İstanbul'un koruyucu azizesi olan İrena kültü, Aziz Georges kültüyle kaynaşmıştı.

Galata'nın ortasındaki bir tepede bulunan kilise V. Ioannes Paleologos (1341-1391) tarafından Cenevizlilere bırakılmıştı.[50] "San Giorgio, Osmanlıların kenti fethetmesinden önce Galata'yı ellerinde tuttukları süre boyunca Cenevizlilerin merkez kilisesi, katedrali olmuştu."[51]

1583'te Cizvitlerin gelmesine kadar bu kilisede kimlerin hizmet verdiğini bilemiyoruz. Peder B. Palazzo'ya göre, Ceneviz döneminin sonlarından 1620'ye dek, bina Dominikenlerin idaresinde kalmıştı.[52]

Monsenyör Pietro Demarchis 8 Kasım 1622'de, papa adına kiliseyi ziyaret ettiğinde, kilisede Fransiskenler (*Frères mineurs Observatins*) hizmet ediyordu. Bu ziyaretle ilgili olarak anlattığına göre, orta büyüklükte bir yer olan kilisenin boyu 16 adımdı; orta nefin iki yanında, ana sunağın gerisinde bulunan iki sütun, som mermerden bir kemeri taşıyordu; kemerin üzerinde de kabartma bir haç vardı. Peder Domenico Marengo kilisenin bitişiğindeki üç odalı, küçük bir evde yaşıyordu.[53]

Fransız elçisi Césy'nin aracılığıyla İstanbul'a gelen Kapüsenler, 19 Temmuz 1626'da bu kiliseye yerleştiler.[54] Peder Léonard de Paris'yle birlikte bütün Fransız Kapüsen heyetlerinin sorumluluğuna atanmış olan Peder Joseph du Tremblay'ın İstanbul'a gönderdiği ilk din adamları, Peder Archange des Fossés, Peder Léonard de la Tour ve Peder Raphael de la Neuville-Roy idi.

Kapüsenler çok geçmeden çalışmalarını ilerletebilmek için kilisenin yakınında bir bina aldılar. 1628'de, kilise bünyesinde küçük bir okul açıldı. 18. yüzyılda burada altı dil öğretiliyordu.[55] Din adamları 1660'ta, 10 Nisanı 11 Nisana bağlayan gece hem kiliseyi, hem de Galata'nın neredeyse tamamını küle çeviren yangına dek binanın bitişiğindeki, küçük manastır denen binada kaldılar. Aynı yıl herhangi bir kuşku uyandırmamak için kilisenin yerine üst katta odaları olan bir depo inşa edildi. Yetkili makamlar, deponun zamanla kiliseye çevrileceğinden şüphe ederek binayı tamamen yıktılar. Müsadere edilen yer, böylece vakıfların mülkiyetine geçmiş oldu. Ardından araziyi bir Türk satın aldı, sonra da bir parselini bir Musevi'ye sattı.[56]

1670'te İstanbul'a doğru gelen De Nointel'e, ilk iş olarak Kapüsenlerin kilisesinin yeniden yapılması için izin alması talimatı verilmişti. Neyse ki pazarlıklar iyi sonuçlandı ve 1673 kapitülasyonlarının bir maddesinde[57] görülebileceği gibi Osmanlı istenen izni verdi. Kapüsenler de bu sayede, müsadere edilmiş olan araziyi satın alabildiler. İnşaat 3 Ekim 1675'te başladı, ama kalıplar vaktinden önce çıkarıldığı için tonozların bir bölümü yıkıldı. De Nointel kilisenin tamiri için yeniden izin aldı; ve kilise 6 Ocak 1677'de Monsenyör Ridolfi tarafından takdis edildi.[58] Saint-Georges 1696'da ve 1731'de tekrar alevlerin kurbanı olduysa da ana bina zarar görmedi. Yangında harap olan manastır ve ayin eşyalarının konulduğu bina, hemen tekrar inşa edildi.

Monsenyör David di S. Carlo 11 Şubat 1704'te, papa adına yaptığı ziyareti anlatırken orta büyüklükte, üç güzel sunağı olan, taş bir kiliseden bahseder. Bunun yanı sıra bitişikteki beş kişilik evde üç din adamının kaldığını, cemaatin küçük bir bahçesinin olduğunu da gene onun anılarından öğreniyoruz.

De Priest, 6 Kasım 1769'da Duc de Choiseul'e yazdığı mektupta belirttiği gibi, Saint-Georges'un bünyesinde, Fransız deniz tüccarları için bir hastane yaptırmayı düşünmüştü. Bu dönemde "İstanbul limanındaki Fransız gemilerinin sayısı yetmişi buluyordu."[59]

Kapüsenler Saint-Georges'u 1783'te Propaganda Fide'nin hesabına, Papa'nın İstanbul'daki vekili Monsenyör Francesco Antonio Frachia'ya sattılar.[60] Saint-Georges bundan sonra 1853'e kadar papa vekilliği olarak hizmet verdi; bu tarihte manastır Boşnak Fransiskenlere (*Frères mineurs Observatins*) satıldı. Onlar da burayı, özellikle Avusturya-Macaristan denizcileri için bir hastaneye çevirdiler.

Papa vekili Monsenyör Fonton, 1803'te İstanbul'daki kiliselerin durumunu rapor ederken[61] Saint-Georges'u dört sütunla desteklenmiş üç küçük nefi olan, taş bir bina olarak tasvir eder.

1882'de Saint-Georges'a Avusturyalı Lazaristler yerleşti. 1901 tarihli *Almanach*'a[62] göre, pek çok farklı işle uğraşıyorlardı: erkek okulu, kız okulu, 2 ila 5 yaş arası çocuklar için bakımevi, iki klinik, çocuk hastanesi, yoksullar için bir dispanser.

Bugün hâlâ İstanbul'daki Katolik Avusturyalılar cemaatinin kalbi olan bu kiliseyi Peder Ract'ın kaleminden[63] okuyalım:

> "Kilise, süslemeli bir kapıyla Kart Çınar Sokağı'na açılıyor. Biraz zor da olsa koro yeri olarak kabul edilebilecek bölümdeki gri taştan dört sütun ve dört köşe iki direk, üç nefin üzerini kaplayan tonozlu yapıyı taşıyor. Orta nefin merkezindeki hafif bir kubbede Kutsal Ruh'u simgeleyen bir güvercin uçuyor. Koro yerinde duvarlar siyah mermer kaplı. Orta nefin merkezinde siyah masif mermerden ana sunak var. Ana sunağın arkasında din adamlarının oturduğu sıra dipteki duvara yapışık (...) Çeşmenin kapağının üstünde, yani efsaneye göre şehit edildiği yerde Azize İrene'yi gösteren bir fresko var."

Latin dini makamları

1261'de İstanbul Bizanslılar tarafından geri alınınca, son Latin patriği olan Giustiniani, II. Baudouin'le birlikte kenti terk etmek zorunda kaldı. O andan itibaren, Venedik'in İstanbul'da ikinci planda kalmasına rağmen Venedik patriği kendine ait olan kiliseler üzerindeki haklarını korudu.[64]

Ceneviz başepiskoposu ise, sadece *Comunità*'nın kiliseleri üzerinde yetkiye sahipti, çünkü tarikatların kiliseleri kendi başrahiplerine ve Papa'ya bağlıydı.[65]

Aya Sofya'nın *kanonikus*'ları, yani patriğin danışma kurulunda yer alan din adamları patriklerinin kaderini paylaşarak "Hıristiyan âlemine" çekildiler. Ama İstanbul'da kalan Latin Katolikler olduğundan, sürgündeki *kanonikus*'lar Girit'te yaşayan I. Petrus'u patrik seçtiler. Petrus 1301'de öldü; yerini Leonardo aldı. Ne var ki 1302'de sürgünde yalnızca bir *kanonikus* kalmıştı: VIII. Bonifacius bunun üzerine bundan böyle patriği Papa'nın seçmesine karar verdi.

Böylece papalar İstanbul'daki Latin makamına patrikler atamaya devam ettiler; bunların hiçbir yasal yetkisi yoktu, Papa'nın maiyetinin önde gelenleri arasından seçiliyorlardı.[66] Yeni bir kilise hiyerarşisi kurulunca Latin patriklerin yerini patrik vekilleri, yani genellikle tarikatların başrahipleri arasından seçilen din adamları aldı. Patrik vekillerinin meşruluğu Ve-

nedik'te, ya da Venedik yakınlarındaki Grado ve Aquile kentlerinde yaşayan patrik tarafından onaylanıyordu. Bu durum neredeyse hiç kesintiye uğramadan yıllarca, hatta 1453'ten sonra devam etti.[67]

Bu dönemi mümkün olduğu kadar ayrıntılı bir şekilde ortaya koyabilmek için, Leonardo'nun ardından göreve gelen patriklerin isimlerini de sayalım:[68] Coctius de Ariminis, Henri, 1366'da I. Paolo, Jacobus de Viis, Guglielmo Martino, 1380 civarında Matias, 1390'da Angelus Corrarius, Antonius Corrarius, Gabriel Condolmerus, Franciscus Landus, Joannes de Rupescissa, Franciscus Condolmerus, Isidorus Thessalonicensis, Bessario (1464'ten 1472'ye dek İstanbul Latin patriği).

İkinci Ayrım
Fetih'ten Tanzimat'a: Latin Cemaati'nin Şekillenmesi

FETİH'TEN TANZİMAT'A LATİN CEMAATİ'NİN ŞEKİLLENMESİ

Bizans İmparatorluğu'ndaki Levanten ya da Latin cemaat, İstanbul'un 1453'te Türkler tarafından alınmasıyla ortadan kalktı. Daha fethin ertesinde, tarihinde ikinci kez olarak yeniden yapılandı; ama yapılanma bu kez, bünyesinde bulunan hukuki açıdan farklı iki unsura göre olacaktı. O güne dek farklı milletlerden yabancılardan meydana gelen Latin cemaati, Osmanlı Latinlerinin ve Levanten terimiyle ifade ettiğimiz yabancı Latinlerin etrafında tekrar örgütlendi. İki unsur, aynı ailenin içinde bile mevcut olabiliyordu; Osmanlı tebaasından olan Latinler Ceneviz mahallesi Galata Fatih'e teslim olduğu sırada kentte kalanlardı; yabancı tebaadan olan ötekiler ise ülkeden kaçmış, sonra geri dönmüşlerdi.

Birinci Bölüm

OSMANLI LATİN CEMAATİ'NİN KURULUŞU

İstanbul'un fethi

Sultan II. Mehmed'in İstanbul'u alışı o kadar iyi bilinen bir olaydır ki, burada bir kez daha üzerinde durmamıza gerek yok; çalışmamız çerçevesinde biz bu tarihi olayın özellikle sonuçları üzerine eğilmeye çalışacağız.

29 Mayıs 1453 salı günü, 54 gün süren unutulmaz bir kuşatmadan sonra Sultan II. Mehmed İstanbul'u alıyor, böylece bin yaşının üzerindeki Doğu Roma İmparatorluğu'na son veriyordu. Kent tamamen boyun eğdikten sonra Fatih Sultan Mehmed, büyük bir debdebeyle Topkapı'dan şehre girdi. Aya Sofya'ya gitti ve bu mimarlık harikasına olan büyük hayranlığını ifade ederek içeriyi iyice gezdi, ardından binanın camiye çevrilmesini emretti.

Bu sırada paniğe kapılmış olan Latinler, evlerini, servetlerini bırakarak Batı'ya giden gemilere binmek üzere limana kaçıyorlardı. Sultan, "bu akıllı ve ticareti bilen insanların gitmesini, böylece fethinin sonuçlarının tehlikeye girmesini istemediğinden, Zağanos Paşa'yı Cenevizlilere gönderdi."[1] Zağanos Paşa Galata'ya giderek onları kalmaya ikna etmeye çalıştı.[2] Cenevizlilere Fatih'in dostluğunun güvencesini verdi ve Bizans imparatorları tarafından bahşedilmiş imtiyazların yenileneceğini vaat etti, ama vaatlere rağmen pek çok Latin gitmeyi tercih etti.

Gene 29 Mayıs günü, *podesta* tarafından Fatih'e yollanan Ceneviz kolonisinin üç temsilcisi, Babilano Pallavicino, Marchisio da Franchi ve Nicolo Pagliuzzi (tercüman), Galata'nın anahtarlarını sultana teslim ettiler.

Fatih'in son saldırıdan önce askerlerine söz verdiği gibi, 29 Mayıs'tan 31 Mayıs'a dek şehir yağmalanırken,[3] savaşta tarafsız kalan Galatalılar dışında Latinler öldürüldü ya da esir edildi. Kurbanlar arasında Venedik balyosu Girolamo Minotto ve Katalanların konsülü Peder Julià da vardı.

Çoğu Cenevizli olan pek çok Latin Sakız Adası'na ya da başka Hıristiyan ülkelere kaçtı. Böylece, on altı gemi limandan ayrıldı.

1 Haziran 1453 cuma günü, büyük bir hızla camiye çevrilmiş olan Aya Sofya'da namaz kılındı.[4] Aynı gün Cenevizliler, Rumca yazılıp Sultan'ın damadı ve sadrazamı Zağanos Paşa tarafından imzalanmış, başında da II. Mehmed'in tuğrası bulunan bir ferman aldılar. Sultan Galata Cenevizlilerine birtakım imtiyazlar veriyordu; bu imtiyazlar dört yüzyıldan fazla bir zaman boyunca, 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına dek, Latin cemaatinin dininde ve ibadetinde serbest kalmasının hukuki zeminini oluşturacaktı.[5] Bununla birlikte Cenevizlilere verilen hukuki ve dini imtiyazların, kuşatma sırasında tarafsız kalmalarının ödülü olduğunu da belirtmek gerekir.[6]

II. Mehmed'in Galatalı Cenevizlilere fermanı, Osmanlı Latin cemaatinin doğuş belgesiydi.

II. Mehmed'in Galata Ceneviz kolonisine fermanı

"Latin reayası" denilen Osmanlı Latin cemaatinin kurulmasını sağlayan 1 Haziran 1453 tarihli kapitülasyonlara göz atalım. Fermanda kullanılan terimler, bizi fethin ertesinde kurulan bu yeni cemaatin hukuksal durumu hakkında aydınlatıyor: "... ben dahi üzerlerine şer'î harâc vaz'edem, sâl be-sâl edâ edeler gayriler gibi..." Haraca tâbi tutulan Cenevizliler, yabancılık vasıflarını kaybettiler. Bundan böyle gayrimüslim Osmanlı tebaasından, ya da reayadan sayılacaklardı.

Sultan 2 Haziran'da, hem egemenliğini kanıtlamak, hem de koloninin savunma sistemini tahrip etmek üzere Galata'nın kara surlarının büyük bir kısmını yıktırdı ve kaçanları ülkeye geri çağırdı, gelmezlerse malları müsadere edilecekti. Pera'da nüfus sayımına ve mülklerin kaydına başlandı. Kaçanların, tapularını yasallaştırmak için üç ayları vardı. Ne var ki Sultan'ın gazabından korkan Cenevizlilerden pek azı geri döndü.[7]

Ahidname'nin Rumca metni ilk olarak Hammer tarafından yayınlanmıştı. Çevirisi şöyledir:[8]

> "Ben ulu pâdişâh ve ulu şehinşâh Sultân Mehmed Hân b. Sultân Murad Hânım yemîn ederim ki yeri ve göğü yaradan Perverdiâr hakkıçün ve Hazret-i Resul –aleyhi's-selâm-un pâk ü münevver ü

mutahhar ruhıçün ve yedi Mushaf hakkıçün ve yüz yirmidört peygamberler hakkıçün ve dedem ruhıçün ve babam ruhıçün ve benim başım içün ve oğlancıklarım başı içün ve kuşandığım kılıç hakkıçün şimdiki hâlde Galata'nın halkı ve merdüm-zâdeleri atebe-i ulyâma dostluk içün elçileri Bayılan falan ve falan cevâbla kal'a-i mezkurenin miftâhını gönderüp bana kul olmağa itâ'at ve inkıyâd göstermişler. Ben dahi kabul eyledim ki kendilerin âyinleri ve erkânları ne vechile cârî olageldiyse yine ol üslub üzre âdetlerin ve erkânların yerine getüreler. Ben dahi üzerlerine askerimle varıp kal'aların yıkub harâb etmeyem. Buyurdum ki kendileri ve mâlları ve rızkları ve mülkleri mahzenleri ve bağları ve değirmenleri ve gemileri ve sandalları ve bi'l-cümle metâ'ları ve avratları ve oğlancıkları ve kulları ve câriyeleri kendilerin ellerinde mukarrer ola! Müteârız olmayam ve üşendirmeyem, anlar dahi rencberlik edeler, gayri memleketlerim gibi deryâdan ve kurudan sefer edeler, kimse mâni' ve müzâhim olmaya! Mu'âf ve müsellem olalar ve ben dahi üzerlerine şir'î harâc vaz'edem, sâl be-sâl edâ edeler gayriler gibi ve ben dahi bunların üzerlerinden nazar-ı şerîfim dirîg buyurmayup bunları koruyam gayri memleketlerim gibi ve kiliselerin alup mescit etmeyem! Bunlar dahi yeni kilise yapmayalar ve Ceneviz bâzergânları deryâdan ve kurudan rencberlik edüp geleler ve gideler. Gümrükleri âdet üzre vereler. Anlara kimesne teaddî etmeye ve buyurdum ki evlerine doğancı ve kul konmaya ve buyurdum ki yeniçeriliğe oğlan almayam ve bir kâfiri rızâsı olmadan Müslüman etmeyeler ve kendüleri arasında her kimi ihtiyâr ederlerse maslahatları içün kethüdâ nasb edeler ve kal'a-i mekzure halkı ve bâzergânları ankaryadan muâf olalar! Şöyle bileler! Alâmet-i şerîfe i'timâd kılalar! Tahrîren fî-evhâhir-i Cumâde'l-ulâ sene 857."

Cenevizliler II. Mehmed'e boyun eğmelerinin ödülü olarak canlarını kurtarmış, pek çok imtiyaza kavuşmuşlardı. Ama buna karşılık yabancı vasıflarını kaybederek, Osmanlı İmparatorluğu tebaasından olan herkes gibi, haraca tâbi olmuşlardı. Bu yeni hukuksal konumla, Osmanlı Latinler ya-

bancılara verilen kapitülasyonların bütün avantajlarından mahrum kalmış oluyorlardı.

II. Mehmed'in bu fermanı 1613'te I. Ahmed, 1617'de I. Mustafa, 1624'te IV. Murad ve 1652'de IV. Mehmed dönemlerinde yenilendi.[9] 18 Şubat 1856 Islahat Fermanı'nda da ahidnamede yazılanlar teyit ediliyordu.

Osmanlı Latinlerinin statüsü

Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancılarla gayrimüslim Osmanlılar arasındaki fark, yabancıların baş vergisi ödememesiydi.

Vergi yükümlülüğü

Halk arasında haraç olarak bilinen cizye vergisi, inancından dolayı idam edilmemesinin karşılığında zımnî ya da reayadan gayrimüslim Osmanlılar tarafından ödenen bir vergiydi.[10] Belin'in belirttiğine göre, cizye ödemeyi kabul etmekle kâfirler idamdan kurtulmuş oluyordu.[11]

Galata Ceneviz kolonisi için ahidnameyle yapıldığı gibi cizyenin miktarı bir kere belirlendikten sonra bir daha değişmezdi. Bu vergiye tâbi olanlar, servetlerinin durumuna göre üçe ayrılırlardı: Gani, mütevasıt ve fakir. Sadece bedenen ve aklen sağlıklı, özgür erkekler cizye verirdi. Müslümanlığa dönmesi dışında hiçbir koşulda hiç kimse bu vergiden muaf olamazdı. Kanuna göre "kadınlar, çocuklar, yaşlılar, körler, köleler, felç geçirmiş ya da müzmin bir hastalığa yakalanmış olanlar, kısacası geçimini gerçekten sağlayacak durumda olmayanlar (vergiden muaftı); dünyadan el etek çekip manastıra kapanan din adamlarını da muafiyet kapsamında görmek gerekir."[12]

Belin'in belirttiğine göre[13] eğer bir memleket zor kullanılarak fethedildiyse, cizye zenginlere dört dirhem, hali vakti yerinde olanlara ayda iki dirhem, yoksullara bir dirhem olarak biçilirdi.

Kişiler aşağıdaki verilere bakılarak, servetlerine göre sınıflandırılırdı:[14]

- Birinci sınıf: 10.000 dirhemden fazla parası olanlar.
- İkinci sınıf: 10.000 dirhemden az, 200 dirhemden çok parası olanlar;

- Üçüncü sınıf: 200 dirhemden azına sahip olmakla birlikte tamamen parasız olmayanlar.

Cizye idari yılın başında, İstanbul'da 1 Mart ile 13 Mart arasında toplanırdı; ayrıca tutarı hesaplanarak her ayın ilk günü de alınabilirdi.

Osmanlı tebaasından olanların hak ve görevleri

Yukarıda gördüğümüz gibi, bütün gayrimüslim Osmanlılar[15] cizyeye tâbiydi. Buna karşılık canı ve malı güvence altına alan kanunlardan yararlanma hakkına sahiptiler.[16]

Ama "toplumsal düzen içinde, zımniler hiçbir şekilde Müslümanlarla karışmamalıydılar; zira müminin kâfire göre dinsel ve siyasal üstünlüğü vardı."[17]

Zımnilerin Müslümanlar gibi giyinmesi, kavuk takması, özellikle kadı sarığı sarması yasaktı. Zımni kadınlar hamamlarda Müslümanlarınkinden başka renk peştamal kuşanırlardı; bunun yanı sıra, Müslümanlarla karışmasınlar diye değersiz bir madenden bir kolye takmak zorundaydılar. Zımniler koyu renkli basit kıyafetler, kara bir kalpak, siyah, mavi ya da mor çizmeler giyerlerdi, sarıya izinleri yoktu.[18]

Zımniler bellerine bir parmak genişliğinde yünden ya da hayvan kılından bir kuşak sararlardı. Zünnâr kuşanmaları yasaktı; bu Müslümanların ayrıcalığıydı.[19]

Zımninin silâh kuşanması, ağır bir sakatlığı olmadığı sürece ata ya da herhangi bir hayvana binmesi yasaktı. Bindiği zaman da koşumlar gayet sade, semer alelâde olmalıydı. Müslümanların toplandığı yerlerden geçerken yere inmesi şarttı.[20]

Zımni bir Müslüman'la karşılaştığında ilk selâmı veremez, sadece selâma mukabele edebilirdi. Gayrimüslim Osmanlı şehrin her mahallesinde, hatta Müslümanların çoğunlukta olduğu, camilerin bulunduğu yerlerde bile oturabilirdi. Bununla birlikte, domuzları sokağa çıkamaz, evi de Müslümanlarınkinden daha yüksek olamazdı. "Aksi taktirde Müslümanlar, evlerini kendi evlerinin seviyesine indirtme hakkına sahiptiler." Zımni her yerde evler, topraklar alabilir, bunları istediği gibi kullanabilir, yanan

evlerin yerine yenisini yapabilir, şehir dışında, özel mezarlıklara sahip olabilirdi.[21]

Gayrimüslim tebaadan olanların ibadetine mani olunmazdı. Ama yeni kilise yapmaları yasaktı. "Aynı yerde olmak koşuluyla eskileri tamir edebilirler"di.[22]

Gayrimüslim tebaadan hiç kimse ülkeden ayrılamazdı. Ama bu kısıtlama pek çokları gibi, hiçbir zaman tam olarak uygulanmadı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bütün ithal ya da ihraç mallarından zekât denen bir vergi alınırdı. Aşir denen görevliler şehirlerde ya da sınırlarda bu vergiyi sultanın adına toplarlardı. Zekât, Müslümanlar için kırkta bir, gayrimüslimler için yirmide birdi. Bütün mallar, hatta köleler, hayvanlar ve şaraplar vergiye tâbiydi, sadece domuzlar muaf tutulurdu.[23]

Magnifica Comunità di Pera

29 Mayıs 1453'te İstanbul'un düşmesinin ardından, Cenevizlilerin Galata mahallesi de teslim oldu. Cenova'nın merkezi gücünü temsil eden Pera *podesta*'sı Angelo Giovanni Lomellino teslimiyete imza atmak istemeyerek çekildi ve kolonisini kendi kaderiyle baş başa bıraktı. 22 Eylül 1453'te Sakız Adası'nda, Cenova'ya gitmeye hazırlanıyordu.

Fetihle birlikte dağılan eski belediye teşkilâtının yerine, Galata kolonisinin burjuvaları bir araya gelerek bir birlik oluşturdular. Hem hukuki, hem dini özelliği olan bu birliğe *Magnifica Comunità di Pera* ya da Santa Anna Tarikatı denildi.

César Saih, 9 Ekim 1908'de toplanan Osmanlı Latin cemaati genel meclisine sunduğu bir raporda, bu belediye teşkilâtının tarihini anlatır.[24]

Magnifica Comunità bir başkan, bir başkan yardımcısı ve on danışman tarafından yönetiliyordu. 25 Nisan 1632'de alınan bir kararla bütün danışmanların Pera'da doğmuş, en azından Peralı kadınlarla evli, Latin Katolik ayin usulünden kimseler olmaları şart koşulmuştu.

II. Mehmed'in imtiyazlarının yenilendiği 1616 fermanında, Galata kolonisinin içlerinden istedikleri kişiyi işlerini yürütmek üzere baş seçebilecekleri söyleniyordu. Cemaat tarafından seçilen kişi sonra Babıâli tarafından tanınıyor, anlaşıldığı kadarıyla o andan itibaren vekil unvanını taşıyordu.

Bu birliğin iki yönlü; hem hukuki, hem dini bir işlevi vardı. *Magnifica Comunità* sefaret işlevlerini yüklenmesinin yanı sıra, kiliselerin ve dini kurumların mali işlerini de idare eder; her yıl, her kiliseye akarların, bağışların, sadakaların ve Birlik tarafından konulan vergilerin idaresinden sorumlu iki vekil atardı. Kiliselerin gümüş eşyasını koruma görevi de vekillerindi. Birlik, Babıâli ile Papa'nın vekilleri arasında aracılık yapardı.

Birliğin sahip olduğu güçler ve yetkiler, laik bir unsur tarafından yönetilmeye pek alışık olmayan Latin ruhbanın bağımsızlık özlemleriyle bağdaşmıyordu. İki taraf arasında sık sık anlaşmazlık çıkıyordu. Ama bütün bunlar Birlik'in kiliselerin ve manastırların idaresindeki rolünü de, Latin Katoliklerin çıkarlarına hizmet etme azmini de azaltmadı.

Propaganda Fide 1682'de, 17 Ekim tarihli emriyle laik kurumların kilise mallarının idaresine her tür müdahalesini yasaklıyordu. O andan itibaren, Birlik'in rolü Latin tebaanın ve dini kurumların Babıâli'yle ilişkisini sağlamakla sınırlanmış oldu. Arkasından Roma'nın ruhani gücünün artmasının ve Fransa'nın bütün Doğu Katoliklerinin koruyucusu olarak tanınmasının sonucunda, etkisi giderek azaldı. Ne var ki Fransa da üstlendiği rolü belli bir ölçüde Venedik'le, sonra da Avusturya'yla paylaşmak zorunda kalacaktı. [25]

Saih'in kesin tarih vermeden, 1828 civarında diyerek anlattığına göre, 1841'den önce Osmanlı tebaasından Latinler, hukuki işler için bir Müslüman nazırın[26] idaresi altına girdiler, ancak Birlik'in özel yapısını korudular, başlarında da gene Latin bir idareci vardı. İlk Müslüman memur Divan-ı Hümayun dragomanlarından Nazır İzzet Bey oldu ve işlerini Papa vekilliği kançıları Don Agostino Gad aracılığıyla yürüttü. Osmanlı Latin Cemaati daha sonra Hariciye Nezareti'nin hükmü altına girdi ki, bu da "cemaatin aslen yabancı olduğunun açık bir kanıtıydı."[27] Bir Latin kançılarlığının tesis edilmesi de bu zamana rastlar; devlet "Hariciye Nazırı, Halepli Anceli ya da Ancelaki'yi vekil atadı. 1843'te onun yerini Corc Vartaliti aldı; onun zamanında Latin kançılarlığı sırasıyla 1844'de Mehmed Ali Paşa, 1850'de Mehmed Emin Paşa'yla Zabıta Nezareti'nin, 1851'de Mehmed Rüştü Paşa'yla Harbiye ve Zabıta Nezareti'nin hükmü

altına girdi; ve nihayet 1866 Kasımında tekrar Hariciye Nezareti'nin emri altına verildi."[28]

Latin kançılaryasının başının, yetkilerini tasdik ettirmek için her yeni Hariciye Nazırı'ndan bir buyrultu almak zorunda olması, iki kurumun arasındaki bağın önemli bir göstergesiydi.

Corc Vartaliti'nin 1866'da ölmesinden sonra, yerine oğlu Othon Vartaliti geçti.

1908'de Latinler, *Magnifica Comunità di Pera*'nın mirasçısı olan "Osmanlı Latin kançılaryası"nın yeniden kurulması için çaba harcadılar. Cesar Saih, Osmanlı Latin kançılarlığı geçici komisyonuna yazdığı raporda, nedenini belirtmeksizin Osmanlı Latin cemaatinin çöküşte olduğundan bahsediyor, yeniden yapılanma arzusunu dile getiriyordu: "Yeniden yapılanma, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki öbür gayrimüslim cemaatlerinki gibi, bizden olan tebaanın çıkarlarının korunmasını da sağlayabilir."[29] Osmanlı Latin kançılaryası 1927'ye kadar faaliyetini sürdürdü.[30]

Magnifica Comunità'nın özel karakteri

Gayrimüslim Osmanlılar, Babıâli tarafından tanınmış dini cemaatler halinde örgütlenmişlerdi. Her cemaat, kendisini devlet katında temsil edecek ruhani önderini seçme hakkına sahipti. Bu seçim devlet tarafından onaylanır, cemaat başının göreve başlamasına izin veren bir beratla tasdik edilirdi. Osmanlı İmparatorluğu gerek ruhani, gerek idari meseleleri yabancı makamlarla görüşmeyi daima reddetmiştir.

Mesele, Osmanlı Latin cemaati için de gündeme geldi: Cemaat dini olarak Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışındaki bir makama (Papa'ya) bağlı olduğuna göre, öteki azınlıklara tanınan 'millet' statüsüne sahip olamazdı.[31]

Monsenyör Victor Del Giorno'nun aktardığına göre zamanın gereklerine göğüs germeye çalışarak "Latin cemaati, bundan böyle Osmanlı'nın hükmü altına girmiş olan inancını, genel ve özel haklarını, kiliselerini ve mülklerini savunmak için, millet ya da cemaat olarak hukuki olarak tanınmayı da talep edemeyişinden ötürü, son derece özgün bir şekilde, yani bir belediye teşkilâtı şeklinde yapılanmaya gayret etti. Öbür Hıristiyan toplulukları kapsayan çerçeveye dahil olamayan Latin cemaati, Os-

manlı'nın şehri fethinin hemen ardından *Magnifica Comunità di Pera* ya da Santa Anna Tarikatı adı altında bir dini ve medeni hukuki tarikatla kendini ortaya koydu."[32]

XV. Gregorius'un 1622'de *Propaganda Fide*'yi kurmasının, Vatikan'ın 1653'te İstanbul'a bir Papa vekili göndermesinin ardından, imtiyazlarını korumak için savaşmakta olan *Magnifica Comunità* Sultan'a başvurdu. 1664'te de Babıâli'den "Papa vekilini İmparatorluk'taki öbür din adamları gibi kabul etmesini, atanmasını berata bağlayarak onu Roma'nın otoritesinden çıkarmasını talep etti. Yedi yıl sonra da tamamen Osmanlı makamlarına bağlı bir Latin Patrikliği kurulmasını istedi". Babıâli, Osmanlı Latin Cemaati'nin iki talebini de sırasıyla reddederek, Osmanlı Latin Cemaati'nin kendine has niteliğini vurgulamış oldu.[33]

Babıâli'nin Ermeni Katolik Patrikhanesi'ne 9 Ocak 1841 tarihli tebliğinden anlaşıldığı üzere, Osmanlı Latin Cemaati'nin özgün bir karaktere sahip olduğu kabul ediliyordu: "Bildiğiniz üzere, baştan beri Latin reaya özel bir idareye tâbi olmuştur..."[34]

18 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı, bütün Hıristiyan cemaatlere tanınan dini dokunulmazlıkları ve ayrıcalıkları tasdik etmesinin yanında, şunu da açıkça belirtiyordu:

> "Şahanemde bulunan Hıristiyan ve sair tebeai gayrimüslime cemaatlerine ecdadı izamım taraflarından verilmiş ve sinini ahirede ita ve ihsan kılınmış olan bilcümle imtiyazat ve muafiyatı ruhaniye bu kere dahi takrir ve ibka kılınıp fakat Hıristiyan ve tebeai gayrı müslimei sairenin her bir cemaati bir mehli muayyen içinde imtiyazat ve muafiyatı hazıralarının rüyet ve muayenesine ibtidar ile olbabda vaktin ve gerek asarı medeniyet ve malumatı müktesibenin icap ettirdiği ıslahatı irade ve tensibi şahanem ile ve Babı âlimizin nezareti tahtında olarak mahsusan patrikhanelerde teşkil olunacak meclisler marifetiyle bilmüzakere canibi Babı âlimize arz ve ifade eylemeğe mecbur olarak (...) fakat Hıristiyan rahiplerinin emvali menkule ve gayrimenkulelerine bir guna sekte iras olunmıyarak Hıristiyan vesair tebaai gayrimüslime cemaatlerinin milletçe

olan maslahatlarının idaresi her bir cemaatin rühban ve avamı beyninde müntehip azadan mürekkep bir meclisin hüsni muhafazasına havale kılınması..." .[35]

1857'de farklı gayrimüslim cemaatlere yönelik bir düzenleme getirildi; cemaatler 23 Şeval 1281 (1865) tarihli iradeyle nihai şekillerine kavuşmuş oldular. Saih'in belirttiğine göre, sadece Osmanlı Latin Cemaati bu genel tanzim hareketinin dışında kalmıştı. [36]

Osmanlı Latin Cemaati öteki azınlıklarla aynı nitelikleri taşımasına rağmen, daha baştan itibaren, II. Mehmed tarafından millet olarak tanınmadı. Bu özel durumun nedenleri şöyle özetlenebilir:[37]

- Osmanlı Latin cemaati, millet statüsü edinecek kadar kalabalık değildi.
- Ruhani olarak Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışındaki bir makama (Papa'ya) bağlı olduğu için, Osmanlı Latin cemaati öbür azınlıklara (Ortodokslara, Ermenilere, Yahudilere) tanınan millet statüsünü talep edemezdi.
- Fatih'in savaş stratejisi: II. Mehmed Ortodoksluğu destekleyip öne çıkararak, tebaasının Papa'nın üstünlüğünü kabul etmesini, Katoliklerle birleşmesini engellemiş oluyordu. Osmanlı İmparatorluğu iki mezhep arasındaki, henüz tam olarak sönmemiş olan eski kini canlandırarak, Katolik ülkelerin fethi için Ortodoksların desteğini sağlamış oluyordu.

Magnifica Comunità'nın yetkileri

Comunità'nın yetkileri Cesar Saih'in raporunda belirtilmiştir (1908). Yazarın vurguladığına göre bu yetkilerin çoğu "1879'da Osmanlı hukukunda yapılan düzenlemelerle, özellikle noterliklerin kurulmasıyla fiilen yürürlükten kalkmıştır."

Osmanlı Latin kançılaryasının müdürü Othon Varthaliti'nin, Saih'in raporunun yayınlandığı yıl (1908) *Comunità*'nın sahip olduğu yetkileri sıraladığı liste şöyledir:

1. İmzaların onaylanması.
2. Her tür veraset belgesinin alınması, yazılması, onaylanması ve doğruluğunun tespiti.
3. Mülk alım satımı, tezkerelerin ve pasaportların alınabilmesi, nakl-î mekân işlemleri, nüfus kayıtlarına işlenebilmesi amacıyla doğum ve evlilikler için ilmühaber vermek.
4. İspat-ı veraset belgeleri vermek.
5. İyi hal kâğıdı vermek.
6. Hamidiye alabilmek için gereken belgeleri vermek.
7. Cemaatin içindeki doğumların, evliliklerin ve ölümlerin kaydını tutmak.
8. Kançılaryanın idari masraflarını karşılamak ve ücretleri ödemek üzere vergi koymak. [38]

Himaye edilenler ya da "beratlılar"

Başta dragomanlar olmak üzere Osmanlı Latinlerinden bazıları, kapitülasyonlardan yararlanmak ve haraç ödememek için Babıâli'yle antlaşma yapmış, İstanbul'a elçi göndermiş devletlerden birinin himayesine girerlerdi. Bunlara "beratlılar" denirdi. Beratlılardan bazıları yabancı[39] bazıları da Osmanlı tebaasındandı, ki konumuz itibariyle bizi özellikle Osmanlı tebaasından olanlar ilgilendiriyor. Bunlardan kimileri himayesine girdikleri devletin vatandaşlığına geçmeyi de başarmışlardı. Bu durum, dragoman ya da tüccar aileleri hakkındaki araştırmalarda özel bir öneme sahiptir, çünkü Osmanlı Latinlerle yabancı ya da Levantenlerin birbirinden ayrılmasını iyice güçleştirmektedir.

Dragomanlar

16. yüzyılın ortasında ilk yabancı elçiler İstanbul'a yerleşmeye başlayınca, Babıâli'yle iletişim kurabilmek için Hıristiyan tebaadan tercüman istihdam etmek zorunda kaldılar; Avrupa dillerinden çeviri yapabilecek başka kimse yoktu. Ama bu Osmanlı Latinler, kendilerine resmi tercüman unvanı verilmesine rağmen reayanın bütün yükümlülüklerine tâbiydiler ve Osmanlı makamlarının kurallarına bağlıydılar.

Ne var ki bu durum, elçiliklerin verdiği görevleri yerine getirmelerine engel olabiliyordu. Pélissié du Rausas'ın aktardığına göre, genellikle "çevirdikleri bir metin yüzünden, koşullar gereği elçiye tanınan ayrıcalıklara sahip olmayan, korunmasız reayadan intikam almaya meyilli sadrazamın hışmını üzerlerine çekmekten"[40] korkuyorlardı. Yabancı diplomatların söylediklerini bire bir çevirdikleri için dragomanların toplantıların sonunda falakaya yatırıldığı, hapse atıldığı, hatta idam edildiği olurdu.

Durum dayanılır gibi değildi. Elçiler için buna bir son vermenin en kesin yolu tercümanlarını kendi vatandaşları ya da öbür yabancılar arasından seçmekti. Venedik Cumhuriyeti Senatosu 1551'de belli sayıda Venedikli gencin düzenli olarak Osmanlı İmparatorluğu'na gönderilmesine karar verdi. Orada Doğu dillerini yerinde öğreneceklerdi, böylece bir milli tercümanlar takımı kurulmuş olacaktı. Bu girişime 1566'da Raguza Cumhuriyeti, ardından, 17. yüzyılın başında Polonya da sahip çıktı. Ama benzer diloğlanı okulları "Fransa'da ancak 1669'da, İngiltere'de 1690'da (Oxford Yunan Papaz Okulu), Avusturya'da 1754'te (Viyana'da önce Orientalische, sonra Konsular Akademie)"[41] kurulabildi.

Fransa, Colbert'in önerisi üzerine, Marsilya Ticaret Odası'nın da onayıyla Ticaret Konseyi'nin aldığı 31 Ekim 1670 tarihli kararla, "her üç yılda bir dokuz ila on yaşları arasında altı erkek çocuğunu kendi rızasıyla İstanbul ve İzmir limanlarına" göndermeye karar veriyordu. Bunlar "Kapüsenlerin söz konusu mahallerdeki manastırlarına yerleştirilecek, Katolikliğin, Papa'lığın, Roma'nın usulüne göre yetiştirilecek, ayrıca zaman içinde tercüman olarak çalıştırılmak üzere dil öğreneceklerdi."[42] Kuruluş kararnamesine göre (18 Kasım 1669), bu yatılı okul İstanbul'daki Kapüsenler'e emanet edilmişti. Böylece 1710'la 1726 arasında 43 dragoman yetiştirildi.

Diloğlanlarının sayısı, hiçbir zaman bütün ihtiyaçları karşılamaya yetmedi. Ayrıca İstanbul'la bir bağı olmayan diloğlanlarının okula alınmasının birtakım sakıncaları vardı. Genellikle bedava diye okula başlıyor, eğitimleri bittikten sonra meslekten çekiliyorlardı. Dragoman sıkıntısı yüzünden ülke içinden personel almak zorunlu oldu.[43] Yerli dragomanların sta-

tüsünü düzene koymak için Babıâli'yle Avrupalı devletler arasında bir anlaşma yapıldı. Bundan böyle Osmanlı tebaasından Latinler, hangi devlet için tercümanlık yapıyorlarsa o devletin himayesinde sayılacak ve kapitülasyonlardan yararlanacaklardı. Artık haraca tâbi olmayacak, Osmanlı makamlarının hükümlerinden muaf olacak, gümrük indirimlerinden faydalanacaklardı.

Sefirlerin hizmetindeki tercümanlara Fransızlarla aynı ayrıcalıkların tanınacağı hükmü, ilk olarak 1673 kapitülasyonlarında, yeni eklenmiş olan 14. maddede belirtildi.[44] Büyük ölçüde daha önceki kapitülasyonların hükümlerinin tekrar edildiği 1740 kapitülasyonlarının 43. maddesinde de bu özellikle belirtiliyordu.[45]

Beratların suiistimal edilmesi

Osmanlı İmparatorluğu'yla kapitülasyon anlaşması yapan yabancı devletler, sefirlerinin ve konsoloslarının ülkedeki Hıristiyanları tercüman olarak hizmetlerine alması hakkını da elde ettiler. Yabancı diplomat tercüman olarak istihdam ettiği Osmanlı için Babıâli'den bir berat alıyor, tercüman da o andan itibaren yabancı uyruklarla aynı dokunulmazlık ve ayrıcalıklara sahip oluyordu.[46]

Bu sistem çok geçmeden suiistimallere yol açtı. İlk başta her tercüman, görevini tek başına yapamayacağı için, haraçtan muaf iki hizmetçi tutabiliyordu. Beratlar daha sonra hizmetkârların elinden şahısların eline geçti; şahıslar yabancı sefaretlerin himayesine girmek ve ayrıcalıklardan yararlanmak için beratları satın almaya başladılar. Sefirler ve konsoloslar Babıâli'nin verdiği beratları satmakla yetinmeyerek kendileri de berat dağıtmaya, Osmanlı tebaasından kimseleri himayeleri altına almaya başladılar.

Fransa bu suiistimallere karşı birtakım tedbirler almıştı. XV. Louis 4 Şubat 1727 tarihli buyruğuyla kişilerin himayesini belli bir kurala bağlamıştı.

Buyruk, Fransa'nın himayesi altına girenlere ticarette kısıtlayıcı tedbirler getiriyordu. Bunların doğrudan ya da dolaylı olarak Fransa'yla ticaret yapması yasaktı, aksi takdirde "mallarına, bunları taşıyan gemilere el konacak, ayrıca kaptan üç bin lira ceza ödeyecekti."[47]

4 Şubat 1727 tarihli buyruğun, gemiler ve malları üzerindeki komisyonlar hakkındaki 7. maddesinin özel hükümlerine uyulmaması durumunda, Fransa konsolosu himaye ettiklerinden yabancı olanları ülkelerine gönderecek, reayadan ya da Yüce Hünkâr'ın tebaasından olanlar üzerindeki Fransız himayesi kesin olarak sona erecekti.[48]

Birtakım hileli faaliyetler yüzünden alınan bütün bu tedbirlere rağmen, beratlıların sayısı giderek arttı. 1807'de Babıâli, Fransız sefaretiyle ortak hareket ederek Babıâli'nin uyruklarından hiç kimseye berat ihsan edilmemesinde, sefaretlerin ya da konsoloslukların da önceden Osmanlı devletinin iznini almaksızın bunlara hiçbir şekilde pasaport vermemesinde karar kıldı.[49]

Bu hükümler, Babıâli'nin İngiltere'yle (1809), Sardinya (1823) ve Belçika'yla (1838) yaptığı anlaşmalarda da yer aldı.

Bütün bu tedbirlere rağmen 1860'ta, İmparatorluk topraklarında yaşayan, ama yabancı bir devletin himayesine ya da vatandaşlığına geçmiş olan Osmanlılar, yabancı uyruklulardan daha fazlaydılar.[50]

Bu durum karşısında Babıâli 14 Eylül 1860'ta yabancı devletlerin temsilcilerine bir bildirge göndererek, hükmü altından çıkmış Osmanlılar hakkında yürürlüğe koymayı düşündüğü tedbirleri[51] duyurdu. Müzakereler, Osmanlı tebaasından kimlerin yabancı devletlerin himayesine girebileceğini karara bağlayan 9 Ağustos 1863 tarihli tamimle sonuçlandı. Bunlar konsolosların ajanları, dragomanları ve yasakçıları; dini misyonlar ya da yabancı manastırlar için de birer vekilharç ve dragomandı.[52]

Bir konsolosluğun çalışanlarının içinden berat alabileceklerin sayısı da, aynı tamimin birinci maddesiyle sınırlanmıştı. Konsolosların bu sınırı göz önüne almadan dragoman ve yasakçı çalıştırma hakkı varsa da, Babıâli'yle anlaşmaya varılmadığı sürece, bunlar ayrıcalık sahibi kabul edilmeyecekti.

1863'te yapılan bu düzenleme geriye dönük olarak işletilmedi, ama böylece beratlının bütün ailesinin, hatta mirasçılarının bile beratın imtiyazlarından yararlanmasına kadar varan suiistimallere bir son verilmiş oldu. Bu tarihten itibaren imtiyaz sahipleri iki sınıfa ayrılacaktı: Ailesinden dolayı, miras yoluyla himaye hakkını almış olanlar, bir de kişi-

ye özel ve geçici olarak himaye edilenler; kişiye özel, beratlının ailesinin, hatta karısının ve çocuklarının bile himayeden yararlanamaması demekti; beratın geçiciliği ise, imtiyazların kaynağındaki işle birlikte sona ermesinden ileri geliyordu.

Osmanlı Latinleri böylece, himaye yoluyla tebaadan olanların koşullarından kurtularak, tıpkı yabancılar gibi kapitülasyonların avantajlarından yararlandılar ve cizyeden muaf tutuldular. Bu işleyiş, Doğu Latinleri denen büyük ailenin içinde ortak yaşam süren yabancı Latin cemaatiyle Osmanlı Latin cemaati arasındaki hukuksal farkın bir kanıtıdır.

Bütün bunlara rağmen 1863'te yapılan düzenleme, hileyle tebaa değiştirenlerin artmasına yol açtı.

Fetihten sonra Latin Cemaati'nin durumu

İstanbul'un fethinin hemen ardından, 28 Haziran 1453'te, "Sultan Mehmed Galata'ya gitti, kaçanların evlerini tespit ettirip mühürletti; sahiplerine de tapularına sahip çıkmak için üç ay içinde geri dönmeleri gerektiğini duyurdu. Sultan'ın misillemesinden korktukları için Cenevizlilerden pek azı geri geldi."[53] Çoğu o zamanlar İtalyan deniz cumhuriyetlerinin egemenliğinde olan Sakız Adası'nda kalmayı tercih ettiler.

Galata'daki Cenevizlilerden (özellikle Sakız'a) göç etmeyip, kendi rızalarıyla Sultan'a boyun eğmiş olanlar yaşadıkları mahallede kaldılar. Osmanlı Latin Cemaati böyle doğdu. Fetih sonrasındaki durumlarıyla ilgili olarak *"Relazioni venete"*de, Galata'daki Venedik nüfusunun "mahvolmuş, sefil durumdaki, çok az sayıda tüccardan"[54] ibaret kaldığı aktarılır.

Dalleggio D'Alessio, cemaatin çekirdeğini oluşturan Ceneviz kolonisine "1575'te, Kefe (Kırım'da) kolonisinin Türkler tarafından fethinin ardından İstanbul'a nakledilen Cenevizlilerin eklendiğini" söyler.[55] Kefe'den gelme Cenevizliler[56] Edirnekapı yakınlarındaki tenha Salmatomruk'a yerleştirildi, mahallenin adı da Kefe Mahallesi oldu. İki kilise[57] onlara verildi. Koloni daha sonra Galata'ya gitti. San Nicolò ve Santa Maria kiliseleri de camiye çevrildi, "bu esas olarak, şehrin bu kesiminde sadece iki Katolik aile kaldığı bahane edilerek yapıldı."[58]

Monsenyör Cedulini'nin *"Actes"*larında[59] Türkler tarafından fethedilişinden yüz yıl sonra İstanbul'da Latinlerin durumuyla ilgili değerli bilgiler vardır:[60]

Osmanlı tebaasından olanlar	500
Azatlılar	500
Sefaretlerde çalışanlar	100
Yabancı tüccarlar	50
Şehirde geçici olarak bulunan yabancılar	500
Köleler[61]	2.000

Bu da toplam 3650 Latin Katolik olduğunu gösterir.[62] 16. yüzyılda, Latin Cemaati'nin % 44'ü[63] Osmanlı tebaasından oluşuyordu. Yıllar geçtikçe Osmanlı Latin Cemaati'nin toplamdaki oranı düşerken, 1839'daki modernleşme hareketlerinin ardından Osmanlı İmparatorluğu'na akın eden yabancı Latinlerin ya da Levantenlerinki giderek yükseldi. Papa'nın İstanbul'daki vekili olan Peder Giovanni Mauri della Fratta, 1631 tarihli raporunda[64] bize hem Latin Cemaati'nin durumu, hem de cemaatin içindeki ailelerin isimleri hakkında bilgi verir. Osmanlı tebaasından olanlar yaklaşık 550 kişiydiler. Cemaatin üyeleri arasında 500 azatlı ve 500 de yabancı (sefaret personeli, tüccarlar) vardı.

Peder Benedetto Palazzo'nun yayınlanmamış notlarında,[65] 1839 reformlarından önce Osmanlı tebaasından sayılan Latinlerin nüfusu hakkında veriler bulabiliriz: 1765 tarihli bir rapora göre San Pietro'ya bağlı kilise cemaatinde 310, Saint-Antoine'ınkinde 120 ve Santa Maria'nınkinde 197 kişi bulunuyordu. Aynı tarihte zindanda 250, kadırgalarda kürek cezası çeken 51 Katolik köle vardı.

1783'te, Papa vekili Monsenyör Fracchia 1.800 Katolik olduğunu söylüyordu. 1808'de yapılmış olan ve aynı rakamı veren bir başka istatistiğe göre İstanbul Latinlerinin dağılımı şöyleydi:[66]

San Pietro Kilise'si cemaati	350
Santa Maria Kilise'si cemaati	400

Saint-Antoine Kilise'si cemaati	700
Sefaretlerin şapelleri	150
Zindandaki esirler	200

1839 reformlarından itibaren, özellikle yabancı uyruklu Latinlerin sayısı gözle görülür ölçüde arttı. Bu 1923'e dek sürdü; bu tarihten sonra Levantenlerin çizdiği eğri keskin bir düşüş gösterir.

1839 reformlarına dek Latin Cemaati'nin nüfusundaki zayıf artışı göstermek amacıyla, şehrin üç büyük kilisesindeki (Santa Maria, Saint-Antoine ve San Pietro) vaftizlerin karşılaştırıldığı grafikleri sunuyoruz (bkz. Ek 1 ve 2).

Yıllara göre vaftizlerle ilgili verileri bu üç kilisenin kayıtlarından çıkardık. İstanbul'daki eski Latin ailelerin soyağaçlarını araştıranlar için vazgeçilmez kaynaklar olan kayıtların en eskileri Santa Maria Draperis kilisesine aittir. Santa Maria'daki veriler 1662'den, Saint-Antoine'dakiler 1721'de, San Pietro'dakiler 1740'ta başlamaktadır.

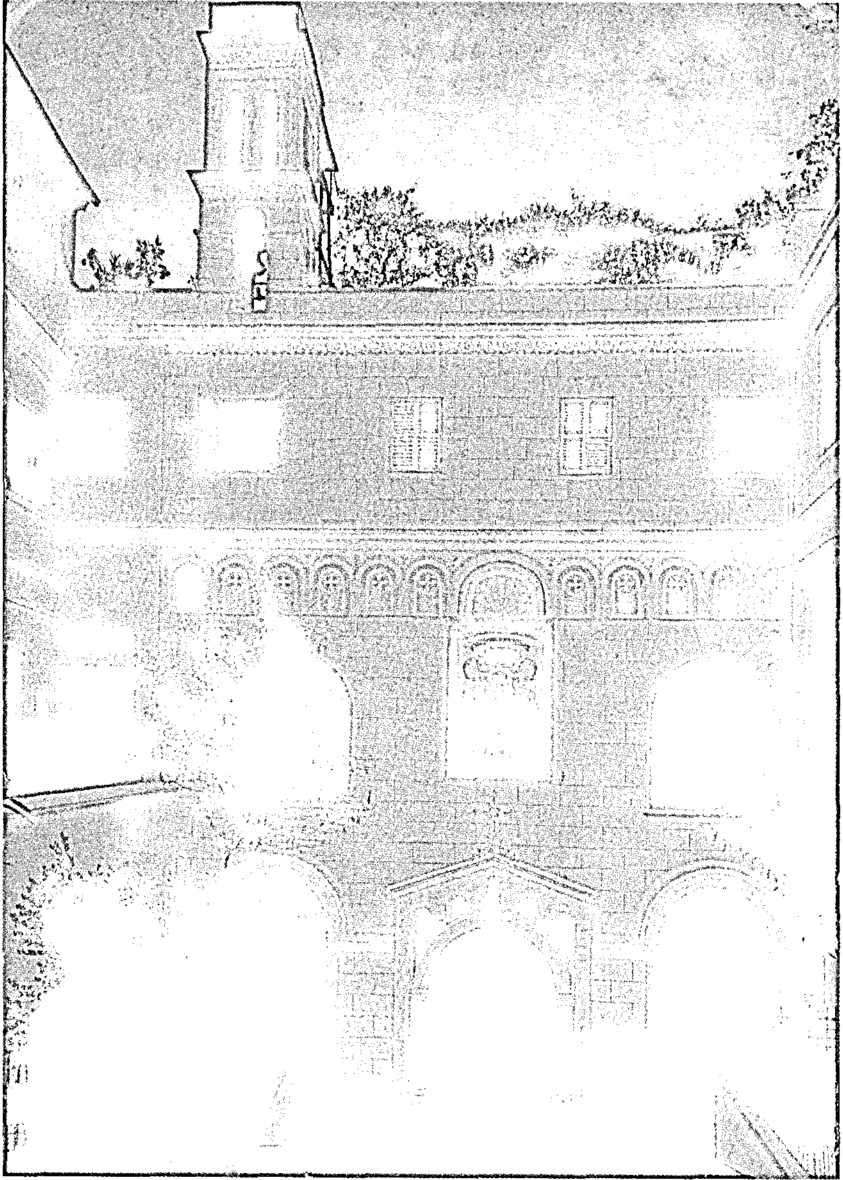
İstanbul Latin Cemaati için vaftizler yeni doğanların sayısını birebir göstermektedir; zira dindar olmayanlar bile, cemiyet hayatının âdetlerinden olan vaftize hiç karşı değildiler. Bu alışkanlık günümüzde de varlığını koruyor.

Santa Maria Draperis Kilisesi[67]

Fransiskenler İstanbul'a 1220'de ayak basmışlardı. Tarikata mensup din adamları şehrin savunulmasında bizzat yer aldıkları için 1453'te öldürüldüler ya da esir edildiler, Santa Antonio dei Cipressi adındaki manastırları da ortadan kaldırıldı.

1584'te çok zengin ve dindar bir kadın olan Nicolò Draperis'in dul eşi Clara Bertola, *Frères mineurs* pederlerine bir kilise ile bitişiğindeki bir evi bağışladı. Kilisede Bizans'tan kalma bir Meryem ikonası saklanıyordu. Bağışçı Galata'da, bugün Mumhane denen kesimde, denize yakın bir yerde bulunan kilisenin Santa Maria Draperis olarak anılmasını istemişti.

1660'ta Galata'nın tamamı bir yangına kurban gitti, manastırdan ve kiliseden de sadece Meryem ikonası kurtarılabildi. İkona manastırın

Resim 9 St. Maria Draperis Kilisesi.

hâmisi Giorgio Draperis'in evinde saklanırken, din adamları yaklaşık on dokuz yıl boyunca bir kiliseleri olmaksızın, izbe ve sefil yerlerde yaşamak zorunda kaldılar.

Rahipler nihayet, pek çok hayırseverin bağışları sayesinde Pera'da, Dörtyol'da, Mane diye birinin evini, ardından Dimitro Savato'nun bir arsasını almayı başardılar. Böylece 1768'de gene aynı adı taşıyan ahşap bir kilise inşa ettiler. Epey zor da olsa Draperis'in mirasçılarından geri almayı başardıkları Meryem ikonası da yeni kilisedeki yerini aldı. Son yapılan bu binanın da 9 Eylül 1697 gecesi yanmasına rağmen, Meryem tasviri bir kez daha alevlere kurban olmaktan kurtuldu.

13 Haziran 1768'de Patrik vekili Monsenyör Roverani yeni bir kilisenin temeline ilk taşı koyuyordu. 18 Mart 1769'da halka açılan kilisede o günden beri *Frères mineurs* tarikatı mensupları hizmet vermektedir.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu uyruklarının ulusal kilisesi olan Santa Maria Draperis, 1874'te baştan aşağı yenilendi, büyütüldü ve tamamlandı.

Saint-Antoine Bazilikası

5 Mayıs 1696'da çıkan yangından sonra San Francesco Kilisesi camiye çevrilmişti. *Frères mineurs conventuel* tarikatından din adamları da Pera'nın tepelerine, içinde Aziz Antoine'a adanmış küçük bir şapelin bulunduğu kendilerine ait bir eve çekildiler. Gereken fermanın alınmasından sonra 1724'te inşa edilen ahşap kilise aynı yıl Monsenyör Mauri tarafından Padovalı Aziz Antonio'nun onuruna takdis edildi. 1762'de ve 1831'de bu yapı da alevlere teslim oldu. Yeni inşa edilen taş kilise ise, 1839 reformlarının ardından hatırı sayılır ölçüde artan Katolik nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelecekti.[68]

Frères mineurs Conventuels rahipleri yeni bir kilise inşa etmek için daha geniş bir arsa almaya karar verdiler. Tarikatları 25 Haziran 1721'den beri Fransa'nın himayesi altındaydı.[69] Yeni Saint-Antoine'ın inşasında müteahhitlik yapan Peder Giuseppe Caneve, Fransa sefiri Ernest Constans'a danıştı. Sefirin maddi yardımda bulunmayı reddetmesi üzerine Peder bu kez de İtalyan hükümetine başvurdu; İtalya'nın İstanbul sefiri Marki Gug-

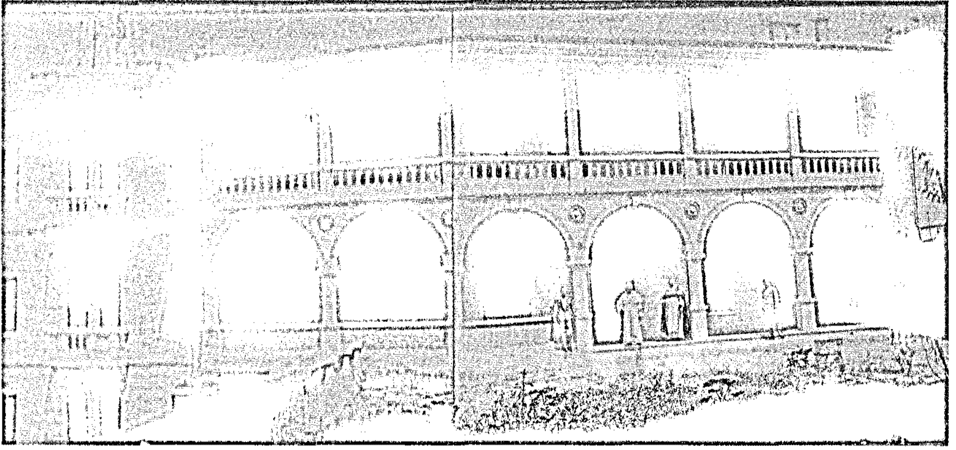
lielmo Imperiali di Francavilla projeye sıcak bakıyordu. Bunun üzerine *Frères mineurs Conventuels*'lerin başrahibi Peder Domenico Reuter 24 Nisan 1905 tarihinde Fransa sefaretine yazdığı bir mektupla Fransız himayesini reddetti: "Bu olay üzerine (yeni kilisenin inşaatına maddi destek verilmemesi) biz de İtalyan hükümetinin himayesine giriyoruz. Bu nedenle, Haşmetmeap, hem bu kararı tarafınıza bildirmeyi, hem de soylu Fransız ulusunun tarikatımıza olan desteği için size şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim."[70] Ertesi gün pazardı ve İtalyan bayrağı Saint-Antoine'da dalgalanıyordu. Fransız himayesinin aldığı ilk yaraydı bu.

Yeni kilisenin, Pera ana caddesinde bulunan, yaklaşık 2.560 metrekarelik *Concordia* tiyatrosunun yerine inşa edilmesine karar verildi.[71] İnşaat mimar Giulio Mongeri'ye verildi ve 23 Ağustos 1906'da, Papa vekili Monsenyör Giovanni Tacci olmadığından, genel vekil Monsenyör Giovanni Borgomanero tarafından temelin ilk taşı takdis edilerek yerine konuldu.

Kilisenin yeri iyiydi, buna karşılık zemin sağlam değildi ve su içindeydi. Bu nedenle 1907'nin sonunda inşaat hâlâ temelleri aşamamış, kaynaklar ise tükenmişti. İki yıllık bir aradan sonra çalışmalar tekrar başladı. Kilise henüz tam bitmemiş olarak 15 Şubat 1912'de hizmete açılırken "Pera'nın sokaklarını genişleten işçilerin kazmaları da eski Saint-Antoine'ı yerle bir ediyordu."[72] 16 Kasım 1913'te yeni Saint-Antoine Kilisesi, Vatikan temsilcisi Monsenyör Vincenzo Sadri tarafından törenle takdis edildi. Peder Giuseppe Caneve de takdisten hemen sonra, kilisedeki ilk ayini yönetme şansına sahip oldu.

Santi Pietro e Paulo Kilisesi[73]

Şehrin Türkler tarafından fethinden sonra San Paolo e San Domenico Kilisesi'nden çıkarılan Dominikenler bir zamanlar *Santa Caterina da Siena* rahibelerinin yaşadığı, San Pietro'ya adanmış bir de kilisesi bulunan bir manastıra çekildiler. Burası fethin hemen ardından Pietro Antonio Zaccaria'nın mülkiyetine geçmişti. Zaccaria, her on iki yılda bir yenilenecek bir anlaşmayla Dominikenlere kiliseyi kullanma, manastırda yaşama hakkını verdi. Daha sonra, Angelo Zaccaria 20 Nisan 1535'te imzaladığı bir anlaşmayla kendisinin ve mirasçılarının hamilik sıfatını koruması şartıyla,

Resim 10. St. Pierre Kilisesi.

Dominikenlere süresiz olarak kilisenin ve müştemilatının kullanım hakkını sundu. Dominikenler kilisenin kesin olarak ellerine geçmesinden sonra, ortadan kalkmış olan eski binanın anısını yaşatmak üzere adına San Paulo'yu da eklediler.

1603'te bina tekrar inşa edildi. Elli yıl sonra, 1 Nisan 1660'ta, San Pietro ve manastırın bir bölümü büyük bir yangında yok oldu. Zarar görmemiş olan yemekhane küçük bir ibadet mekânına çevrildi. 1731'de kilise ile manastır tekrar alevlere kurban gitti ve aynı yıl, Kutsal Tespih yortusuna rastlayan 7 Ekim günü, Fransız sefiri Villeneuve Markisi Louis-Sauveur kiliseyi tekrar yaptırmak için gereken izni aldı: Temele ilk taş 13 Kasım'da konuldu, 14 Mart 1732'de de kilise takdis edildi.

1731'de kilise kısmen ahşaptan inşa edilmişti. Dominikenler 1841'de, Aya Sofya'yı restore eden ünlü mimar Gaspare Fossati'nin İstanbul'da olmasını fırsat bilerek, kilisenin ihya edilmesi için harekete geçtiler. Ve bunun ardından şehirdeki Latin kiliselerinin en güzeli 19 Şubat 1843'te, Monsenyör Hillereau tarafından takdis edildi.

San Pietro daha baştan itibaren Venedik Cumhuriyeti'nin himayesine girmişti. Dominikenler ise Aralık 1705'den 1793'te XVI. Louis'nin idam edilmesine dek Fransızlar tarafından himaye edildiler. San Pietro'ya

İspanya'nın kol kanat gerdiği kısa bir dönemin ardından, bu hak tekrar Fransa'ya verildi. Fransız kolonisinin büyük bir bölümü o civarda yaşadığından kiliseye bağlı idiler.

Fransız parlamentosunun 9 Aralık 1905'te Kilise ile devlet işlerini birbirinden ayıran yasayı kabul etmesiyle birlikte, Fransız himayesinin de sonu gelmiş oluyordu. 1907'de pek çok başka kurum gibi Dominikenlerin Galata'daki San Pietro'su da İtalyan himayesine geçti. İtalyan sefiri, 1 Şubat 1907 tarihli mektubuyla bu değişikliği Dominikenlerin başrahibi olan Peder Gabriele Moriondo'ya bildirecekti.[74]

Ekteki 1 ve 2 numaralı grafikler, Tanzimat'a dek cemaatin nüfusunun çok yavaş arttığını gösteriyor. Çıkış noktası olarak Tanzimat'ı alacak olursak, bu tarih yaklaştıkça vaftizlerin çoğalmasından anlaşılan nüfus artışının nedenini merak edebiliriz. Aslında Tanzimat 3 Kasım 1839'da ilan edilmiş olsa da, hazırlıkları II. Mahmud zamanında (1808-1839) yapılmıştı. Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasıyla kanlı bir şekilde başlayan reformları Osmanlı İmparatorluğu içinde asıl hayata geçiren odur. Abdülmecid ise, II. Mahmud'un uzun zaman önce gerçekleştirmeye karar vermiş olduğu bir yönetim biçimini başlatmıştır.

İkinci Bölüm

YABANCI LATİN-LEVANTEN CEMAATİ'NİN OLUŞUMU

Yabancı Latin ya da Levanten cemaati, tarihinde ikinci kez olarak İstanbul'un Türkler tarafından fethinin hemen ardından kuruldu. Yabancı cemaatin Osmanlı topraklarında tekrar bir araya gelmesi, o zamanın yasalarından dolayı zor oldu ve sık sık kesintiye uğradı.

Osmanlı İmparatorluğu'na ayak basan her yabancı, yani müstemin, ülkede bir seneden fazla kalamazdı. Bu sürenin sonunda o da cizyeye tâbi olarak reayadan sayılır, ülkeden de bir daha ayrılamazdı.

Bir zımniyle evlenen yabancı kadın kocasının durumuna tâbi olurdu. Buna karşılık bir zımni kadınla evlenen yabancı erkek için durum aynı değildi, çünkü erkek kadını reddedip, yasal süre bitmeden ülkesine dönebilirdi.

Ama sonuç olarak, kapitülasyon rejiminde bütün bu tedbirler geçersiz kaldı. II. Mehmed güven sağlamak ve İstanbul'un ticari hayatını tekrar canlandırmak amacıyla hemen 1454'te Venedik Cumhuriyeti'yle ticaret serbestisine öncelik veren bir kapitülasyon imzaladı; buna göre ticaretin önüne "hiçbir engel çıkmayacak" (Osmanlı yasaları ticaret özgürlüğüne ket vurmayacak),[1] tüccarlar Babıâli'ye her tür haraç ve vergiden muaf olacaklardı.[2]

İlk kapitülasyonlar için pazarlık edenlerin biricik meşgalesi ticari çıkarlardı; politik düzenlemeler aramak boşunadır. İlk kapitülasyonlarda hedeflenen "farklı ülkelerin vatandaşlarına Osmanlı İmparatorluğu'nun limanlarını ve şehirlerini açmak, ödeyecekleri vergileri belirlemek, onlara ülkede ikamet özgürlüğünün ve denizlerde seyir güvenliğinin garantisini vermek"ti. İmparatorluğun limanlarını ticarete açmak yetmiyordu, ayrıca yabancı tüccarların can ve mal güvenliğini sağlamak da gerekiyordu.[3]

Konumuz itibariyle bizi ilgilendiren ülkede ikamet özgürlüğüdür; yabancıların ait oldukları ülkenin kimliğini koruyarak Osmanlı topraklarında yaşayabilmesi bu sayede oldu.

1535'te, I. François'yla Kanuni Sultan Süleyman arasında karara bağlanan ilk kapitülasyonlarda, Fransızların Osmanlı topraklarında otur-

ma süresi uzatılıyordu; "Fransızlar ancak Türkiye'de on sene yaşadıktan sonra angaryaya koşulacak, haraca tâbi olacaklardı."[4]

Bu madde, yabancı Latin cemaatinin yeniden doğuşunun ilk adımı olarak değerlendirilebilir. Yabancılar, en başta da Fransızlar bu tarihten sonra milliyetlerini değiştirmeksizin Osmanlı topraklarına serbestçe yerleşebildiler. İlk başta, haraçtan muafiyet süresinin bir seneyle sınırlı olması yabancı cemaatin gelişmesinin önünde bir engel oluşturmuştu.

Bu düzenlemeden sadece Fransızlar yararlanmadı; Papa, İngiltere kralı ve İskoçya kralı da 1535 anlaşmasına dahil oldular,[5] ve bu anlaşma Venediklilere, İngilizlere, Hollandalılara verilen kapitülasyonlara örnek teşkil etti.[6] Levanten cemaati, bütün bu anlaşmalar sayesinde kuruldu. Gene de yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'nda ikametiyle ilgili bu düzenlemelerde tek hedefin, farklı devletlerle imzalanmış olan ticaret anlaşmalarının hayata geçirilebilmesi olduğunu da vurgulamak gerekir.

Fransa'ya 1569'da verilen kapitülasyonlarda, gene Fransızların İmparatorluk sınırları içindeki ikametine değiniliyordu: İkamet süresinin tabiiyet değiştirmekle bir ilgisi kalmamıştı. 1535'te on yıl olarak belirlenmiş olan bu süreden[7] 1569 kapitülasyonlarında bahsedilmiyordu. Böylece yabancılar uzun süre ikamet ettikten sonra bile yabancı sıfatlarını kaybetmeksizin Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayabildiler.

Kapitülasyonlar arka arkaya yenilenirken, yabancıların İmparatorluk topraklarına yerleşmesiyle ilgili bu imtiyaz tekrar ele alındı: 1581'de (14. madde) evli ya da bekâr Fransızların haraçtan muaf tutulması; 1604'te (29. madde) Fransız uyruklularının haraçtan muaf tutulması; 1740'ta (24. madde) Osmanlı topraklarına yerleşmiş olan Fransızlardan haraç ya da vergi istenmemesi öngörülüyordu.[8-9]

Babıâli'nin 1569'dan itibaren yabancılara belirli bir ikamet süresi dayatmamasına rağmen, Fransa, XV. Louis'nin 21 Mart 1731 tarihli emriyle uyruklarının Doğu'da on yıldan fazla kalmasını yasaklıyordu.

XV. Louis uyruklarının Akdeniz limanlarında, özellikle Fransa'ya yarar sağlayacak şekilde ticaret yapmasını destekliyordu. Ne var ki tüccarlarının Osmanlı İmparatorluğu topraklarına, Fransa'nın onların zenginli-

ğinden mahrum kalması demekti. Zaten kral da buyruğunda bu gerekçeyi öne sürüyordu:

> "Akdeniz limanlarında yaşayan uyruklarının büyük çoğunluğunun edindikleri alışkanlıklar yüzünden ömürlerinin sonuna dek oralara bağlandığını, akıllarından Krallığa dönüp emeklerinin semeresini görme düşüncesinin silindiğini, devletin bu Fransızların malından ve insanlarından mahrum kaldığını, limanlara günü birlik olarak gidenlerin sayısının da azalmak bir yana, zaten orada yaşayanlarla birleştiğinde ticaret hacmine oranla tüccarların sayısının orantısız olarak arttığını, çıkarları farklı olan bunca insanın yarattığı karmaşa yüzünden ticaretten gelen kârın azaldığını haber alan Majesteleri (...)"[10]

Buyruğun getirdiği düzenlemelere göre tüccarlar önceden Marsilya Ticaret Odası'ndan bir belge alacak, herhangi bir limana ayak bastıkları andan itibaren orada on yıldan fazla kalamayacaklardı. Konsoloslar, bu sürenin sonunda tüccarları Krallığa geri dönmeye zorlamak için emir almışlardı. Osmanlı İmparatorluğu'na bir daha, ancak Fransa'da en az beş yıl kaldıktan sonra dönebileceklerdi.

Fransa uyruklarının Osmanlı İmparatorluğu'na kesin olarak yerleşmesini engellemek için farklı yöntemler kullandı: Doğu'da evlenme yasağı, barınmak ve ticaret yapmak için gerekenlerin dışında gayrimenkul edinme yasağı gibi. Kumar oynamak bile Fransa'ya geri gönderilmek için yeterli bir neden sayılıyordu.[11]

İlk başta varolan Avrupalılara, sonradan azat edilen ve özgürlüklerine kavuştuktan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda kalmayı seçen eski zindan mahkûmları; 1453'te sığındıkları Ege Adaları'ndan, özellikle Sakız Adası'ndan İstanbul'a dönen Latinler; 18. yüzyıl boyunca ve 19. yüzyılın başında Ege Adaları'ndan, genellikle Tinos'tan ve Sire'den göçen Latinler ve yabancı ülkelerin tabiiyetine geçenler eklendi. Bu bağlamda Ege Adaları'ndan gelen göçmenlerin, geldikleri yerdeki ortamdan dolayı İstanbul'da-

ki Rum ailelerle daha kolay ilişki kurduklarını da belirtelim. Bu yakınlık, Latin Cemaati'nin ortak dili olan Levanten Rumcasına da temel oldu.

Azatlılar yabancı Latin Cemaati'nin oluşmasında önemli bir rol oynadılar. Büyük çabalarla İstanbul'da Lazaristlerin arşivlerinden çıkardığımız İstanbul Zindanı Kütüğü, bu konuyla ilgili olarak bize yeni veriler sağlamıştır.

Avrupalılar

Levanten cemaat yabancı tüccarlarla, sefaretlerde çalışanlarla ve kısa bir süreliğine gelen yabancılarla yavaş yavaş genişledi. Monsenyör Cedulini'nin 1580'de yaptığı istatistiklere bir göz atacak olursak:

- Yabancı tüccarlar 50
- Sefaretlerde çalışanlar 100
- Geçici olarak şehirde bulunan yabancılar 500

Ne var ki Fransa kralının buyrukları, tebaasının Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşmesini teşvik eder cinsten değildi.

11 Ağustos 1716 tarihli buyrukla, Doğu'ya yerleşmiş ve Osmanlı tebaasından kızlarla ya da dullarla evlenmiş olan Fransızlar ve soylarından gelenler, her tür kamu hizmetinden men edildi. 20 Temmuz 1726 tarihli buyrukta ise Majesteleri'nin izni olmaksızın Fransızların "Padişah'ın ya da Berberistan devletlerinin uyruğu olsun ya da olmasın, Fransız kökenli olanlarla ya da bu topraklarda doğmuş olanlarla evlenmesi" yasaklanıyor, "aksi takdirde karılarıyla birlikte Fransa'ya geri gönderilecekleri" belirtiliyordu.[12]

Bütün bu tedbirlere rağmen Fransızların Doğu'da yuva kurmalarını engellemek mümkün olmadı. Bunun üzerine 25 Ağustos 1728 tarihli buyrukla yasalara karşı gelerek evlenen Fransızların Fransa'yla ticaret yapması yasaklandı, aksi takdirde mallarına el konulacak, üç bin liralık da para cezasına çarptırılacaklardı.[13]

Doğu'lu bir anneyle Fransız babadan doğan, babaları ölmüş olan çocukların Fransa'yla ticaret yapabilmeleri için "Fransa'ya gelip altı yıl kalmaları" gerekiyordu; "ardından söz konusu limanlara dönüp, Krallık

topraklarında doğmuş Fransızlarla aynı koşullar altında orada yaşayabileceklerdir."[14]

(Majesteleri'nin) "buyruklarına aykırı olarak" evlenen Fransızlar "anneleri yabancı olan yetim Fransız çocuklarından Krallık'ta altı yıl yaşamamış olanlar Milli Meclis'e katılma hakkından yoksun bırakılacak, ulusun sahip olduğu ayrıcalıkların hiçbirinden yararlanamayacaklardır".[15]

Krallar, uyruklarının "ev, mahzen, dükkân ile barınmak ve mallarını koymak için gereken mülklerden başka" gayrimenkul edinmesini yasaklıyordu, cezası ise Fransa'ya geri gönderilmekti. "Majesteleri, aynı cezaya çarptırılmamaları için Doğu'da ve Berberistan'da sayılanların dışında mülkleri olan uyruklarına on sekiz ay içinde bunları ellerinden çıkarmalarını emreder,"[16]

Sonuç olarak, Fransa kralı tarafından alınan tüm bu tedbirler, tüccarların Osmanlı topraklarına yerleşmesini engelliyordu.

3 Mart 1781 tarihli buyruğa göre, buyrukta belirtilen formalitelerin tamamlanması koşuluyla, Marsilya Ticaret Odası Doğu'da yaşamak isteyen on sekiz yaşını doldurmuş Fransızlara bir belge ya da izin vermekle yükümlüydü.[17]

Aynı buyruğun 15. maddesine uygun olarak kralın İstanbul konsolosu ya da limanlardaki diğer konsoloslar, Marsilya Ticaret Odası'nın verdiği belgelerden yola çıkarak Fransızların durumunu takip ediyor, Deniz Bakanlığı'ndaki devlet sekreterine gönderiyordu. Bu listeler sayesinde, bir süreliğine de olsa İstanbul Levanten Cemaati'nin bir parçası olmuş Fransızların adlarını öğrenebiliyoruz.

Ege Adaları'ndan gelen göçmenler

Olaylar yatıştıktan sonra, 1453'te, fetih sırasında Ege Adaları'na (Sakız, Tinos, Sire, Naksos, Santorini) sığınmış olan bazı Latin aileler İstanbul'a dönmeye karar verdiler. İlk başta nadir görülen bu durum 1537'den itibaren, adaların sırayla Türklerin eline geçmesiyle iyice sıklaştı. 1566'da, Sakız Adası'nın da teslim olmasıyla pek çok aile İstanbul'a yerleşti.[18] "Böy-

lece Sakızlı ve Cenovalı İtalyanlar ile, İstanbullu İtalyanlar arasında kalıcı ilişkiler kuruldu, ticari alışverişler meydana geldi."[19]

Bunun yanı sıra 1822 olaylarından sonra da Sakız'dan göçen çok aile oldu. Nitekim Monsenyör Hillereau, 1840'ta Papa'nın vekili olarak Sakız'a yaptığı ziyarette[20] sadece dört Katolik aile sayıyordu: bir doktor, üç de tüccar ailesi.

Willy Sperco Türkiye'deki eski İtalyan aileler hakkındaki kitabının girişinde, Ege Levantenlerinin torunlarına seslenerek atalarının İzmir'e ve İstanbul'a nasıl göç ettiklerinden bahseder: "Çünkü sizi İzmir'de, İstanbul'da, İskenderiye'de tanıdım. Sakız büyük-büyük babalarınıza dar gelmeye başlamıştı. Depremler[21] arka arkaya tamiri mümkün olmayan felaketlere yol açmıştı. 18. yüzyıl seyyahlarının tarif ettiği soylu evler çoktan yok olmuş, ticaret ölmüştü. Böylece gidebilen herkes gitti, yakınlarda bulunan daha büyük, daha zengin, daha hareketli şehirlere yerleşti. İzmir'de, İstanbul'da 1822[22] felaketini beklemeden evlerini bu şehirlere taşımış, servetini büyütmüş akrabalarınız vardı. Yıllardan beri oradaydılar. Türkiye'nin bu büyük şehirlerinde o zamanların deyimiyle 'Büyük Katolik aileyi' oluşturuyorlardı. Kendilerine has gelenekleri, âdetleri, dilleri vardı."[23]

İstanbul'da önemli bir Latin Katolik yerleşim merkezi olan Santa Maria Draperis Kilisesi'nin ölüm kayıtlarına göre 1800'den 1855'e dek, ölen insanların % 33,09'unun aslı üç adaya dayanıyordu (Tinos % 17,48; Sire % 13,43; Sakız % 2,18). İstanbul asıllı olanların ölenlerin sadece % 9,92'sini oluşturduğunun da altını çizelim.

Tinos ve Sakız adalarının kilise cemaati kayıtlarındaki ailelerinin isimleriyle İstanbul'da, farklı kiliselere kaydedilmiş, ya da hatta Latin mezarlığında rastladığımız isimleri karşılaştıracak olursak, adalardan karaya olan bu göçü izleyebiliriz. Tinos'taki kayıtlar daha elle tutulur kanıtlar da sağlar.

Tinos'ta, Cuzzunara (Xinara) Kilisesi'ne ait bir belge olan ve Monsenyör Francesco Zaloni'nin 1849'da, episkopos olarak yaptığı ziyaretin tarihini taşıyan *Libro Maestro*'da şöyle bir ifadeye rastlanır: "Tinos ve Mikonos episkoposu Ekselansları Monsenyör Ignazio Giustiniani'nin 16 Temmuz 1876'da yaptığı dini ziyaret sırasında 34 aile bulunmaktaydı: 110'u mevcut, 59'u başka yerde olmak üzere, Xinara kilisesine bağlı toplam 169 kişi."

1855'te Tinos ve Mikonos Piskoposu Monsenyör Francesco Zaloni'nin Agapi köyüne yaptığı ziyaret sırasında, 120'si başka yerde bulunan 370 Katolik olduğu belirtiliyordu.[24]

Monsenyör Collaro'nun Kasım 1818'de bir ruhani dairenin merkezi olan Muzzulù Kilisesi'ne yaptığı ziyaret sırasında 43 ailenin olduğu tespit edilmişti. 238 kişiden 60'ı başka yerdeydi. Fakat bu belgede[25] Tinos kayıtlarında "başka yerde"[26] sözünün ne anlama geldiğini anlamamızı sağlayan ek bir ifadeye rastlıyoruz; şöyle yazılmıştır: "İstanbul'da ve İzmir'de bulunan." Bu da gösteriyor ki pek çok Latin, Ege Adaları'ndan ayrılıp İstanbul'a ya da İzmir'e yerleşiyordu. Kanaatimizce bunlar keyif için yapılan yolculuklar değildi ve adalardan ayrılanların pek çoğu bir daha oraya dönmüyor, anakaraya yerleşiyordu. İstanbul'daki kiliselerin ve mezarlığın kayıtları da bunu bize kanıtlamaktadır.

Kapitülasyonlar

Bireysel, dinsel ve ticari özgürlüğü güvence altına alan kapitülasyonlar, yabancıları Osmanlı topraklarına yerleşmeye teşvik ediyordu. Yabancıların haneleri de güvence altındaydı ve genellikle Osmanlı hukuk sistemine dahil edilmiyorlardı. Kapitülasyonlardan ilk yararlanan Fransa oldu; ardından İngiltere, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya (Venedik Cumhuriyeti, Napoli Krallığı, Toscana Grandüklüğü, Sardinya Krallığı, İki Sicilya Krallığı) gibi ülkeler de Babıâli'yle imtiyaz anlaşmaları imzaladılar.[27] Böylece yabancılar yabancı tabiiyetlerini, yasalarını, alışkanlıklarını korudular ve neredeyse tamamen kadıların yetki alanından çıkarak kendi konsoloslarının hükmüne girdiler. Bütün bu avantajlar sayesinde küçük tüccar grupları gerçek birer koloniye dönüşebildi.

Du Rausas'ın belirttiğine göre, kapitülasyonlarla gelen ayrıcalıklar kesinlikle istisnai ya da olağandışı değildi; bunlar Müslüman ülkelerin çoğunda uzun zaman önce benimsenmiş olan ilkelerin ve âdetlerin yansımasıydı. Du Rausas şu sonuca varır:

> "Osmanlı topraklarında seyahat eden ya da yaşayan bir yabancı kendi yasalarına bağlı kalır, çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun huku-

ku dine dayanır ve yabancıya karşı uygulanamaz. Kapitülasyonlar bu bağlamda bizce, uluslararası alanda kanunun şahsiliği sisteminin olumlu bir ifadesidir."[28]

İlk kapitülasyonların süresi, onları bahşeden sultanın hayatıyla sınırlıydı. Her yeni sultan tahta çıktığında yeni bir anlaşmayla eskisi tasdik ediliyor, böylece varolan imtiyazlar yenilenmiş oluyordu. Bu uygulama 1740'a, ilk kesin ve kalıcı kapitülasyonların imzalanmasına dek sürdü.

Fransa'yla Osmanlı İmparatorluğu arasında düzenli diplomatik ilişkiler, II. Mehmed'in İstanbul'u almasından sonra kuruldu.

I. François, bütün Avrupa'yı hükümranlığı altına toplamayı hayal eden hırslı rakibi Charles Quint'e karşı savaşırken, Pavia bozgununun ardından esir düştü (24 Şubat 1525). Madrid'teki zindanında Osmanlı İmparatorluğu'yla birlik kurmayı tasarladı. Fransa naibi ana kraliçe padişaha bir ulak gönderdiyse de, o da Bosna'da öldürülerek hedefe varamadı. Kralın bizzat gönderdiği ikinci ulak Jean Frangipani ise İstanbul'a varmayı başardı. Sultan Süleyman François'nın "Fransız ordusu İtalya'ya karşı tekrar savaş başlatırken kendisinin Macaristan'ı işgal etmesi" çağrısına olumlu yaklaştı.[29] Böylece I. François zambakla hilâlin birliğini kurmuş oldu ve bu Avrupa'da gerçek bir skandal olarak karşılandı. I. François da, bu girişimin yarattığı olumsuz etkiyi silmek için Sultan'a karşı Doğu'daki din adamlarının ve tüccarların çıkarlarını savunmaya koyuldu. 1528'de Fransa'nın ticaretini ve nüfuzunu artıran ticaret anlaşması imzalandı. Bu ilk anlaşma, Kapitülasyon olarak bilinen 1535 anlaşmasının ilk adımından başka bir şey değildi.

1535 Kapitülasyonları

Sonrakilere temel oluşturan bu kapitülasyonlarla Fransa pek çok imtiyaza kavuşuyordu: Seyahat ve ticaret serbestisi, din serbestisi, Fransızların Osmanlı topraklarında ancak kesintisiz on yıl kaldıktan sonra vergiye tabi olması... Bu kapitülasyonlarda iki ayrı bölüm dikkatimizi çeker: Bir ticaret anlaşması, bir de ikamet anlaşması. İkincisinin, birincinin bir sonucu olduğu doğrudur, çünkü ticaret serbestisi, bir ülkenin topraklarında yaşama serbestisine de işaret eder. Ancak sonraki bazı kapitülasyonlarda ti-

caret serbestisinde değişiklik yapılırken, oturma izniyle ilgili olan[30] sadece Fransız kapitülasyonlarında değil, farklı yabancı devletlere verilen kapitülasyonlarda da değişikliğe uğramadan kalacaktı.

Kanuni Sultan Süleyman'la I. François arasında yapılan bu anlaşma ötekilerden, mütekabiliyet esasına dayalı olması, iki taraflı olmasıyla ayrılır. [31]

Babıâli'yle anlaşması olmayan devletler, uyruklarının 1535 kapitülasyonlarının avantajlarından yararlanabilmesi için Fransa'ya başvurdular. Bu bir taraftan Fransa'nın Doğu'daki nüfuzunu artırırken, bir taraftan da maddi olarak, Osmanlı topraklarındaki Fransız konsolosların avantajlarının çoğalmasında ifadesini buluyordu. Babıâli, Avrupa'nın bütün ticari çıkarlarının Fransa'da toplanmasına tepki göstermeyince Avrupalılar açıkça söylemeden, kolayca anlaşmaya vardılar. Fransız konsolosları "Doğu limanlarına yerleşmiş olan Avrupalıların; Cenevizlilerin, İngilizlerin, Portekizlilerin, İspanyolların, Sicilyalıların, Ankonalıların, Raguzalıların güvenliğini gözetmek" görevini üstlendiler; "... bunlar Babıâli tarafından Fransa kralının uyrukları olarak kabul edildiler; gemilerine Fransız bayrağı çekmelerine izin verilmesiyle gemileri denizlerde seyretme serbestisine kavuşmuş oldu, limanlar da onlara kapılarını açtı."[32] İlk olarak 1581 kapitülasyonlarında resmen tanınacak olan Fransa'nın koruyucu (protektorat) sıfatını kazanmasının ilk adımıydı bu.

Fransa böylece dini koruyucu sıfatına kavuşmuş oluyordu:

> "Fransızlar Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde ibadetlerinde serbesttiler. Filistin'deki Kutsal Yerlerin bekçiliğini kendi din adamlarına yaptırabilirlerdi, bunların da ne oturdukları binalara, ne de ellerindeki kiliselere dokunulabilirdi. Belirlenmiş sınırları aşmamak koşuluyla, Fransa'ya bağlı episkoposlar ve hangi milletten olurlarsa olsunlar, Fransız dini hiyerarşisine bağlı papazlar, oturdukları hiçbir yerde işlerini yapmaktan alıkonulamazdı."[33]

1569 Kapitülasyonları

Çift taraflı bir anlaşma şeklinde olmayan, 18 Ekim 1569 tarihli kapitülasyonla Kanuni tarafından verilmiş olan imtiyazlar tasdik edilmiş oluyordu.

Fransızlar ya da Fransa himayesi altında bulunanlar vergiden muaf olacak, ayrıca Venedik kapitülasyonlarının içerdiği bütün ayrıcalıklardan da yararlanabileceklerdi.

1581 Kapitülasyonları

Sultan III. Murad 1581 kapitülasyonlarını yenilerken, Fransa Kralı III. Henri'nin sefiri Baron de Germigny, Fransa kralının sefirinin öbür Hıristiyan prenslere göre protokolde öncelik sahibi olmasını sağlayan bir madde ekletmişti. Aynı kapitülasyonda, Fransa'nın öbür Avrupalı milletleri ne şekilde himaye edeceği de açıkça belirtiliyordu. Avrupalılar Fransa'nın himayesine sığınmak ve denizlerde Fransız bayrağıyla seyretmek zorundaydılar. Ama bu durum kalıcı olamazdı. Babıâli'nin farklı Hıristiyan devletlerle anlaşmaya rıza gösterdiği andan itibaren, Fransız himayesi, bunu talep etmiş olanlar için bile katlanılmaz, aşağılayıcı bir durum haline gelecekti.

1581 kapitülasyonlarından daha iki yıl sonra, tüccarları o zamana dek Fransız bayrağıyla seyreden İngiltere, Osmanlı sularında sefer ve ticaret yapma serbestisine kavuşuyordu. 1583'te İngilizlere verilen kapitülasyonlar, 1535'te Fransa'ya verilenlerin bire bir kopyasıydı. İngiltere ticaretini Fransa'nın hükümranlığından kurtarıyor, böylece başka ülkelerin de geçebileceği bir gedik açmış oluyordu. Sultan, kendisine uyarıda bulunan Fransa ve Venedik sefirlerine, "Babıâli, sığınmak isteyen herkese açıktır," diye karşılık veriyordu.[34]

1597 Kapitülasyonları

25 Şubat 1597'de verilen bu kapitülasyonlarla Fransızların vergi muafiyeti, ticaret yapma, denizlerde seyretme hakkı korunurken, İngilizlerin ve Venediklilerin Fransız bayrağı altına sığınması gerekli görülmüyordu.

1604 Kapitülasyonları

20 Mayıs 1604 kapitülasyonlarının 4. ve 5. maddelerinde Fransa'nın Doğu Katoliklerinin koruyucusu olduğu açıkça belirtiliyordu. Sultan, Saint-Sépulcre Kilisesi'nde hizmet veren Fransisken pederlerin elde ettiği haklara dokunulmayacağını vaat ediyordu.

Fransızlar bundan böyle satılmamış mallar için vergi ödemeyeceklerdi.

1613'te Hollandalılar, 1535'te Fransızlara verilen kapitülasyonların aynısını elde ettiler.

1673 Kapitülasyonları

Bu kapitülasyonların elde edilmesi Fransa'da büyük bir sevinçle karşılandı. Kardinal Richelieu Fransa'nın ticari çıkarlarını tamamen göz ardı etmişti. XIV. Louis tahta çıktığında Fransız ticari ilişkilerini temsilen İstanbul'da sadece iki tüccar kalmıştı. Fransız bayrağının yerini de İngiltere'nin, Venedik Cumhuriyeti'nin, Hollanda'nın bayrağı almıştı. Colbert bu kapitülasyonlarla Fransız ticaretine büyük yarar sağlamayı başardı. Zaten açık liman olarak ilan edilmiş olan Marsilya limanı yeni imtiyazlara kavuştu. Colbert Osmanlı İmparatorluğu'yla ticaret yapmak üzere *Compagnie de la Méditérranée*'yi kurdu. Bu kumpanya XIV. Louis'nin hükümdarlığının en parlak döneminde müthiş bir gelişme gösterdi. Fransız gemileri, Venedik gemilerini zenginleştirmiş olan gemi kiralama işinde öne çıktılar ve 1686'da İstanbul kıtlıktan kırılırken, açlık çeken şehre gemiler dolusu erzağı Fransız armatörler getirdi.[35] Kısa bir dönem için Palatinat Savaşı'yla (1687-1688) sarsıntı geçirse de, Fransız ticaret hayatı İspanya Veraset Savaşları'na dek üstünlüğünü korudu. Savaşa son veren Utrecht (1713) ve Rastadt (1713-1714) Antlaşmalarının imzalanmasından sonra Doğu'yla olan ilişkilerde yepyeni bir atılım oldu.

Kumaş, Fransa'nın Doğu'ya en fazla ihraç ettiği ürünlerden biriydi. İngilizler ve Hollandalılar, daha iyi malları daha uygun fiyatlara vererek bu pazarın büyük bir kısmını ele geçirmişlerdi. Colbert, üretime ve ihracata primler vererek pazara tekrar sahip olmak için var gücüyle uğraşıyordu. Böylece kalite iyileşti ve Clermont (Clermont–l'Hérault) kumaşları Doğu'da *pinchinas* denen, Paris piyasasından gelen kaba kumaşların yerini aldı; "ve İngiliz kumaşları İstanbul'da rakipsiz olduğundan, bakanın emri üzerine Clermont kumaşlarına "İkinci Londrin" (*Londralı*) adı verildi."[36] Bu tedbirlerin sonucunda İstanbul'da, İzmir'de ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ticari açıdan gelişkin başka şehirlerinde Fransız ticaret acenteleri çoğaldı.

Doğu'da ticaretin gelişimi, XIV. Louis hükümetini meşgul eden tek mesele değildi; uğrunda çaba harcanan başka bir mesele vardı: Babıâli'nin Fransa'yı resmi olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katoliklerin koruyucusu olarak tanıması. 1673 kapitülasyonları, büyük bir hırsla arzulamasına rağmen XIV. Louis'ye Hıristiyanlığın koruyucusu unvanını getirmedi. Sultan, Fransız himayesini yabancı Katoliklerle sınırladı.

Fransa'nın elde ettiği imtiyazlar arasında genel olarak bütün mallar için gümrük vergisinin % 5'ten % 3'e düşürülmesi, *indienne* denen, Marsilya'da üretilen, kökboyasıyla boyanmış kumaşların ve ipeklilerin gümrük vergisinden muaf tutulması da vardı.

1740 Kapitülasyonları

28 Mayıs 1740 tarihli kapitülasyonlarla Fransa'nın elindeki imtiyazlar artıyor, bir taraftan da sürekli hale gelerek yeni bir şekle bürünüyordu. 85. maddenin, bu önemli yeniliği içeren bölümüne aşağıda değineceğiz. O âna dek sultanlar kendilerinden başka kimseye sorumluluk yüklememiş, saltanat her el değiştirdiğinde kapitülasyonların yenilenmesi gerekmişti. Sultan I. Mahmud bu kez haleflerini de yükümlülük altına sokarak Fransız kralının uyruklarına verilen imtiyazlarda süre şartını ortadan kaldırıyordu.[37]

Kapitülasyonlar aslında Sultan'ın ölümüyle geçersiz kalmaya mahkûm, geçici lütuflar olarak görülüyordu. 1740'tan itibaren süreli lütuflar, mutlak ve kalıcı bir hakka dönüştü. Böylece Fransızlar "Türk topraklarında kendi vatanlarındaymış gibi yaşama hakkını elde etmiş oldular."[38]

Kapitülasyonların 17. maddesiyle Fransız kralının sefirlerine öncelik hakkı veriliyordu.[39] 56. maddeyle Fransızların "yasak olanlar dışında ülkelerine götürmeye âdet edindikleri" bütün malları ihraç etmesine izin çıkıyordu. 59. madde Osmanlı'nın bütün denizlerini Fransız tüccarlarına açıyor, malların, o zamana dek uluslararası ticarete kapalı tutulmuş olan Tuna ve Don üzerinden taşınmasına da olur veriyordu. 83. maddeyle Fransa, en çok lütuf gören millet oluyordu. Hıristiyan devletlerin Babıâli'yle yaptıkları pek çok başka antlaşmada da gördüğümüz bu hüküm, ilk olarak 1740'ta, Fransa'ya verilen kapitülasyonlarda ortaya çıktı. Fransa Babıâli'nin

başka devletlere verdiği ya da verebileceği bütün imtiyazlardan yararlanabilecekti.[40]

1740 kapitülasyonları bu şekliyle Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında karara bağlanan son akit oldu. Ama bunlar eski usulde yenilenmediyse de, 1802, 1838 ve 1861'de imzalanan ticaret anlaşmalarıyla tasdik edildi.

Himaye (Protectorat)

Kapitülasyonların ve Latinlerin Doğu'daki tarihinin ayrılmaz bir parçası olan, 1839'da, Tanzimat'la birlikte başlayan göçlerde de etkisi bulunan hâmi sıfatına kısaca değinmekte yarar var.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Katoliklerin himaye altına alınmasının tarihi I. François'yla başlar. Ama Fransa'nın Katolik çıkarlarını, özellikle ibadetin ve kutsal mekânların dokunulmazlığını korumasının kökleri daha derindeydi ve aslen Filistin'deki mukaddes yerlere uzanıyordu.

1535 kapitülasyonları I. François'nın Katolik Kilisesi'nin çıkarlarını koruma isteğini ortaya koyması için fırsat oldu. Bu kapitülasyonların 16. maddesinde Papa'nın aynı imtiyazlardan yararlanabileceği belirtiliyordu, ancak sekiz ay içinde bunu onaylaması şartıyla. Papa bunu yapmadı.[41]

1540'ta I. François Saint-Benoît Kilisesi'nin Katoliklerden alınmaması için araya girdi. Sultan Süleyman bu kez kralın talebini olumlu karşıladı ve söz konusu ibadet mekânının kraliyet şapeli haline getirilmesine izin verdi.[42]

1595'te Sultan III. Mehmed, Kral IV. Henri'nin, Galata'daki San Francesco Kilisesi'nin yeniden açılması yönündeki talebini olumlu karşıladı.[43]

1604'te Kral IV. Henri'nin elçisi François Savari de Brèves, Sultan I. Ahmed'ten Fransa'nın hamilik hakkının kesin olarak onaylandığı bir hatt-ı şerif aldı.

XIV. Louis'le birlikte hamilik dini açıdan bir korunma silahı olmaktan çıkıp, Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu manevi olarak fethetmesini hedefleyen bir politikanın aracı haline geldi.[44] XIV. Louis'nin politikasını, Fransız himayesini kesin olarak yerleştirmek gibi bir sonucu oldu, çünkü "kapitülasyonlarda bunu onaylatmakla Fransa bir bakıma hamilik sıfatını batılı güçlere ve hatta o zamana dek resmen kabul etme-

yi istemese de bundan büyük oranda yararlanan Papalığa da dayatmış oluyordu."[45]

Fransız Devrimi sırasında hâmilik sıfatı devrim dalgasıyla ortadan kalktı ve Fransa'nın tahtı boş kaldı. Bunun üzerine Papa Latin cemaatlere Avusturya'nın himayesine girmelerini salık verdi.

25 Haziran 1802'de, Paris Antlaşması'yla Osmanlı'yla barışın sağlanmasından sonra kapitülasyonlar tekrar yürürlüğe girdi. Birinci Konsül, Mareşal Brune'ü, Fransız himayesini tekrar kurması göreviyle İstanbul'a yolladı. Mareşal Brune'ün ilk işi Babıâli'den, Devrim sırasında ellerinden çıkan ibadet mekânlarının Latin din adamlarına geri verilmesini sağlayan bir ferman elde etmek oldu.[46]

Himaye konusunda, farklı kapitülasyonlarda Fransa'nın haklarının belirtildiği bazı maddelere kısaca göz atalım.[47]

- 1604 Kapitülasyonları:
  4 / 2. madde: Fransa İmparatoru ve prensleri, dostlarını, müttefikleri ve birleştiği devletlerin uyrukları, onun arzusu ve koruması altında Kudüs'teki mukaddes yerleri ziyaret edebileceklerdi, onlara hiçbir şekilde mani olunmayacaktı.
  5. madde: İmparator'un dostluğunun şerefine, Kudüs'te, Beytüllahim'de ve Osmanlı'ya bağlı başka yerlerde eskiden inşa edilmiş kiliselerde hizmet veren ruhban hiçbir karışıklık ve engelle karşılaşmaksızın güvenlik içinde oturacak, gidip gelecek ve iyi karşılanacak, korunacak, yardım görecekti.

- 1673 Kapitülasyonları:
  2 / 2. madde: Fransa imparatorlarının Babıâli'yle olan eski dostluklarından dolayı Kamanı Kilisesi'nde, Mukaddes Kabir'de bulunan ruhban hiçbir şekilde rahatsız edilmeyecekti.
  43. madde: Babıâli nezdinde sefirleri olmayan ve Fransa imparatorunun dostu olan Hıristiyan milletler tıpkı eskiden olduğu gibi Mukaddes Yerler'i güvenlik içinde, serbestçe gezebileceklerdi.

- 1740 Kapitülasyonları:
  32 / 2 madde: Fransa'ya bağlı episkoposlar ve hangi milletten ya da neviden olurlarsa olsunlar Frenk dininin ibadetini yapan diğer ruhban, belirlenen sınırlarının dışına çıkmadıkları sürece uzun zamandır bulundukları yerlerde görevlerini yerine getirmekten kesinlikle alıkonulmayacaklardı.
  34. madde: Fransızlar ya da hangi milletten ya da kademeden olurlarsa olsunlar onlara bağlı olanlar, Kudüs'e gidip gelirken hiç rahatsız edilmeyecekti.
  35. madde: Galata'da bulunan, ellerinde de eskiden beri iki kilise bulunduran iki Fransız tarikatı, yani Cizvitler ve Kapüsenlerin kiliseleri ellerinde kalacaktı, kiliselerin sahibi onlar olacaktı. Bu kiliselerden biri yanmış olduğundan yeniden inşa edilecekti ve eskisi gibi Kapüsenlerin elinde kalacaktı, bu konuda kimse onları rahatsız etmeyecekti.

Bütün bu kapitülasyonlar 25 Haziran 1802'de yapılan Paris Barış Antlaşması'nın 2. maddesiyle tasdik edildi: "Savaştan önce iki devlet arasında varolan her türden ilişkiyi belirleyen anlaşmalar ve kapitülasyonlar olduğu gibi korunacaktır."[48]

13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'nın 62. maddesinde, "Fransa'nın elde ettiği hakların olduğu gibi korunacağı ve tabii Mukaddes Yerler'deki statükoda hiçbir değişiklik yapılamayacağı" belirtiliyordu. Rausas'a göre varolan durumun korunması "Fransa'nın Katoliklerin çıkarlarına hâmilik etme hakkının Avrupa tarafından resmen tanınması"[49] anlamına geliyordu ve gene Rausas'a göre bu "aynı 62. maddenin bir önceki bendinde bulunan, Türkiye'de elçisi olan farklı devletlerin diplomatik ve konsüler ajanlarının kendi milletlerinden din adamlarını, keşişleri ve hacıları, ayrıca dini hayır kurumlarını koruma hakkına sahip olduğu yolundaki beyanat"la da ters düşmüyordu. Bununla birlikte Kardinal Gasparri "sadece Mukaddes Yerler'le ilgili" durumda değişiklik olmadığını, birtakım başka diplomatik ve parlamenter duyumlara bakılırsa himayenin Mısır'a ve Suriye'ye dek yayılabileceğini belirtiyordu.[50]

1535, 1569, 1604 ve 1673 kapitülasyonlarıyla verilen imtiyazları tasdik eden ve genişleten 1740 kapitülasyonlarının 32. maddesinde gayet açık olarak, hangi milletten olurlarsa olsunlar, bütün din adamlarının Fransa tarafından himaye edileceği belirtiliyordu. Bununla birlikte Babıâli başka milletlere, özellikle Karlofça Antlaşması'yla Avusturya-Macaristan'a benzer haklar vermişti. Avusturya-Macaristan'a Doğu'daki her milletten Katolik din adamlarını himaye hakkı bahşedilmiş, sonra bu Viyana,[51] Zzoeny,[52] Pasarofça[53] ve Belgrat[54] antlaşmalarıyla tasdik edilmişti. 15 Eylül 1860'ta İstanbul'da verilen kapitülasyonların 40. maddesiyle Hollandalılar da aynı duruma gelmişti. Rusya da 10-11 Temmuz 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca antlaşmasının 7. maddesinden yararlanabilecekti: "Babıâli Hıristiyanlık dinine ve bu dinin kiliseleri üzerinde daimi himaye sözü verir..."[55] Venedik Cumhuriyeti de parlak günlerinde Doğu'da, özellikle Mukaddes Yerler'i himaye hakkını elde etti.[56]

Kardinal Gasparri[57] Doğu'da Katolik Kilisesi'nin çıkarlarını koruma hakkının anlaşmalarla sadece Fransa'ya değil, yukarıda görüldüğü üzere daha başka milletlere de verildiğini belirtir; bu hakkın Berlin Antlaşması'nın 62. maddesiyle ortadan kaldırılmadığını da vurgular.[58]

Kardinal Gasparri bunun ardından, Doğu'da Katolikleri koruma hakkının neredeyse tamamen Fransa'ya ait olmasının Papalık'tan kaynaklandığını söyler. Katolik Kilisesi'nin reisi olan Papa Fransa'ya, Doğu'da, başka devletlere ayrılmış yerlerdekiler hariç, bütün milletlerden Katolikleri ve kurumlarını koruma görevini vermiş, Fransa da bunu kabul etmişti.

Berlin Kongresi'ni izleyen yıllarda, Katolik Kilisesi iki ayrı belgeyle Fransa'nın Katoliklerini çıkarlarının hâmisi olmasını kabul edecekti. Belgelerden ilki *Propaganda Fide*'nin 22 Mayıs 1888 tarihli *Aspera rerum conditio* başlıklı genelgesi, ikincisi ise Papa 13. Leon'un Reims başpiskoposu Kardinal Langénieux'ye yazdığı, 1 Ağustos 1898 tarihli mektuptur. Kardinal Langénieux bundan kısa bir süre önce Papa'ya "Fransa'nın Doğu'daki hâmilik hakkının korunması ve savunulması için milli bir komite" kurulduğunu haber vermişti.

Papalık sırf Fransa'ya görev vermekle ya da basit bir himayeyle yetinmemiş, bunun yanı sıra Doğu'daki Katoliklerin Fransız sefirlerine baş-

vurmasını zorunlu kılmış, başta Avusturya olmak üzere farklı devletlerin himayesindeki yerler dışında, başka sefirlere gidilmesini de yasaklamıştı.[59]

Fransa, tek başına genel hâmilik hakkını elinde bulundurmasının yanı sıra, birtakım onursal imtiyazlara da sahipti. Katolik Kilisesi'nin koruyucusu olarak Fransa'nın temsilcilerine özgü olan bu imtiyazlar iki çeşitti: Bazıları yazılı belgelerle Papalık tarafından verilir, diğerleri ise zamanla teamülen yerleşirdi. 1742'de *Propaganda Fide*'nin genelgeyle tanıdığı imtiyazlardan sadece Fransa'nın Doğu'daki temsilcileri yararlanabilecekti. Bu genelge 1806, 1817 ve 1848'de tekrar yürürlüğe konuldu.

Kilise ile devlet işlerinin ayrılmasına dair 9 Aralık 1905 tarihli kanun

Fransız parlamentosunun 9 Aralık 1905'te, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasına dair kanunu onaylamasının ardından Fransa ile Vatikan arasındaki diplomatik ilişkiler kesildi. Fransa'nın hâmiliği tek başına elinde tutmasına en büyük darbeyi vuran da bu oldu. Bu durum karşısında bazı Katolik cemaatler İtalya'nın himayesine girmeye karar verdiler. Fransız hükümetiyle İtalyan hükümeti arasında 1907 Şubatı'nda yapılan, Babıâli'ye de sunulan diplomatik bir anlaşmaya göre Fransa, ekteki listedeki dini kurumların İtalya tarafından himaye edilmesine itiraz etmeyeceğini beyan ediyordu. Listeden sadece İstanbul'daki kurumları aşağıda sıralıyoruz:[60]

1. Pera'da, *Conventuel* pederlerine ait Saint-Antoine manastırı, kilisesi ve okulu;
2. Galata'da, Dominikenlere ait San Pietro manastırı, okulu ve kilisesi;
3. Yedikule'de, Dominikenlere ait manastır, şapel ve okul;
4. Yedikule'de, Dominiken rahibelerine ait manastır, şapel ve okul;
5. Büyükdere'de *Conventuel* pederlerine manastır, kilise ve okul;
6. Makriköy'de (Bakırköy'de) Dominikenlere ait manastır, kilise ve okul;
7. Makriköy'de Dominiken rahibelerine ait manastır ve okul;
8. Beykoz'da *Conventuel* pederlerine ait manastır, şapel ve okul.

Vatikan'la Fransa arasında, Fransa'nın diplomatik ve konsüler temsilcilerinin dini törenlere ne şekilde katılacağı hakkında son antlaşma 1926'da yapıldı. Vatikan'la Türkiye'nin diplomatik ilişkiler tesis etmeye karar verdikleri 1960 yılından itibaren bu antlaşma kadük olmuş kabul edilmelidir.[61]

Vatikan ile Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin tesisi

Vatikan'la Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin gerçek mimarı Papa XXIII. Jean olmuştur.[62] Daha Papa'nın Türkiye ve Yunanistan vekili ve İstanbul Latin Vekilliği'nin reisi olarak İstanbul'da bulunduğu 1935'le 1944 yılları arasında Monsenyör Roncalli (geleceğin XXIII. Jean'ı) Türk hükümet makamlarında Papalığa karşı bir dostluk yaratmıştı. Bu uyumlu atmosfer, dönemin başbakanı Adnan Menderes'in 30 Ocak 1955'te Vatikan'da Papa XII. Pius'u ziyaretiyle sonuçlandı. Bu ziyareti iki devlet arasında kurulacak ilişkilerin bir öncüsü olarak görmek mümkünse de, kalıcı ilişkiler XXIII. Jean'ın papalığı sırasında kurulabildi.

Türkiye devleti cumhurbaşkanı Celal Bayar yeni papa XXIII. Jean'ı hiç zaman yitirmeden, 11 Haziran 1959'da ziyaret etti. Eski papa vekili bunu fırsat bilerek İstanbul'la ilgili anılarını yâd etti, hükümet makamlarıyla dostça ilişkilerin ilk nasıl kurulduğunu hatırlattı:

> "(...) Zat-ı âlilerinin Vatikan'ı ziyareti, Başbakan Adnan Menderes'in selefimiz ölümsüz Papa XII. Pius'a yaptıkları nazik ziyaretin bir devamıdır ve bizim gözümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nin Papalığa olan dostluğunun bir ifadesidir. Zat-ı âlilerine, dini inançları gereği yasal iktidara en büyük saygıyı göstermeyi görev bilen Katolik azınlığın kendilerine olan sadakatini bildirmekten mutluluk duyarız. Uzun zamandır Türkiye'de, okullarda, hastanelerde, yardım kurumlarında eğitim ve hayır işlerine hayatlarını adamış olan oğullarımız da, halklara gerçekten yarar sağlamak için can-ı gönülden hizmet vermekte, ulusun hayatına ve zenginliğine katkıda bulunmaktan onur duymaktadırlar."[63]

Bu ziyaretin ardından, dostluk bağlarını güçlendirmek amacıyla Vatikan ile Türkiye karşılıklı olarak resmi diplomatik temsilcilikler kurmaya karar verdiler. 26 Mart 1960'ta, geçici olarak Vatikan elçiliğine atanmış olan Papa'nın İstanbul'daki vekili Monsenyör Francesco Lardone, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a güven mektubunu sunuyordu. Türkiye'de Vatikan Elçiliği 29 Şubat 1960 tarihli kararnameyle kuruldu.

Türkiye'nin Vatikan nezdindeki ilk büyükelçisi Nureddin Vergin de 11 Nisan 1960'ta Papa XXIII. Jean'a güven mektubunu sundu.

Böylece iki devlet arasında, karşılıklı diplomatik ilişkiler üzerine kurulu yeni bir tarihi sayfa açılıyor, genel olarak 'himaye' diye ifade edilen, vekiller üzerinden yürütülen ilişkiler son buluyordu.

İstanbul Zindanından Azat Edilenler

1580'de azatlılar Galata sabit nüfusunun % 43'ünü oluşturuyordu. Mutlu bir tesadüf eseri Lazaristlerin İstanbul'daki arşivinde, izi çoktan kaybedilmiş olan *İstanbul Zindanı Kütüğü*'nü bulabildik. 18. yüzyıldan kalma bu yazma eser, bize azatlıların isimlerini[64] ve milliyetlerini vermesi bakımından apayrı bir öneme sahiptir. Azatlıların çoğu gerek zengin ailelerin yanına girerek, gerek zanaatkârlığa yönelerek şehrin Latin cemaatinin içinde erimişti.

İstanbul Zindanı Kütüğü'nü tarihsel bağlamı içinde analiz etmek ve İstanbul Latin Cemaati'nin tarihi açısından büyük önem taşıyan bu arşiv belgesi hakkında az da olsa bilgi vermek, kanaatimizce yararlı olacaktır.

Zindan Kütüğü ve Cizvitler

Sözkonusu belge zamanla sararmış, numarasız, ciltlenmiş 361 sayfadan oluşmaktadır. Ahşap üzerine yapıştırılmış açık kahverengi bir deriyle kaplanmıştır. Altı yaprağın kesilerek çıkarıldığı göze çarpmaktadır; bu sayfalardan geriye ince bir kâğıt şeritten başka bir şey kalmamıştır. Belge kimi zaman İtalyanca, kimi zaman Fransızca, yer yer Latince olarak, elle yazılmıştır. Elyazmasında kaydedilmiş olan olaylar 1740 ila 1775 arasında geçmektedir. Başlığı şöyledir:

Ölmüş ya da özgürlüğüne kavuşmuş olan
Zindan ve kürek mahkûmlarının isimleri
ve
Yaklaşık olarak Rabbin 1740.ıncı senesinden bu yana
Evlenenler, vaftiz edilenler, din değiştirenler, geri dönenler

Zindan Kütüğü Galata'daki Saint-Benoît arşivlerinin, 1783'te manastıra yerleşmiş olan Lazaritler tarafından yapılmış olan kataloğunda, XXV. S. I. P. 3, 19 (casier XXV, no: 19) numarasıyla yer almaktadır. Uzun süre bulunamayan, bu nedenle kayıp farz edilen bu belgeyi 1999'da, araştırmalarımız sırasında ele geçirdik.

Zindan Kütüğü Cizvit pederler tarafından tutulmuştu. Bunu kuruluşun tarihiyle, Cizvitlerin İstanbul'a gelişleri ve yüklendikleri misyonla ilgili tarihsel verilere, ayrıca bizzat belgeden edindiğimiz bilgilere dayanarak söylüyoruz.

Cizvitler İstanbul'a 8 Kasım 1583'te geldiler ve aynı ayın 18'inde Saint-Benoît manastırına yerleşerek[65] hemen işe koyuldular.

Peder François-Xavier Lobry Saint-Benoît'ya geldikleri andan itibaren Cizvitlerin yaptıklarını anlatırken, diğer işlerin yanında hapishanelerle ve zindanla da ilgilendiklerini aktarır:

> "Cizvitler ayaklarının tozuyla işe koyuldular, her yerde vaaz verdiler ve kısa süre içinde hem Katolik hem de başka Hıristiyan mezheplerinden çocuklar için bir okul açtılar. Çok meşgul olmalarına rağmen kutsal görevlerini yerine getirmek için hastaneleri ve hapishaneleri ziyaret etmeye de vakit buldular, ayrıca tavsiyelerine ihtiyaç duyan episkoposlara ve papazlara hizmet verdiler. Hepsi bu kadar da değildi: Büyük bir azim ve kararlılıkla o sırada 4.000'in üzerinde forsanın bulunduğu zindanla da ilgilendiler. Cehennemin kapısı olan o yerde yapılan iyilikleri Tanrı bilir!"[66]

Peder Romon'un[67] yazdığı Saint-Benoît tarihinde, Cizvitlerin İstanbul zindanındaki çalışmaları hakkında ek bilgiler bulunur.[68]

Peder Arthur Droulez'in[69] anlattığına göre Cizvitlerin biri dışında hepsi, vebalılarla ilgilenirken hastalığa yakalanarak ölmüştü. Veba kurbanlarının adlarının olduğu bu ilk listeye, büyük olasılıkla takviye güç olarak İstanbul'a gelen Peder Louis Ghisola'yı da eklemek gerekir. O sırada episkopos yardımcıları bulmak üzere İtalya'ya gitmiş olan Peder Mancinelli de 1618'de Napoli'de öldü. Kalan son din adamı da 15 Mayıs 1586'da Saint-Benoît'yı terk etti.[70]

Kapüsenler Kral III. Henri'nin isteği ve Papa Sixtus Quintus'un bir kararnamesiyle, 1587'den 1589'a dek Cizvitlerin yerini aldılar. Cizvit pederlerin 1609'da geri dönmesine dek kilisede hiçbir tarikata bağlı olmayan din adamları hizmet verdi.[71]

Peder Charles Gobin, Peder Guillaume Levesque ve Frer Claude Colomb'tan oluşan ikinci Cizvit ekibi 21 Ocak 1609'da Paris'ten yola çıktı. Reisleri olan Peder de Canillac ile Frer Estienne Viau yolda onlara yetiştiler; Cizvitler 7 Eylül 1609'da İstanbul'a vardı. İlk başta, 20 Eylül 1609'da San Sebastiano'ya yerleşen Cizvitler, ancak 15 Şubat 1610'da tekrar Saint-Benoît'ya geçebildiler.[72]

20 Mart 1664 tarihli "Peder P. Saulger'nin İstanbul'da yapılan hayır işleri ve çalışmalar üzerine notları"ndan öğrendiğimize göre Cizvitler tekrar zindanla ilgilenmeye başlamışlardı:

> "Her pazar, 2.000 kadar esirin bulunduğu Yüce Hünkâr'ın büyük zindanına gidiyoruz. Orada her milletten insan varsa da, çoğu Fransız. Zindanda Parisliler, Brötonlar, Normandiyalılar gördüm. Orada günah çıkarttırıyor, vaaz veriyor, ayin yapıyoruz."[73]

Bütün bu tarihi tanıklıklar, Cizvitlerin tarikatları feshedilene dek ne gibi faaliyetlerde bulunduklarını bize anlatıyor. Cizvit tarikatının Fransa'da daha 1762'de yasaklanmasına, Papa XIV. Clementius'un da 21 Temmuz 1773'te resmi kararını bildirmesine rağmen, fesih kararı İstanbul'da ancak 25 Ekim 1773'te ilân edildi. Fransız elçisi sıfatını taşıdığı için milli bir kurumu gözetmekle de görevli olan Kont de Saint Priest, Kırım başkonsolosu Pierre Ruffin'e Saint-Benoît'ya ait malların idaresini ve muhasebesinin

sorumluluğunu verdi. Ruffin de 1773 Ekimi'nden 6 Nisan 1774'e dek arşivlerde ve kütüphanede araştırmalar yaptı, pederleri sorguladı ve sonunda Cizvitlere ait olan her şeyin son derece ayrıntılı bir dökümünü yaptı.

Belin'in anlattığına göre hem Fransa elçisi Kont de Saint-Priest, hem de papa vekili Monsenyör Bavestrelli Cizvitlerin elinde yetiştiğinden "onlara indirilen darbeyi yumuşatmak üzere görüş birliğine vardılar; onlara fesih kararını beyan etmekle, tarikatsız kaldıklarını söylemekle yetindiler, ardından isteyenlerin tarikata bağlı olmaksızın Saint-Benoît'da kalıp kiliseye hizmet etmesine izin verdiler."[74]

Nitekim eski Cizvit pederler kilisede hizmet vermeye devam ettiler, hatta Pierre Ruffin'in Fransa'ya gitmesinden sonra da, 1783'te Lazaristlerin gelmesine dek Saint-Benoît'yı idare ettiler.

Toparlayacak olursak, *Zindan Kütüğü* Cizvit pederlerin Saint-Benoît'da bulunduğu dönemde tutulmuştur. Tarikatın lağvedilmesinden sonra, gördüğümüz üzere görevlerine devam eden Cizvitler söz konusu kayıtları 1775'e dek devam ettirdiler.

Zindandaki Saint-Antoine şapelinde "Yüce Hünkâr'ın zindan ve kadırgalarının papazı" unvanını taşıyan Cizvit pederler tarafından çiftler evlendiriliyor, vaftizler yapılıyordu. Elyazmasından aldığımız birkaç olaya göz atalım:

> "Joseph Masfuta ile Marguerite de Naxie'nin kızı olan Angélique Marie, 3 Aralık 1742'de zindandaki Saint-Antoine şapelinde vaftiz edildi. Vaftiz babası Maltalı David, vaftiz annesi Maria di Kasım Paşa,
> Peder Marc Antoine Charrot, Cizvit."

> "Benedetto de Pantaleria'nın oğlu François 15 Şubat 1748'de zindandaki Saint-Antoine şapelinde vaftiz edildi. Vaftiz babası zindanda yazman Korsikalı Francesco Maria, vaftiz annesi Maria Despinous.
> Peder Marc Antoine Charrot, Cizvit."

Peder Marc Antoine Charrot 1751'de vebadan öldü. Yerini alan Peder Pierre Clerget de 1756'da gene bir salgında hayatını kaybetti. İki Cizvit

de Ayaspaşa Mezarlığı'na gömüldü.[75] Sözkonusu mezarlık 1863-64'te Pangaltı'ya taşınırken çıkarılan kemikleri 30 Mayıs 1870'de Saint-Esprit Katedrali'nin kriptasına; Cizvit peder Gloriot'nun mezarına nakledildi. Peder Charrot'nun nöbetini Cizvit peder Nicolaus Schneider alarak zindandaki Saint-Antoine şapelinin papazı oldu. Son Cizvit papazlar Peder Simon Verdy ile Peder Delenda'dır; *Zindan Kütüğü*'nde *"Evlilikler ve Vaftizler"* başlıklı bölüm de onlarla biter.

Zindan ve esirler

Fatih Sultan Mehmed 1462'de, Lesbos seferinden dönüşünde eski kadırga limanını büyütmüş, Haliç üzerinde, Aynalıkavak'ta Galata'nın birkaç binadan ibaret ilk tersanesini kurmuştu. II. Bayezid çalışmaları hızlandırmış, II. Mehmed'in torunu olan Sultan I. Selim de Galata ya da İstanbul tersanesini büyütmek için çaba harcamıştı Eski bir mezarlığın üzerine kurulmuş olan tersane Azapkapı'yla Hasköy arasında uzanıyordu. Tersane yapılırken zemin düzeltilmiş, çıkan kemikler de toplu mezarlara gömülmüştü.[76] I. Selim burada 300 bina inşa etmeyi planlamıştı,[77] ama oğlu Kanuni Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı sırasında rakamın 200'le kaldığını biliyoruz.[78] Ne kadar hareketli bir yer olduğunu kolayca hayal edebileceğimiz tersanenin bünyesinde depolar, atölyeler, yüksek makamdakilere, idarecilere ayrılmış daireler, cami, zindan... bulunuyordu. Sultan Süleyman 1522'de Rodos'u fethederken Osmanlı donanması 300 ila 700 gemi barındırıyordu.[79]

Zindandaki mahpuslar iki sınıfa ayrılıyordu: Savaş esirleri ve hükümlüler. Donanma limana demirlediğinde forsalar zorunlu işlere koşulur, akşamları da nöbetçiler eşliğinde zindana dönerlerdi. Savaş zamanlarında içlerinden en güçlüleri kadırgalarda çalıştırılırdı.

İstanbul'daki üç zindanın içinde (Tophane, Beşiktaş ve Kasımpaşa), Kasımpaşa'daki "büyük zindan" diye bilineni en büyükleriydi. Etrafı yüksek duvarlarla çevrili olan bu zindanın bir mescidi, bir fırını, mutfağı, çeşmesi,[80] ayrıca Hıristiyanlar için ibadet mekânları vardı.

Corneille le Bruyn[81] Padişah'ın Kasımpaşa'daki bu zindanını, kısaca da olsa tarif eder:

> "Daha arkada Kasımpaşa vardır, kasabanın deniz kıyısında tersane görülür. Gemiler, kadırgalar burada inşa edilir; bunun için yirmi altı kızak vardır. Bütün denizcilerin emrine âmâde olduğu Kapudan Paşa ya da amiral burada yaşar. Oldukça güzel bir yer olan kasabanın hemen yakınında Yüce Hünkâr'ın esirlerinin zindanı görülür: Oldukça büyük bir yapıdır bu; sonra birkaç mezarlığın yanından geçerek Galata'ya varılır."

Belin'in anlattığına göre, Arap istilâsından ve Haçlı seferlerinden sonra kimi Hıristiyanlar Doğu'da tutsak kalmış, sayıları İstanbul'un fethinden sonra iyice artmıştı. Osmanlılar her yıl "dövüşürken yakalanmış ya da Hıristiyanların yaşadığı bölgelerden zorla koparılmış tutsaklar getirirdi. Türk korsanların gerek Ege Adaları'ndan, gerekse açık denizde yakalanmış Hıristiyan gemilerinden, hatta İtalya, Provence ya da İspanya kıyılarına yapılan bereketli çıkarmalar sırasında kaçırdıkları da eklenince tutsaklar iyice kalabalıklaşırdı."[82]

Şehre getirilen esirlerin bir kısmı esir pazarında satılır, şahısların malı olurlardı; padişaha ait olanlar ise kadırgalara dağıtılır, kamu hizmetlerinde çalıştırılırdı. Bunlar, genellikle tersanelerin yakınında bulunan zindanlara kapatılır, her gün dışarı çıkarılıp atölyelere götürülürlerdi. Zindanlardaki esirler ve kürek mahkûmlarına çok sert muamele edilirdi, "çünkü her yıl gönderilenler sayesinde ölenlerin yerini masrafsız bir şekilde doldurmak mümkündü; bundan dolayı el altında olanlara çok iş yaptırılır ve kötü muamele edilirdi."[83]

Peder Benedetto Palazzo'nun esirler hakkında anlattıklarına kulak verelim:

> "Bütün Müslüman şehirlerde, ama özellikle İstanbul'da çok sayıda Hıristiyan esir vardı. Türklerin Katolik devletlerle yaptığı bitmek bilmez savaşlardan, korsanların açık denizde ya da İtalya, Provence, İspanya kıyılarına düzenlediği baskınlardan her yıl binlerce esir sağlanırdı. Bunlardan esir pazarında satılanlar şahıs malı olur, efendilerinin huyuna göre iyi ya da kötü muamele görürlerdi. Gü-

cü kuvveti yerinde olanlar ise padişaha bırakılır, o da onları kadırgalara, angaryalara dağıtırdı. Angaryaya koşulanlar (ayrıca kışın kürek mahkûmları da) tersanelerin yanında bulunan, 'zindan' denen binalara kapatılır, buradan, etraflarında nöbetçilerle her gün çıkıp onlara verilen vazifeleri yerine getirirlerdi."[84]

Esirler ilk başta çok kalabalıktı: 1592'de üç ila dört bin, 1664'te iki bin, Girardin'in (1686-89) zamanında üç bin, 1712'de dört ila beş bin.[85]

Propaganda Fide'nin tarihi arşivlerinin SOCG (*Scritti Originali Riferiti nelle Congregazioni Generali)* serisinde, 278 numaralı ciltte yer alan kronolojiye göre 1665 – 1668 arasına tarihlenebilecek olan bir belge de[86] İstanbul'daki esirler hakkında bize bilgi sağlamaktadır:

> "Türklerin esiri olan birkaç Hıristiyan var ki, Pera'da ve İstanbul'da yaşamazlar. Bunlar Türk donanmasına ait kadırgalarda kürek çekerler. Yılın geri kalanında ise, zindan denen odalarda kalırlar."

1803'te zindanda 200 esir bulunuyordu. Bir kiliseleri ve şapelleri vardı ve ibadetlerine kesinlikle karışılmıyordu.[87]

26 Ocak 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması'ndan sonra savaş tutsaklarının sayısı giderek azaldı ve sonunda, 1865 civarında zindan kapılarını kapattı.

Üçüncü Ayrım
İstanbul Latin Cemaati'nin Altın Çağı

İSTANBUL LATİN CEMAATİ'NİN ALTIN ÇAĞI

On dokuzuncu yüzyılın ortasından yirminci yüzyılın başına dek geçen süre, İstanbul Latin Cemaati'nin altın çağıdır. Bu dönemin en önemli simgesi ise, iş bulmak, daha rahat bir hayat kurmak için Osmanlı İmparatorluğu'na akın eden yabancı göçmenlerdir. Göçlere dair, kiliselerin ve konsoloslukların kayıtlarında rastlanan izler, ilk ve orta dereceli okulların, hayır kurumlarının, yeni kiliselerin kurulmasında ve hatta yepyeni bir mahallenin doğmasında ifadesini bulmuştur.

Birinci Bölüm

YÜKSELİŞİ HAZIRLAYAN ETKENLER

Hatt-ı Hümayun'un 3 Kasım 1839'da okunmasıyla İstanbul Latin cemaati için, deyim yerindeyse altın çağ başlamış oluyordu. Göçler giderek hızlanacak, yeni yeni ülkelerden göçmenler gelmeye başlayacaktı. 1856 Islahat Fermanı'yla daha önce yapılan reformlar tasdik ediliyor, bunun yanı sıra bunların hayata geçirilebilmesi için birtakım tedbirler alınıyordu. 1867'de çıkarılan yasayla yabancılara mülk edinme hakkı veriliyordu ki, bu bir cemaatin bir ülkede kök salıp gelişebilmesinin temel etkenlerinden biridir.

Yaşanan ülkenin tabiiyetine geçmek de, yabancıların durumunu güçlendirmek açısından göz ardı edilemeyecek bir yöntemdir ve bunun ancak elli yıl sürebilen bu yükseliş döneminde Latin cemaatinin büyümesini sağladığı unutulmamalıdır.

1839 Tanzimat-ı Hayriye

Sultan Abdülmecid, 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun okunmasıyla Tanzimat dönemini başlatıyor, din ve millete bakılmaksızın Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm tebaasının eşit kabul edileceğini bildiriyordu. Bundan önce Sultan'ın uyrukları iki sınıfa ayrılırdı: Bunlardan birincisi egemen durumdaki Müslümanlardan, öbürü ise tamamen Müslümanların otoritesine tâbi olan, aşağı görülen gayrimüslimlerden oluşurdu. Tanzimat'la birlikte bir hak tanınmış oluyor, reform sözü veriliyordu.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'yla, reformların gerçek öncüsü olan Abdülmecid'in babası II. Mahmud'un uzun zaman önce kararını verdiği bir plan yürürlüğe girmiş oluyordu. Yeni Osmanlı kamu hukukunun hangi temellere dayanacağını ortaya koyan bu belge, Topkapı Sarayı'nın bitişiğindeki Gülhane'de, özel olarak hazırlanmış bir kürsüde Reşid Paşa tarafından Sultan Abdülmecid'in, diplomatların, gayrimüslim dini makamların ve önde gelen Osmanlı bürokratlarının huzurunda okundu.

Resim 11. St. Benoît okulunda tiyatro.

Tanzimat-ı Hayriye, 18. yüzyılın başında başlamış olan reformların yarattığı bir sonuçtu.[1]

Ubicini'nin *Lettres sur la Turquie*'de belirttiğine göre, bazı milliyetçi kesimler reformları, zamanla ve yeniçerilerin yönetimi işgal etmesi yüzünden bozulmuş olan eski duruma bir dönüş olarak değerlendirmişlerdi.[2]

Reformlar şu üç maddeyle özetlenebilir:

1. Osmanlı tebaasının can, mal ve onurlarının güvenliği sağlanacaktır.
2. Vergilerin tespiti ve toplanması bir düzene bağlanacaktır.
3. Bunun yanı sıra askerlik ve askerliğin süresi de bir düzene bağlanacaktır.[3]

Metinde özellikle İmparatorluğun tüm uyruklarına eşitlik vaat edildiğine dikkat edilmelidir: "(...) tebaay-ı saltanat-ı seniyyemizden olan ahali-i İslâm ve milel-i saire bu müsaadat-ı şâhanemize bilâistisna mazhar olmak üzere can ve ırz ve namus ve mal maddelerinden hükm-i şer'i iktizasınca kâffe-i memalik-i mahrusamız ahalisine taraf-ı şahanemden emniyet-i kâmile verilmiş. (...)"[4]

İlân olunan bu hükümlerin bir eğilimi yansıttığını, ancak hayata geçirilmelerinin 28 Şubat 1856 tarihli Islahat Fermanı'yla hızlandığını da vurgulamak gerekir.

Gayrimüslimlerin Askerlik Hizmeti

Reformlarda, o güne dek askerlikten muaf olan gayrimüslim Osmanlıların da bundan böyle askere alınacağı özellikle vurgulanıyordu. Yeni getirilen eşitlik ilkesine uymayan bu muafiyet, Müslümanlar hayatlarının büyük bir bölümünü askerde geçirirken azınlıkların zenginleşmesine yol açmıştı.[5]

Tanzimat Fermanı'nda, bütün tebaa için ülkeyi savunmanın önemli bir görev olduğunun altı çiziliyor, asker alımlarının düzene sokulması, askerliğin dört ya da beş yıla indirilmesi için yasa çıkarılmasının lüzumlu olduğu belirtiliyordu. Çünkü, "şimdiye kadar câri olduğu veçhile bir memleketin aded-i nufus-ı mevcudesine bakılmayarak kiminden rütbe-i tahammülünden ziyade ve kiminden noksan asker istenilmek hem nizamsızlığı ve hem ziraat ve ticaret mevadd-ı nâfiasının ihlâlini mucip olduğu misullû askerliğe gelenlerin ilânihâyet-il-ömür istihdamları dahi füturu ve kat'-ı tahassülü müstelzim olmakta olmasıyla..."[6]

Ubicini'nin belirttiğine göre, eşitliği sağlamak açısından büyük önem taşıyan bir başka hüküm de "gayrimüslimleri askerlik yasasına uymaya çağırmasıydı. O zamana kadar reaya askerlikten muaftı, daha doğrusu bunun dışında tutuluyor ve haraç ödeyerek askerliği telâfi ediyordu. Reformlarla ilân edilen milletlerin eşitliği ilkesiyle uyuşması mümkün olmayan bu olağandışı rejimin bir başka olumsuz tarafıysa, tamamı askere alınan Müslüman halkı perişan etmesi, yoksullaştırmasıydı. 1847'de Rum denizciler donanma hizmetine alındı. Girişim başarıya ulaşınca Meclis-i Vâ-

lâ 1850'de, bütün reayanın askere gitmesine yönelik bir kanun tasarısı hazırladı, buna karşılık haraç kaldırılacaktı. Öneri yerindeydi, ama iki esas hüküm eksikti: birincisi, ordudaki terfilerle ilgili bir yasa yoktu, öte yandan rütbeler verilirken dine kesinlikle bakılmayacağının güvencesi verilmemişti. Devlet, fazlasıyla radikal bulduğu bu önlemler konusunda geri adım atmıştı. Hıristiyanlar ise askerlik hizmeti için gayet isteksizdiler. Sonuç olarak projenin arkası gelmedi."[7]

Azınlıkların askere alınması meselesi, 1856 reformlarıyla da çözüme kavuşmadı. Devlet sorunun, gayrimüslimlerin askerlik hizmetine olan isteksizliğinden kaynaklandığını belirtiyordu. Sadece ödenen verginin adı değiştirilerek eski bedelli askerlik sistemi geri getirildi: 'Haraç'ın yerini, 'bedel-i askeriye' alacaktı.

1856 Islahat Fermanı

Islahat Fermanı'nın tek işlevi 1839 reformlarını teyit etmek ve gaygayrimüslim tebaaya verilen imtiyazları artırmak oldu. Bu hatt-ı hümayunun ilk maddesi şöyleydi:

> "Gülhane'de kıraat olunan hatt-ı hümayunum ve tanzimat-ı hayriyem mucibince her din ve mezhepte bulunan kaffei tebeai şahanem hakkında bilaistisna emniyeti can ve mal ve mahfizeyit namus için tarafi eşrefi padişahanemden va'da ve ihsan olunmuş olan teminat bu kerre dahi tekit ve teyit kılındığından bunun kamilen fiile çıkarılması için tedabiri müessirenin ittihaz olunması..."[8]

Islahat Fermanı'nın, konumuzla ilgili olan hükümlerine göz atalım:[9]

II. maddede, sultanların o güne dek Hıristiyan ya da sair gayrimüslim cemaatlere bahşettiği din ve ibadet özgürlüğü teyit ediliyordu. Bununla birlikte her cemaat belli bir süre içinde dokunulmazlıklarını ve imtiyazlarını, yeni reformlarla uyumlu hale getirmek için çalışmaya başlayacaktı.

Hıristiyan ruhbanın malına ve mülküne kesinlikle dokunulmayacaktı. (III. Madde)

Her cemaat kilise, hastane, okul ve mezarlıklarını tamir edebilecek, tekrar inşa edebilecekti. Yeni bina inşa etmek için millet başları Babıâli'den gerekli izni alacaktı. Yapılacak binanın yanında cami bulunması gibi idari bir engel yoksa devlet gerekli izni verecekti. (V. madde)

Mensuplarının sayısı ne olursa olsun, her dinden cemaate ibadet serbestisi sağlamak üzere etkili önlemler alınacaktı. (VII. Madde)

Din, dil ya da milleti yüzünden bir sınıfı aşağılayan bütün ifadeler ve isimlendirmeler resmi yazılardan silinecekti. (VIII. Madde)

İncitici, aşağılayıcı ifadeler kullanan şahıslar ya da devlet makamları kanunen cezalandırılacaktı. (9. madde)

Kimse istediği dini seçmekten alıkonulmayacak (10. madde), bu yüzden rahatsız edilmeyecek (11. madde) ve din ya da mezhep değiştirmeye zorlanamayacaktı. (12. madde)

Bütün tebaa, hiçbir ayrımcılık olmaksızın devlet memurluğuna alınacak (13. madde) ve devletin askeri ya da mülki okullarına kabul edilecekti. (14. madde)

Her cemaat bilim, sanat ve sanayi okutulacak okullar kurabilecekti, ancak eğitim sistemi ve seçilen öğretmenler, üyeleri devlet tarafından atanacak karma bir eğitim heyeti tarafından teftiş edilecekti. (15. madde)

Ticaret ve ceza davalarında taraflardan biri Müslüman, diğeri Hıristiyan ya da sair gayrimüslim cemaatlerden ise, kararı karma mahkemeler verecekti. (16. madde)

1856 Hatt-ı Hümayunu'nun uygulanışı hakkında gözlemler

On yıl sonra, Babıâli'nin Londra, Paris, Viyana, Berlin, Saint-Petersburg ve Floransa'daki elçilerine 18 Şubat 1856 Hatt-ı Hümayunu'nun uygulanışı hakkındaki gözlemleri barındıran, Hariciye Nazırı Fuad Paşa'nın imzasını taşıyan 15 Mayıs 1867 tarihli bir yazı gönderildi.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu birtakım hakların kabul edilmesi, bir reform vaadiydi. Şimdi onu hayata geçirmek, yani "kurumlara olduğu gibi, alışkanlıklara da sindirmek" gerekiyordu.[10] Devlet işte böyle zor bir işe kalkışmıştı. 15 Mayıs 1867 tarihli belgeyle Osmanlı devleti, bu geniş reform programının uygulanışı hakkında bir rapor sunmuş olu-

yordu. Belgede 1856 fermanındaki hükümlerin hepsi, paragraf paragraf ele alınıyor, alınan sonuçlar, ister iyi olsun ister eksik, açık yüreklilikle ortaya konuyordu. Konumuzla ilgili olan vaatlerle ilgili icraata bir göz atalım:

- Yeni kiliselerin yapılmasına, eskilerinin tamir edilmesine hiçbir engel çıkarılmamıştı. Sultan ve hükümet gerek toprak bağışlayarak, gerek maddi yardımda bulunarak dini vakıflara sık sık destek olmuşlardı.[11]
- Dini ibadetin hiçbir ülkede burada olduğu kadar serbest, hoşgörülü ve açık olmadığı kesinlikle ifade edilebilirdi.
- Din ve millet farkından kaynaklanan her türden aşağılayıcı ifadenin yasaklanması için gösterilen çabalar, hemen her yerde başarıya ulaşmıştı. Bu türden irkiltici sözler resmi kâğıtlardan ve kararlardan olduğu kadar günlük dilden de kaybolmaya yüz tutmuştu. Yasağa uymayanlara karşı sert tedbirler alınmıştı.
- Sultan'ın bütün tebaasının din farkı gözetilmeksizin her tür kamu hizmetine alınmasına başlanmıştı. Gerek başkentin idaresinde, gerek yurtdışındaki elçiliklerde birtakım önemli memuriyetlere Hıristiyanlar getirilmişti.
- Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki bütün ticari ve cezai davalar karma mahkemelerde görülüyordu.
- 1856'dan beri devlet bir ticaret kanunu, bir ceza kanunu, bir denizcilik kanunu, bir hukuk ve ticaret muhakemeleri usul kanunu, ayrıca özel konularda çeşitli kanunlar ve düzenlemeler çıkarmıştı. Fransızca ve Türkçe olarak yayınlanan bütün bu kanunlar, *Destur* adındaki bir bültende toplanmıştı. Ceza muhakemeleri usulü kanunu ile medeni kanun da yazılmaktaydı.
- Cemaatlerin kurup idare ettiği okullar, hükümet tarafından tamamen serbest bırakılmıştı.
- Sınai, ticari ve zirai teşebbüsler tamamen serbestti, tek zorunlu olan, en mükemmel yabancı mevzuatlardan alınmış, kanunun öngördüğü kamusal formalitelerin yerine getirilmesiydi.

1839'dan itibaren ilân edilen vaatler, Osmanlı İmparatorluğu'na göçü teşvik ediyordu. Dinsel hoşgörü konusunda reform yüzde yüz başarıya ulaşmıştı. Okulların açılmasına, bir cemaatin çekirdeği demek olan kiliselerin inşasına artık izin veriliyordu. Kilise mallarının, bütün diğer binalardan alınan vergilerden muaf olması, kilise eşyasından gümrük resmi alınmaması da ilginçtir. Üstelik sadece kiliselerde ve manastırlarda ibadetlerde kullanılan nesneler değil (haç, kutsal çanak, şamdan, papaz elbisesi, dua kitabı, halı, org, armonyum...), din adamlarının idaresindeki hastane, yetimhane, dispanser, okul, bakımevi gibi hayır kurumlarında ihtiyaç duyulan eşya da gümrükten muaftı. Örneğin, ücretsiz yatılı ve gündüzlü okulları kapsayan, "yerli ve yabancı dini cemaat ve tarikatlara ait bütün manastır ve kurumların gümrükten muafiyetiyle" ilgili nizamnamenin 3. maddesinin 5. paragrafında özet olarak şöyle deniliyordu: Parasız gündüzlü okullardaki her çocuk için, yıllık 450 kuruş kıymetinde eşya vergiden muaf olacaktı. Bu eşya şunlardan ibaretti: Her türden mürekkep ve kalem, tüy, büro malzemesi, ödüller (süslü kitap, çerçeve, kutu, oyuncak gibi) ve genel olarak eğitim için gerekli olan her şey.[12]

Yabancılara mülk edinme hakkının verilmesi

Tanzimat Fermanı'nda sadece bazı genel ilkeler dile getirilmişti. Bu ilkelerin birer sonucu olan kanunlar arasında, sadece yabancılara mülk edinme hakkı tanıyan kanunu ele alacağız; zira bu, bir cemaatin yabancı bir ülkeye yerleşip gelişmesinin temel etkenlerinden biridir.

Islahat Fermanı'nın 27. maddesinde, "devlet-i aliyyeye ve nizamât-ı zabıta-i belediyeye" uygun davranmak şartıyla yabancılara da mülk edinme hakkı tanınıyordu.

Konu 1867'de kaleme alınan, fermanın uygulamalarını içeren belgede tekrar ele alınıyor, yabancılara mülk hakkı veren bir kanunun yakında çıkarılacağı ilan ediliyordu. Ayrıca bütün yabancılar, Devlet-i Ali'yle yabancı devletler arasında yapılacak düzenlemelere uygun olarak bu imtiyazdan yararlanacaklardı.[13]

Söz konusu kanun, 18 Haziran 1867'de (7 Safer 1284) çıkarıldı.

Yasanın geç çıkmasının nedeni, Osmanlı devletinin iki seçenek arasında tereddüt etmiş olmasıydı: Ya Osmanlı tebaasıyla aynı koşullarla

yabancılara mülk edinme hakkı verilecek, ya da bu hak bütün riskleri, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nu bir sömürgeye dönüştürmesi ihtimali göze alınarak kapitülasyon rejimi içinde sonuca bağlanacaktı.

Devlet ilk seçenekte karar kaldı. Ülkenin zenginliğini artırmak, Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancıların mülk edinme hakkının olmayışı yüzünden ortaya çıkan zorluklara, suiistimallere, belirsizliklere son vermek üzere Sultan'ın buyruğuyla aşağıdaki yasal düzenlemeler[14] yapıldı:

Yabancılar Osmanlı tebaasıyla aynı statüde ve başka hiçbir şart olmaksızın Hicaz bölgesi hariç Osmanlı topraklarının tamamında, şehirlerde ya da kırlarda mülk edinebileceklerdi. Bu düzenleme, Osmanlı olarak doğup sonradan milliyet değiştirmiş olanları kesinlikle kapsamıyordu. (1. madde)

Yabancıların mülk edinme hakkı açısından Müslüman tebaayla bir tutulmasının birtakım yasal sonuçları vardı: (2. madde)

1. Böylece yabancılar, bütün kanunlara, o sırada yönetimde olan ya da ileride yönetime gelebilecek belediyelerin ya da kolluk kuvvetlerinin bütün düzenlemelerine, gayrimenkullerin başkalarına intikaline, devrine, ipotek edilmesine boyun eğmek zorunda kalacaklardı.
2. Her ne isimle olursa olsun, şehirlerdeki ve kırlardaki gayrimenkullerden alınan ya da ileride alınacak bütün vergi ve resimleri ödeyeceklerdi.
3. Gayrimenkullerle ilgili her sorunda ve her tür davada, taraflardan biri yabancı olduğu takdirde davalı ya da davacı olarak Osmanlı hukuk mahkemelerine başvuracaklardı; bütün bunları Osmanlı mülk sahipleriyle aynı vasıf, koşul ve şekilde yapacaklardı, yabancılar bu konuda milliyetlerinden yararlanamayacak, ama antlaşmalar sonucunda kendilerine ve mülklerine getirilmiş dokunulmazlıklar geçerli olacaktı."

Avrupa bu yasayı kapitülasyonlarla elde ettiği imtiyazlara ilk saldırı olarak kabul ederek, hiç vakit kaybetmeden sefirleri aracılığıyla Babıâli'ye serzenişte bulundu. Cevap gecikmeden geldi; Osmanlı hükümeti 9 Hazi-

ran 1868'de imzalanan bir protokolle söz konusu fermanı değiştirmeyi uygun görmüştü. Protokolde yabancılara mülk edinme hakkı tanıyan yasanın kapitülasyonların getirdiği imtiyazları etkilemeyeceği, imtiyazların sağladığı dokunulmazlıkların hem yabancı mülk sahipleri hem de gayrimenkulleri için geçerli sayılacağı belirtiliyordu.

Yasanın çıkarılmasından önce yabancılar mülk edinme yasağını delmek için ya takma bir isimle, ya da kendilerini Osmanlı tebaasından gibi göstererek gayrimenkul satın alırlardı. 29 Haziran 1870 tarihli genelgeyle amaçlanan da bu durumun düzeltilmesiydi.[15]

Tabiiyet değiştirenler

Yabancı devletlerin vatandaşlığına geçenler de Levanten cemaatin yükselişine sayısal olarak katkıda bulunmuş oldular.

9 Ağustos 1863 tarihli nizamnameyle Osmanlı tebaasından kimlerin yabancı devletlerin himayesine girebileceği belirleniyor, böylece himaye altına alınanın ailesinin de imtiyazlardan yararlanması gibi suiistimallere son verilmiş oluyordu. Buna karşılık aynı nizamname, hileli yoldan tebaa değiştirenlerin de artmasına neden oldu: Gayet iyi işleyen bir himaye mekanizmasından yoksun kalan gayrimüslim Osmanlılar, başka ülkelerin uyruğuna geçmeye başladılar. Bunun sonucunda tebaa değiştirmenin getirdiği imtiyazlar abartılı bir biçimde kullanılmaya başlandı, "bunun yarattığı olumsuzluklar, himayenin suiistimal edilmesinin yarattıkları kadar çok, hatta ondan fazlaydı".[16]

19. yüzyıldan itibaren, özellikle 1860'lı yıllarda Avrupalı devletler vatandaşlıkla ilgili yasalarda değişikliğe giderek, bir ülkenin vatandaşlığına geçmek isteyenlerin orada geçirmesi zorunlu yıl süresini azalttılar, hatta tamamen kaldırdılar. Osmanlı İmparatorluğu'na komşu bazı ülkeler ise, "ömrü boyunca İmparatorluğun dışına adımını bile atmamış Osmanlılara"[17] vatandaşlık belgesi verilmesini bile serbest bıraktılar.

Pélissié du Rausas'a göre "hileli bir şekilde talep edilen, utanç verici bir şekilde de kabul edilen" vatandaşlıklar, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünde ve dağılmasında, savaşlardan ve isyanlardan daha etkili oldu. 1774'te, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ardından "Rusya'nın kapısında

hepsi Rum ya da Ermeni, yedi milyon müşteri birikmişti". Yunan Krallığı'nın kurulmasından sonra yapılan bir nüfus sayımına göre, Yunan uyruklu olduğunu söyleyen ve "Yunan konsolosların öyle kabul ettiği 300.000 Yunan'ın 150.000'i Osmanlı topraklarında, Osmanlı ana-babadan doğmaydı ve özellikle İstanbul'da 21.000 Rum'a hileli bir şekilde Yunan vatandaşlığı verilmişti".[18]

Osmanlı makamları Yunan hükümetine Osmanlı Rumlarına kolayca vatandaşlık verdiği için kızgındı. Bunun için Rumların Yunan Krallığı'na bir gezi yapıp bir belediyeye kaydolması (üç sene kesintisiz olarak orada kalma zorunluluğu da olmaksızın) yetiyordu.

Osmanlı İmparatorluğu Osmanlı tebaasından olup İmparatorluk topraklarında yaşayanların kendi meşru otoritesinden çıkıp kapitülasyon zırhına sığınmasına her zaman karşı çıkmıştı.[19] Nitekim Babıâli 14 Eylül 1860 tarihli bir bildiriyle yabancı devletlerin temsilcilerine Osmanlı tebaasından çıkan herkesin ülkeyi terk etmek, gayrimenkullerini satmak, miras haklarından vazgeçmek zorunda olduğunu ilan ediyordu.

1862'de Babıâli ve Rus sefareti ortak bir kararla "Rus tebaasına geçtiklerini iddia eden bir kısım Osmanlı'nın uyruğunun" teyit edilmesi için karma komisyonlar kurdular.[20]

Osmanlı devleti suiistimallere son vermek amacıyla yabancı misyonlarla önceden bir anlaşmaya varmaksızın, 19 Ocak 1869 tarihli yasayla başka bir tebaaya geçmek isteyen herkesin bir izin belgesi almasını karara bağladı.

Tebaa değiştirmeye karşı alınan bütün bu önlemler etkili olduysa da, meseleyi kökünden çözmeye yetmedi.

İkinci Bölüm

YÜKSELİŞİN SAYISAL GÖSTERGELERİ

Latin Cemaati'nin yükselişinin sayısal göstergelerini İstanbul'daki Katolik kiliselerin kayıtlarında bulabiliyoruz. Ama Tanzimat'la birlikte İstanbul'a göçen yabancılar nedeniyle Latin nüfusun arttığını, esas olarak pek bilinmeyen bir kaynak, yani şehirdeki Latin-Katolik mezarlığının arşivleri kanıtlamaktadır.

Kilise Kayıtları

Latin Cemaati'nde vaftizlerin artması yükselişin sayısal göstergelerinden biridir. Santa Maria, Saint-Antoine ve San Pietro kiliselerinde yapılan vaftizlerin grafiğini, ayrıca üç kilisede toplu olarak vaftizlerin yükseliş eğrisini ekte sunuyoruz (ek 3 ve 4). Mezarlığın arşivleri ise, bu artışın yabancı unsurdan kaynaklandığını bize kanıtlayacaktır.

Feriköy Latin Katolik Mezarlığı

Feriköy Latin Katolik Mezarlığı'na geçmeden önce, 16. yüzyıldan itibaren kullanılan Ayaspaşa (Grands-Champs) Mezarlığı'na kısaca değineceğiz.

Ayaspaşa Mezarlığı

Eski Ayaspaşa Mezarlığı, bugünkü Taksim'de bulunuyordu.[1]

Cenevizliler döneminde mezarlıklar surların "dışında ve yakınında" bulunurdu. Osmanlı döneminde ise ölüler veba salgını olduğu zamanlar hariç, kiliselerin etrafına, hatta içine gömülürdü. Ayaspaşa Mezarlığı ilk başta Latin Katolik vebalıların gömüldüğü yerdi. Mezarlığın hemen yakınında iki veba hastanesinin bulunması [Saint-Louis Hastanesi ya da *Hôpital Civil* ve Peyrotes (Peralılar) Hastanesi de denen Saint-Jean veya Latin Hastanesi] bunun bir kanıtıdır. Mezarlıkta bulunan iki anıtsal belgeden de anlaşıldığı üzere, bu alan 1561'den beri mevcuttu:

- Yerin bir buçuk metre altından çıkarılmış, Busbecq'in şehirde bulunduğu sırada (1560-61) Galata'yı kasıp kavuran veba salgınıyla

yaşıt, 1561'den kalma, iyi durumdaki bir mezar taşı: *"Wilhelmus Quackelbe en alias coturnossius, Belga, cortracenus, medicinœ doctor et omnis philosophiœ peritissimus, cum Costantinopoli pluribus annis Reipublicœ christinanœ navasset operam, tandem iter quod in patriam negabatur, Christo duce vertit in coelum; obiit peste viij id maj MDLXI."*[2]

- Vebadan ölmüş Cizvit pederlerin mezarını kaplayan bir mezar taşı; ilk gömü 1585'te yapılmıştır: *"Patres Societatis Jesu, peste interempti."*[3]

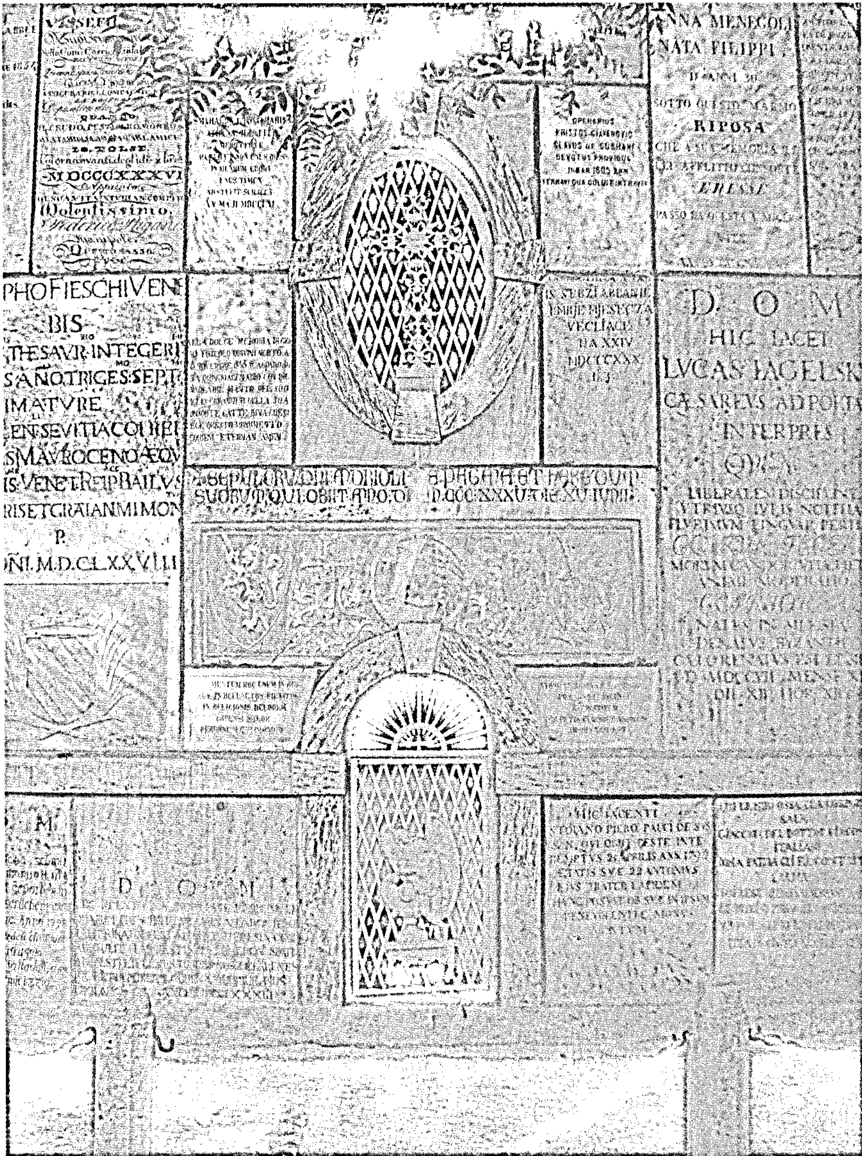
Ayaspaşa Mezarlığı'nın büyüklüğünü tam olarak bilemesek de, 1864'te kemikler mezardan çıkarılırken 13.500 arşınlık bir alan üzerinde çalışılmıştı.[4] Aslında çok daha büyük olan mezarlığın bir bölümü, 1803-4'te Topçu Kışlası yapılırken ortadan kaldırılmıştı.

Aşağıdaki belgelerden anlaşıldığı üzere, Grands-Champs Mezarlığı'na 'Beyoğlu Mezarlığı' da deniyordu:

- 3 Mayıs 1696'da yanan Galata San Francesco Kilisesi'ne, Sultan II. Mustafa'nın 6 Mart 1697 tarihli fermanıyla el konuldu. Fransız milleti "orada kalan ölülerin kemiklerini yerinden çıkarmaya koyuldu ve hepsini Beyoğlu Mezarlığı'na nakletti."[5]
- Santa Maria Draperis'in 1750'den 1865'e kadar olan ölüm kayıtlarında şu ibareye rastlanır: "*Cemeterium commune catholicorum (ya da fidelium) quod vulgo dicitur Beioglo.*"[6]

1615'ten itibaren, yeni şehrin kurulmasına paralel olarak Grands-Champs Mezarlığı da kısa süre içinde bütün Latin Katoliklerin gömüldüğü yer haline geldi.

19. yüzyılın ortalarına doğru Pera mahallesi o kadar büyümüştü ki, Grands-Champs Mezarlığı'nın halk sağlığını tehdit ettiğine karar verildi. 1852'de (16 Cemaziyelâhir 1269) Osmanlı hükümeti Grands-Champs Mezarlığı'nın terk edilmesi için yabancı temsilciliklere bir genelge gönderdi. Kemiklerin genelge tarihinden itibaren üç yıl içinde yerinden çıkarılması

Resim 12. Feriköy Latin Katolik mezarlığındaki anıtsal kemikliğin, Ayaspaşa mezarlığından taşınan mezar taşlarıyla yapılan ön cephesi.

gerekiyordu. Buna karşılık Osmanlı hükümeti Feriköy civarında bir arazi öneriyordu. Kırım Harbi yüzünden (1854-1856) bu karar hayata geçirilemedi. Ama bu sırada, Pera'daki çeşitli hastanelerde ölen Fransız subay ve erlerinin bedenleri, Fransız ordusunun maddi desteğiyle etrafı bir duvarla çevrilen Feriköy'deki yeni mezarlığa gömüldü.[7]

Daha 1863'te bir episkopos, Fransa'nın Doğu ordusundan üç subay ve 134 askerin kemiklerinin Ayaspaşa'dan çıkarılmasına başlanmıştı. Ardından Alléon, Franchini, Pisani, Boccardo ailelerinin gösterdiği çeşitli mezarlarda çalışıldı. 29 Şubat 1864'ten 12 Mart 1864'e dek talep edilen mezarlar toplu olarak açıldı. 14 Mart'la 19 Mart arasında sahiplenilmemiş olan mezarların üzerindeki taşlar kaldırıldı, 21 Mart ile 27 Nisan 1864 arasında da alan toptan kazıldı ve deyim yerindeyse elekten geçirildi. Eski Grands-Champs Mezarlığı'ndan çıkarılan kemikler yeni Latin Katolik Mezarlığı'nda özel olarak inşa edilmiş toplu bir kemikliğe konuldu. Mezarlık komisyonu zaman içinde kaynak bulunca, ölenlerin anısına kemikliğin üzerinde eski mezar taşlarının yer alacağı bir anıt dikmek niyetindeydi. Yerde bulunan bütün nesneler, tespihler, madalyalar... büyük bir titizlikle teneke bir kutunun içinde toplandı, kutu da kemikliğe yerleştirildi.[8]

Mezarlıkta, toprağın üstünden ya da altından üç yüz yedi mezar taşı çıkarıldı.[9] 1872'de Topçu Kışlası'nın duvarının dibinde sürdürülen çalışmalar sırasında eski mezarlıktan kalma iki mezar taşı daha bulunarak, yetkili askeri makamlar tarafından Feriköy Mezarlığı idaresine teslim edildi.[10] 1896 yılında, üzerinde "PETRUS FILIUS MICHAELIS HA GIAR ALEPPINI A.D. 1800" yazan son bir taş Taksim Belediye Bahçesi'nde, yerde ele geçirildi ve Feriköy'e nakledildi; orada da anıtın dibine yerleştirildi.[11]

Anıt 1870'de artık ayaktaydı: 1869'da başlayan çalışmalar tam olarak 1871'de bitecekti.[12] 1872 ve 1873'te birtakım ek çalışmalar daha yapıldı.

İstanbul'da Latinlerin simgesi olan, hem İstanbul'daki ilk Latin mezarlığının, hem Galata San Francesco'daki mezarların, hem de Grands-Champs Mezarlığı'nın kalıntılarını barındıran bu hatıra anıtını kısaca tasvir edelim.

Grands-Champs hatıra anıtı

Anıt "kare bir lahit şeklindedir; geniş değildir, ama yüksek ve uzundur, doğu duvarında mezar odasına açılan kemerli bir kapı yapılmıştır; mezar odasıyla anıtın üst kısmı arasındaki boşlukta yuvarlak bir pencereyle aydınlatılan küçük bir salon bulunmaktadır. Her bir köşede kademeli dikilitaşlar yükselmektedir. Hem anıt hem de dikilitaşlar, eski (Grands-Champs) mezarlıktan toplanmış, birbirlerine kenetlenecek şekilde yontulmuş her boydan mezar taşından yapılmış ve kaplanmıştır".[13]

Anıtın inşasında yüz yetmiş sekiz mezar taşı kullanılmıştı.

"Mezar odasının kapısının üstünde 16. yüzyıldan kalma bir taş bulunuyordu; üzerine güzel gotik harflerle Latince bir yazı kazınmıştı; Galata San Francesco Mezarlığı'ndan gelen bu taş 1697'de, Fransız milletinin maddi desteği ve emeğiyle yapılan toplu ya da kısmi mezar açma çalışması sırasında Grands-Champs Mezarlığı'na nakledilmişti; üzerindeki kitabe şuydu (1335)."[14]

SEPULCRUM DOMINI ANDRIOLI DE PAGANA, ET HAEREDUM
SUORUM QUI OBIIT ANNO DNI MCCCXXXV DIE XV JUNII

"1864'te mezarlar açılırken taşın durduğu yerde, yerin yaklaşık iki metre kadar altında ayrıca bir kemik yığınına da rastlandı; bunlar büyük olasılıkla 1697'deki mezar açma ve nakillerden kalmış ve tarif ettiğimiz anıtın mezar odasına konulmuştu."[15]

"Lahdin hafifçe bombeli olan orta kısmında, temeli bir mezar taşından oluşan mermer bir grup yükseliyor. Mezar taşı Yaş Antlaşması'nın ardından İstanbul'a gönderilmiş Sibirya humbaracılarının yüzbaşısı, Rus sefaretinde ataşe Rostaing'e (1793) ait; taş iki kaideyi taşıyor, onların da üzerinde sunak görevi gören, ortasında İsa'nın monogramının yükseldiği bir başka mezar taşı bulunuyor (Annetta Vitalis, 1850). Lahdin dört köşesinde yas tülüyle kaplı birer ölü külü kabı var. On altı taştan destek alan demir bir zincir, anıtın çevresini sarıyor.[16] Üstteki mezar odasının girişi, ortasında bir haç olan ferforje bir kafesle kapatılmış. Alttaki mezar odasının kapısı da gene dövülmüş demirden; ortasında bu dini depoya adeta bekçilik eden bir melek tasviri görülüyor."[17]

Doğu cephede, soldaki dikilitaşın üstünde bir mezar taşı bulunuyor (1561'den kalma, Wilhelmus Quackelbe'ye ait); bu taş, o zamanlar vebalıların gömüldüğü Grands-Champs'ın ilk mezarına ait olabilir.

Anıtın kökeni ve tarihi, yuvarlık pencerenin üzerindeki bir taşa kazınmıştır:

BEYOĞLU'NDAKİ
ESKİ GRANDS-CHAMPS MEZARLIĞI.
MEZARLARIN AÇILMASI VE BURAYA NAKLİ 1864.
MEZAR TAŞLARI SÖZKONUSU MEZARLIKTAN GELMİŞTİR.
TOPLU KEMİKLİK, İNŞA TARİHİ 1870.
DE PROFUNDİS.

Feriköy Latin Katolik Mezarlığı'nın 1863-1864'e ait defin kayıtlarında, komisyon sekreteri Alphonse Belin, Grands-Champs'ta bulunan mezarların listesini verir.

Feriköy Latin Katolik Mezarlığı'nın tarihçesi ve tasviri

Osmanlı hükümeti, Grands-Champs Mezarlığı'na karşılık olarak Feriköy'ün tepelerinde bir arazi önermişti. Fransız ordusunun masrafları karşılaması sayesinde bir duvarla çevrilebilen bu alan Kırım Harbi sırasında kullanıldı. 1858'de (3 Şaban 1275 tarihli genelge), Fransa sefiri Osmanlı makamlarından, askerlerin defnedildiği bu yere ek olarak, daha önce Protestanlara verilmiş olan kesimi de almayı başardı.[18]

Bir sonraki yıl papa vekili Monsenyör Paolo Brunoni, Papa vekilliği için yeni bir mezarlık kurmaya karar verdi.

Yeni mezarlığın düzenlenmesinden sorumlu komisyon, Papa vekilinin ya da *pro tempore* Vatikan temsilcisinin başkanlığında toplanan, İstanbul'daki Katolik sefaretlerin ve temsilciliklerin gönderdiği delegelerden oluşuyordu.[19] Komisyon her yıl, idari yılın başlangıç tarihi olan 4 Kasım'da toplanmak zorundaydı.[20]

Komisyon günlük idareyi, bir başkan, bir kâtip ve bir haznedardan ibaret daimi bir komisyonla sağlıyordu.[21]

1860'a ait "Katolik mezarlığı tüzük taslağı"nda şöyle yazar:[22]

Madde 2. "Mezarlık Katolik temsilciliklerin himayesindedir. Her biri, mezarlığın idaresinden sorumlu genel komisyonda kendisini temsil edecek bir delege seçecektir (kenara şu devletlerin adı not edilmiştir: Fransa, Avusturya, Belçika, İspanya, Napoli, Sardinya). Devletleri başka dinden olan Katolikler, Sultan'ın uyrukları olan Katolikler, İngilizler, Prusyalılar, Rumlar, Ruslar da temsilci göndermeye davetlidirler; komisyon kararlarında istişarî oy kullanacaklardır."

Madde 3. "Her Katolik temsilcilik alfabetik sırayla, ilk yıl oybirliğiyle Fransa'ya bırakıldığı için ikinci yıldan itibaren bir yıllığına başkanlık etme hakkına sahiptir".

18 Ocak 1861'de yapılan nihai tüzükte (12 madde) daha kapalı bir ifadeyle de olsa aynı görüşler yinelenir.[23]

1. Dünya Savaşı'na kadar, Feriköy Mezarlığı'nın girişinde Avusturya-Macaristan, Belçika, İspanya, Fransa, İtalya ve Portekiz bayrakları dalgalanıyordu. 1923 Lozan Antlaşması'yla kapitülasyonların kaldırılmasının ardından mezarlığın yönetiminde sadece Fransızlarla İtalyanlar kaldı, zira mezarlıkta bu iki milletin askerlerinin mezarları bulunuyordu.[24] Gene aynı süreçte komisyonun varlık nedeni de ortadan kalkmış oldu. Daimi komite ise, çalışmalarına günümüze kadar devam etmiştir.[25]

4 Kasım 1862 tarihli rapora göre yeni mezarlık yaklaşık 44.000 mimar arşını büyüklüğündeydi (mimar arşını 0,75 metreye eşittir).[26]

1865-66 tarihli fermana (29 Şaban 1282) ya da mezarlığın tapusuna göre, arazinin toplam büyüklüğü 43.000 *aunes*'du (1 aune: 1,182 m.).

Daimi komitenin 6 Nisan 1866'da yaptığı toplantıda Belin, Fransız elçiliğinin 2.500 kuruş tutan harç ödeyerek Latin Katolik mezarlığının tapusunu aldığını duyurdu.

Bu araziye 1896'da mezarlık tarafından 1.500 liraya (35.000 frank) Fransa'dan alınan 11.815,50 *aunes*'luk bir başka arazi daha eklendi.[27] Ödenen para da, Taksim'deki Henry Giffard Hastanesi'nin epey ilerlemiş olan inşaatına aktarıldı.[28]

Söz konusu alan 1864'te Fransa tarafından Osmanlı hükümetinden, Kırım Harbi sırasında kullanılan, Maslak, Levent Çiftliği, Maltepe, Ve-

liefendi, Kanlıca ve Adalar'daki mezarlıklara karşılık olarak istenmişti. Toplamda 3 hektar 89 ar ya da 69.464 arşını bulan[29] eski mezarlıklar da Osmanlı makamlarına geri verilmişti. Babıâli talebi kabul etmiş, 22 Mart 1866 günü, Sultan Abdülaziz Feriköy Mezarlığı'nın bitişiğindeki araziyi Fransız sefaretine bağışlamıştı.[30]

Şapel

Babıâli Fransız sefaretine, şapelin inşası için gereken fermanı 1279 yılının Zilhicce ayının ortalarında (1862-63) verdi.

23 Nisan 1863'te Monsenyör Brunoni, üzerinde *"Beati mortui qui moriuntur in Domino"* yazan ilk temel taşını yerine koydu.[31]

Rotonda şeklinde yapılan şapelin üzeri, kurşun kaplı bir kubbeyle örtüldü. Binanın yerden kubbe içine kadar olan yüksekliği yaklaşık 17,5 arşındı (bir arşın 24 parmak ediyordu). Dışı, halk arasında "Trieste taşı" denilen, Cursola Adası'ndan gelme kesme taşlarla inşa edilmişti; içeride ise Livorno tuğlaları kullanılmıştı.[32] Kubbenin çapı 18 arşındı.[33] Sunak, çevre duvarına dayanan dörtgen bir çıkıntının içindeydi. Levazım odası ve ölülerin bekletildiği yer, şapelin sağ ve sol kanatlarındaydı.[34]

Kubbe temel taşının takdis edilmesinden yaklaşık dört yıl sonra, 11 Ekim 1866'da tam olarak kapanmıştı.[35]

Şapelin absidinde, sunağın üzerinde *"Assomption de Murillo"* denen tablo vardı; çerçevenin üstünde de "İmparator'un bağışıdır" diye yazıyordu. Tablo gerçekten de III. Napoléon tarafından armağan edilmiş, savaş bakanı Mareşal Niel tarafından buraya getirilmişti.[36] İstanbul'da görev yapan Fransız askeri birliklerinin kumandanı Yarbay Lalobbe'un önerisi üzerine Mareşal Randon, Paris'te Güzel Sanatlar başkan-generali Kont de Nieuwerkerke'ye, şapelin sunağının üzerine konulmak üzere *Vierge de Murillo* (Murillo Meryemi) olarak bilinen tablonun bir kopyasını yaptırmasını telkin etmişti.[37]

Şapelin zemini, merkezden yanlara doğru açılan çizgiler oluşturan siyahlı beyazlı mermer karolarla kaplıdır. Ortada 1,38 metre çapında, renkli mermerlerden yapılmış bir gülbezek vardır.[38]

Şapelin içi sekiz bölüme ya da bezemeli nefe ayrılmıştır. Bunlardan birinde giriş kapısı, tam karşısındakinde ise ana sunak alanı bulunur. Yanlar-

Resim 13. Feriköy Latin Mezarlığı Şapeli

daki neflerden sağdakinden levazım odasına, soldakinden de eskiden adli tabiplerin çalıştığı, sonradan ölülerin bekletildiği odaya girilir. Kalan dört nefte ise sadece yalancı kapılar bulunuyor; bunlardan bazılarının üzerinde anı levhaları, bazılarında mezarlık için yapılmış hayır işlerinin yazıtları görülür. Girişte, sağdaki yalancı kapının üzerindeki bir karoda şu ibare vardır:[39]

1865
FRANSIZ ASKERİ MİSYONU
FRANSA'NIN DOĞU ORDUSUNUN MERHUM SUBAYLARININ
RUHLARININ HUZURA KAVUŞMASI İÇİN
HER YIL 17 MAYISTA
AYİN YAPILSIN.

"Bir çıkıntıya yaslanan, zarif ve gösterişli bir biçimde yükselen kubbe sekiz pencereden ışık alıyor. Kilit taşında ise bir kerubim kabartması bulunuyor. (...) Sekiz pencerenin her birinde beyaz desenli, koyu renkli perdeler var."[40]

Aslında ahşap olan sunak masası 1890'da tamir görmüş, mermerden bir tabla ve kornişle tamamlanmıştı. Masrafların çoğu, Belin ailesinin bağışladığı beş yüz franktan karşılanmıştı. İdare bağışçının cömertliğinin anısını yaşatmak için sunağın alt tarafına "1890'DA MADAM VVE BELİN TARAFINDAN RESTORE EDİLMİŞTİR," ibaresini yazdırmıştı.[41]

Kemiklik

Mezarlıkta ortak mezarlara ayrılmış olan bölümün beş yılda bir boşaltılıp yenilenmesi gerekiyordu. Bu nedenle idare 1869'da ortak mezarlardan çıkarılan kemiklerin konulacağı bir kemiklik inşaatına başladı. 1873'te tamamlanan, hatıra anıtının sırasındaki kemiklik,[42] sekiz yeraltı hücresinden oluşur. Kesik küre biçimli bu hücreler tonozlu merkez bölüme açılır. Kemikliğin üzerinde, roman-gotik tarzda, sekizgen, canlı, kubbemsi bir yapı yükselir. İç çapı 8 arşındır; binanın yeraltındaki uzunluğu bir uçtan bir uca 12 arşındır.[43]

Pencerelerin sivrilen tepe noktalarında Kitab-ı Mukaddes'ten metinler yazılıdır. Giriş kapısının üzerindeyse şu yazı okunur:[44]

HER BEŞ YILDA BİR
ORTAK MEZARLARDAN ÇIKARILAN
KEMİKLER İÇİN
KEMİKLİK
1872'DE İNŞA EDİLDİ
DE PROFUNDIS.

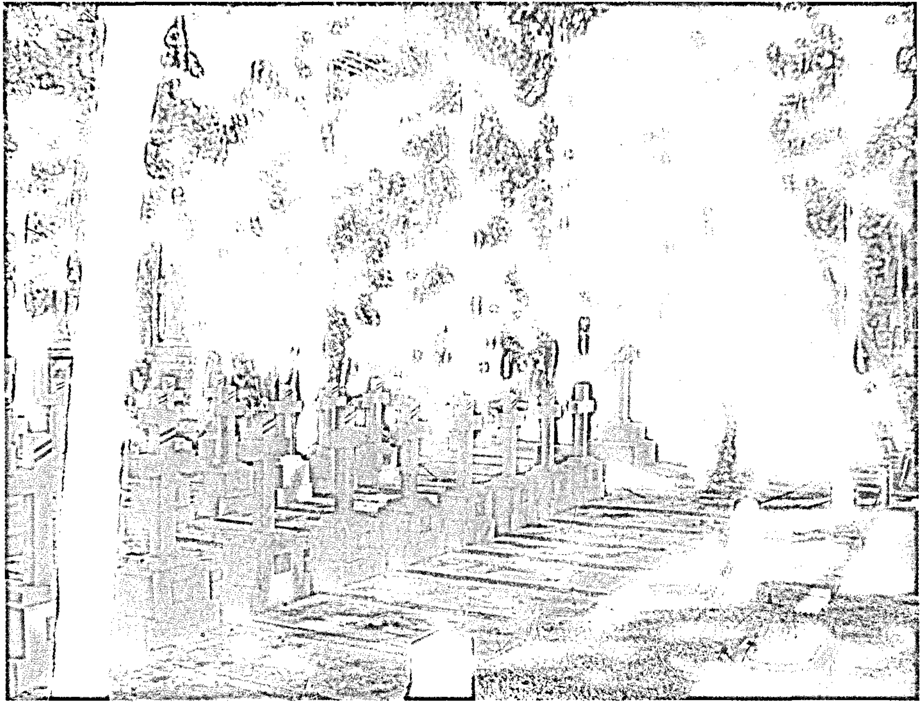
Sekiz taş desteğe tutturulmuş demir bir zincirle korunan anıtın etrafına taş döşenmiştir. Yapının kubbesinin üzerinde bir haç yükselir.[45] İçeriyi aydınlatmaya yarayan sekiz pencere, üzerine Malta haçı işlenmiş tahta kapaklarla örtülüdür.[46]

Bu sekizgen yapının dış yüzünü kaplayan mermer levhalara, kemiklerin toprakta gömülü kaldığı dönemlerin tarihleri kazınmıştır. "A hücresinin" üzerinde "Ortak mezarlardan gelen kalıntılar, 1859, 60, 61, 62, 63, 64, 65 yıllarına ait. "B hücresinde" ise "Ortak mezarlardan gelen kalıntılar, 1866, 67, 68, ... 1891 yıllarına ait" yazılıdır.

1891'de, hatıra anıtının solunda, birincisine benzeyen ikinci bir kemiklik inşa edildi.

Mezarlığa ve mezarlara genel bakış

Bugün mezarlık, birbirlerinden geniş yollarla ayrılmış altı bölümden oluşmaktadır: Saints-Pierre-et-Paul, Saint-Joseph, Saint-Albert, Saint-Laurent, Saints-Anges Gardiens, Saint-Jean Chrysostome.

Resim 14. Feriköy Latin Mezarlığı.

Mezarlığın girişini şapele bağlayan ana yolun ortasında, Saints-Pierre-et-Paul, Saint-Joseph, Saint-Laurent ve Saints-Anges-Gardiens karelerinin kesiştiği noktada, Fransa'nın Doğu ordusunda görev yapmış doktorlara ve eczacılara adanmış bir anıt yükselmektedir.

İlk başta yaklaşık 37 metre ötede yer alan bu anıtın yeri, De Marquessac komutasındaki *Ajaccio* adlı Fransız gemisinin denizcileri tarafından değiştirilmişti.[47]

Anıtın kaidesinde şu ibare vardır:

DOĞU ORDUSUNDA GÖREV YAPMIŞ
MERHUM
ASKERİ TABİPLERİN ANISINA

Saint-Joseph, Saint-Albert, Saints-Anges Gardiens ve Saint-Jean Chrysostome karelerinin kesiştiği yerde, 1855'te, Doğu seferi sırasında Yeniköy hastanesinde ölen Sardinya ordusunun askerlerinin anısına bir anıt yükselmektedir.[48]

Karelerin içinde ya da mezarlığı çeviren duvarın dibinde bulunan kabirler, bu şehirdeki Latinlerin varlığının tarihi birer tanığıdır. Asla silinmemek üzere mermere kazınmış bu Levanten isimleri, İstanbul'da Latinlerin altın çağının anısını yaşatmaktadır.

Türk hükümetinin mezarlık için süresiz imtiyaz vermesi

Fransız ve İtalyan askeri mezarları sayesinde bu mezarlık tarihsel bir yer haline gelmiş, İstanbul Latin Cemaati'nden nice anılar barındıran bu istirahatgâh sonsuzluğa taşınmıştır.

Lozan Antlaşması'yla tarafların toprakları üzerinde bulunan, 29 Ekim 1914'ten beri savaş meydanında ya da yaralanarak, hastalanarak ölen askerlerin ve denizcilerin, ya da aynı tarihten beri tutsak olarak ölen sivil tutuklulara, savaş tutsaklarına ait[49] mezar, gömütlük, kemiklik ve anıtlara saygı gösterilmesi, bakımlarının yapılması güvence altına alınmıştı.

Lozan Antlaşması'nın 128. maddesine göre Türk hükümeti Britanya İmparatorluğu'na, Fransa'ya ve İtalya'ya savaş meydanında ya da yarala-

narak ölen askerlerin gömülü olduğu topraklar için süresiz olarak imtiyaz vermekle yükümlüydü:[50]

Ama Lozan Antlaşması'ndan çok önce bu istirahatgâh, Kırım Harbi sırasında Türk müttefikleriyle yan yana toprağa düşen Fransız ve Sardinyalı subayların naaşlarına kucak açmıştı. Türkiye'ye yardım etmek için ölenlere olan bir minnetin ifadesi olarak, bu tarihi yerdeki mezarlara hiç dokunulmamıştır.

Mezarlığın defin istatistikleri

Hemen bütün Katoliklerin gömüldüğü yer olan İstanbul Latin Katolik Mezarlığı'nın defin grafiği (5 numaralı ek) tek başına Latin Cemaati'nin gelişimini bize göstermeye yeter. Mezarlığın raporlarında yayınlanan yıllık defin istatistiklerinde adı geçen kiliseleri, hastaneleri ve hayır kurumlarını şöyle sıralayabiliriz:

Santa Maria,
San Pietro
Saint-Antoine
Saint-Esprit
Notre-Dame de Lourdes
Petites Soeurs des Pauvres
La Paix Hastanesi
Artigiana
Avusturya-Macaristan Hastanesi
Rum Katolik Melkitler
Askeri hastaneler
Yedikule
Kadıköy
Rum Katolikler
İtalyan Hastanesi
Üsküdar
Beykoz
Sankt Georg Hastanesi

Bu liste, Beykoz, Kadıköy, Üsküdar gibi şehrin Asya yakasındaki mahallelerde yaşayan Katoliklerin bile gömüldüğü yer olarak bu mezarlığın önemini gözler önüne sermektedir.

Definlerin durumu, iki ayrı kütükteki (I, 1859/1949; II, 1950'den günümüze) verilere ve mezarlıkla ilgili 54 rapora *(Comptes-rendus)* dayanılarak tespit edilmiştir. 1859-1915 istatistik verileri raporlardan çıkarılmıştır. 1916'dan itibaren kaç kişinin gömüldüğü, günlük defin kayıtlarına dayanılarak hesaplanmış, bu sırada rakamlardaki hatalar göz önünde tutulmuştur. Özellikle ilk kütükte, 18.994 rakamından sonra 19.995 yazılmıştır ki, böylece bir hata olarak fazladan 1.000 defin kaydedilmiştir.

Grafik (5 numaralı ek) yükseliş dönemini aşarak 1950'ye kadar uzanıyor. Göçlerin 20. yüzyılın başında azalmasına, Latin cemaatinden gençlerin bir kısmının 1923'ten sonra Türkiye'den ayrılmasına rağmen, yaşlıların çoğu doğdukları bu topraklarda kaldılar. Bunun sonucunda, 1900'lerden itibaren vaftizler azaldıysa da, ölümlerde azalma elli yıl kadar sonra başladı.

1904'ün sonuna kadar istatistikler 1 Kasım'da başlayıp bir sonraki yılın 31 Ekimi'nde biten defin kayıtlarına göre yapılmıştır. 1905'ten günümüze kadar gömülenlerin sayısı, resmi yıla göre hesaplanmıştır.

1917'de döküntülü tifüs salgını sırasında doktor, ilaç eksiği ve yoksulluk yüzünden ölümler arttı: 647 kişi gömüldü. 1918'de mezarlığın defin istatistikleri, 851 ölümle eğrinin en yüksek noktasına ulaşır. Bu kıyımın nedeniyse, İspanyol ateşi denen hastalıktı.

Mezarlığın raporlarındaki veriler sayesinde İstanbul Latin cemaatini milliyetlere göre ayırabiliyor, dış göçlerin etkisiyle Latin nüfusunun nasıl arttığını görebiliyoruz.

Monsenyör Cedulini'nin istatistiklerine göre 17. yüzyılın başında cemaatin % 44'ünü Osmanlı Latinleri oluşturuyordu. 19. yüzyılın sonunda ise Latin nüfusunun artmasına karşın Osmanlı Latinler cemaatin sadece % 17'siydi.

Üçüncü Bölüm

YENİ BİR LEVANTEN MAHALLESİNİN DOĞUŞU

İstanbul Latin Cemaati'nin yükselişinin somut işaretleri arasında yeni bir mahallenin doğuşunu da sayabiliriz. "Pangaltı" mahallesi 19. yüzyılın ikinci yarısında, yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'na kitleler halinde gelmesiyle kuruldu. Nitekim mahalle bugün hâlâ, orada yaşamış, Bolonya'dan gelme bir İtalyan göçmeni olan Giovanni Battista Pancaldi'nin adını taşır.[1]

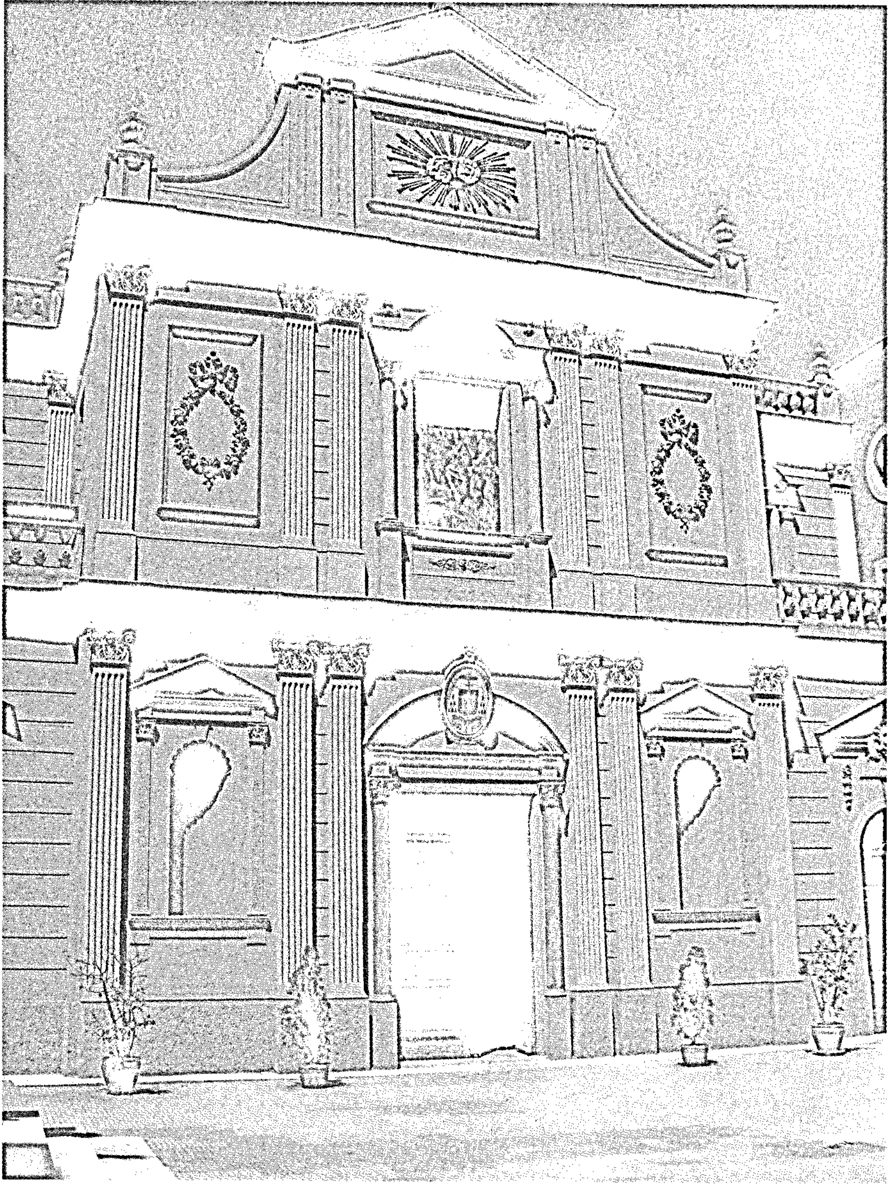
19. yüzyılın ikinci yarısında Pangaltı

19. yüzyılın başında Küçük Taksim'in ötesinde uzanan ve o zamanlar İcadiye diye anılan, yeşil tepelerle dolu olan bölge,[2] 1860 civarında, yavaş yavaş Pangaltı diye anılmaya başladı. Sonunda bölgenin adı Pangaltı olarak kaldı.

Şehir Taksim'de bitiyordu. Bu sınırın ötesi, "kışın kurtların, geceleri hırsızların kol gezdiği" kırlardı.[3] Yeşil, pitoresk kırların üzerinde Topçu Kışlası (1803-04), Grands-Champs ya da Ayaspaşa Mezarlığı ve Ermeni Mezarlığı (bugün üzerinde Radyoevi yükselmektedir) vardı.

Bu kırlık alanda ilk binalar 1830'lu yıllarda yükseldi: Ermeni Katolik Surp Agop Hastanesi (1837); Artigiana Düşkünler Evi (1838); Saint-Esprit Kilisesi (1846); Harbiye (1847) ve birkaç yoksul ev.

Bölge ile şehir merkezi arasındaki mesafe çok fazla değildi ama o zamanın ölçülerine göre insanlara çok uzak geliyordu. Pera-Galata'daki Latin Katolik kurumların ve kiliselerin yerlerini gösteren 1846 tarihli bir haritaya[4] baktığımızda bunu açıkça görebiliriz. Gerçek boyutlar göz önüne alındığında kilise Pera'ya gerçekte olduğundan daha uzak bir noktaya yerleştirilmiş görünüyor, buna rağmen haritaya şu notu eklemek zorunluluğunu hissetmişlerdir: "Kiliseyle (Saint-Esprit) öbür kiliseler arasındaki mesafe, haritada göründüğünden daha fazladır."

Resim 15. St. Esprit Kilisesi.

Taksim'in ötesinde uzanan ıssız, uzak bölgenin 19. yüzyılda gelecek vaat etmeyen, ilgiye layık olmayan bir yer olarak görüldüğü kesindir. Taksim'le aradaki mesafenin abartılması da bu düşüncenin bir ifadesiydi. 1870 yıllarında buranın kalabalıklaşacağı önceden tahmin edilmiş olsa Ayaspaşa Mezarlığı büyük olasılıkla buraya nakledilmezdi. Konuyla ilgili olarak Belin'in Fransız sefirine yazdığı, 5 Ekim 1872 tarihli mektubu[5] okuyalım:

> "Hem halk sağlığı, hem dini usullerden dolayı İstanbul'daki eski Latin mezarlığı on üç yıl önce Ayaspaşa'dan, Osmanlı devleti tarafından mezarlık olarak gösterilen, bugünkü Feriköy'e taşındı. Ama bir tepenin üzerinde bulunan ve o zamanlar kırlarla kaplı olan bu yerin çehresi özellikle son aylarda alabildiğine değişti. Buraya her gün yeni evler dikiliyor. (...) dört-beş yıl içinde, hatta belki de çok daha önce Feriköy Latin Mezarlığı (...) büyük bir mahallenin ortasında kalacak."

Belin'in mektubu, şehrin bu bölgesinde 1850'li yıllarda yerleşme olmadığını, buranın 1870'ten sonra kalabalıklaştığını kanıtlıyor.

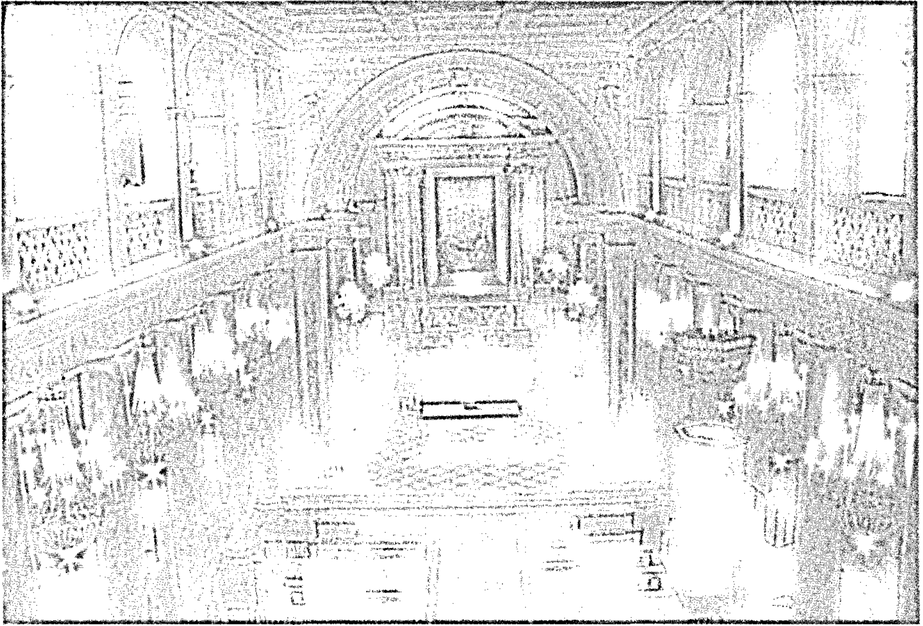
Monsenyör Çolakyan, Pangaltı Anarad Hığutyun Kilisesi'nin tarihini anlatırken,[6] bölgenin tenhalığını tasvir eder:

> "İnşası 1866'ya, Pangaltı mahallesinde neredeyse kimsenin yaşamadığı bir döneme dayanır. Anlatılanlara göre, mali işlerden sorumlu peder şehir merkezine bunca uzak, neredeyse ıpıssız bir yerde bu kadar büyük bir arazi satın aldığı için üstleri tarafından sertçe azarlanmış."

1846'da Saint-Esprit Kilisesi inşa edilirken Monsenyör Hillereau da benzer eleştirilere maruz kalmıştı; sık sık gündeme gelen soru şuydu: "Bir avuç yoksul insan için ıssız bir yere kilise inşa etmek neden?"[7] Monsenyör Hillereau, 1846 Ocakı'nda Propaganda Fide'nin Lyon'daki başkanı Gessé'ye yazdığı bir mektupta kendini şöyle savunuyordu: "Katolik nüfusumuzun bir bölümünün taşındığı yeni bir mahallenin manevi ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olduğumdan (...)"[8]

Resim 16. St. Esprit Kilisesinin içinden bir görünüm ve Rinaldo Marmara.

Resim 17. St. Esprit Kilisesinin içinden görünüm

Monsenyör Hillereau 6 Temmuz 1846 tarihli beyanında, tek tük yoksul evlerin bulunduğu bu yeşil tepenin durumunu bir kez daha tarif ediyordu:

> "Ayaspaşa Mezarlığı'nın yakınında, arazi bedava olduğu için epeyce yoksul ailenin yerleştiği, yeni yeni yeşeren mahalle. (...)"[9]

Monsenyör Hillereau halkın özellikle Pera'yı kasıp kavuran 1831 yangının ardından[10] şehrin yeşil tepelere doğru taşınacağını, başta göçmenler olmak üzere Latin nüfusunun artacağını sezmişti. Kilisenin inşasından sonra bu pek yaşanmayan bölge kalabalıklaşmaya, bugünkü Şişli'ye doğru yayılmaya başladı. Böylece, Pangaltı mahallesi bu kilisenin etrafında gelişti.

İleri sürdüğümüz argümanların ışığında, Pangaltı mahallesinin 19. yüzyılda iskân gördüğünü söyleyebiliriz.[11]

Saint-Esprit Katedrali

Saint-Esprit Katedrali'nin cephesi, bugün Notre-Dame de Sion Lisesi'ne ait olan binalar tarafından kapatılmış durumdadır. İki büyük demir kapıdan, kilisenin önünde yer alan geniş bir avluya girilir. Zemini beton olan avlunun sol köşesinde Papa XV. Benedictus'a adanmış bir anıt yükselir: Quattrini'nin eseri olan bire bir ölçeğindeki bronz heykel, başında papalık tacı, üzerinde papalık giysisiyle, sol elinde barışı simgeleyen bir kâğıt rulosu tutan, öne uzattığı sağ eliyle kalabalıkları takdis eden[13] papayı simgelemektedir.

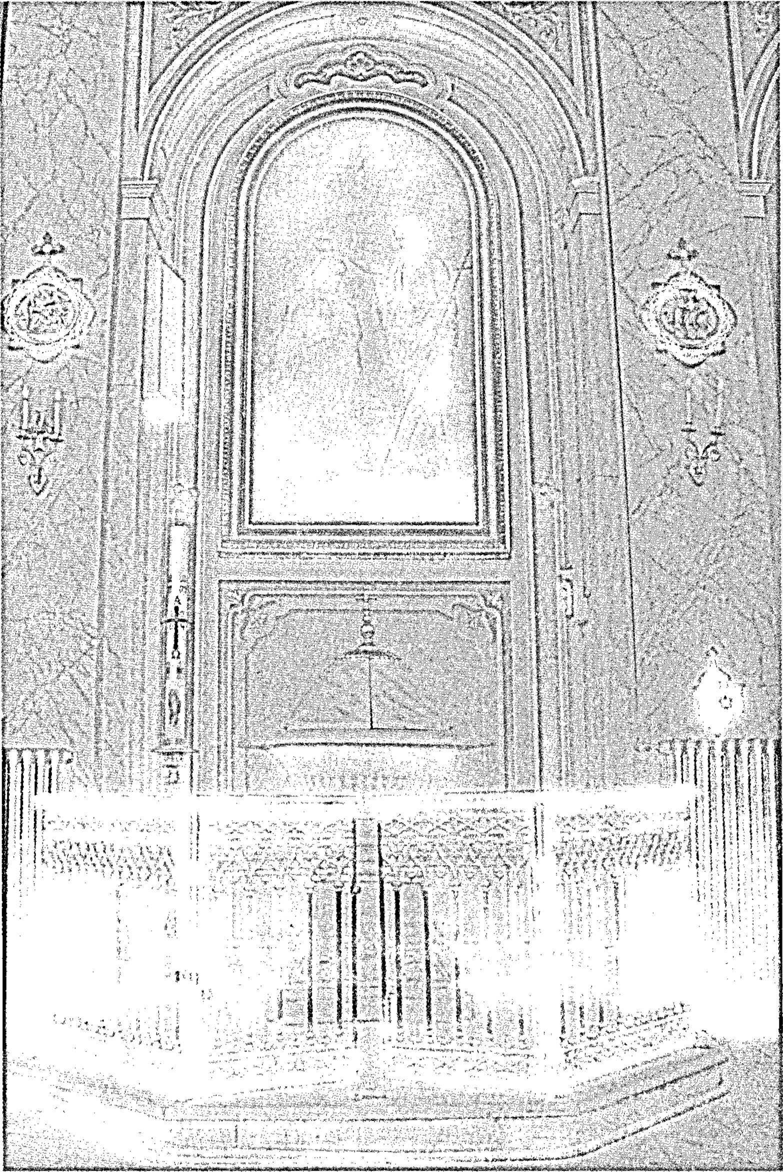
Anıtın Medici tarafından tasarlanmış kaidesinin alt kısmında bulunan iki bronz levhada, Fransızca ve İtalyanca olarak şu ibare yer almaktadır:

Dünyanın trajik zamanlarında
Papa olan
Milliyet ve din fark
Gözetmeden
Halklara iyilikte bulunan
XV. Benedictus'a
Doğu'nun
Minnetinin ifadesi olarak
1914-1919".

Papa XV. Benedictus anıtının açılışı, Monsenyör Angelo Maria Dolci'nin vekilliği sırasında, 11 Aralık 1921'de yapıldı. Veliaht Abdülmecid de[14] varlığıyla açılış törenini onurlandırmış, bu olay yerel basında, *Le Journal d'Orient, Stamboul, Presse du Soir, Bosphore* gibi gazetelerde geniş yer bulmuştu.

Bugünkü kilise

Kilise üç nefli bazilikal planda, basık tavanlıdır, yan neflerde tribünler vardır. Kilisenin ana girişinde beyaz mermerden iki sütuna ve masif desteklere dayanan üç kemer, orgun bulunduğu tribünü taşır. Biri kilise-

Resim 18. St. Esprit Kilisesi vaftiz yeri.

nin solunda, biri sağında bulunan son iki sütun, Monsenyör Sardi'nin yaptırdığı değişikliklerden önceki yan neflerin sınırını gösterir. Porfir taklidi renkli sıvayla kaplı, İon nizamında mermer kaidesi ve sütun başlığı olan iki direk ve altı sütundan oluşan iki diziyle iç mekân üçe ayrılır; orta nef yandakilerin iki katı genişliğindedir. Yan neflerin tavanları gök mavisi kasetlerle bölünmüştür. Orta nefin tavanı ise kırmızı haçlar, mavili ve yaldızlı rozetlerle süslenmiştir; bunların ortasında aralarında Papalığınki de bulunan amblemler vardır. Kilisenin girişinde, sağdaki ve soldaki her sütunda bir okunmuş su kabı bulunur. Sağdaki kabın üstüne, mermere kazınmış bir yazıtta, kilisenin Monsenyör Graselli tarafından takdis edilişi ve ana sunağın papaz Galibert'in bağışı olduğu hatırlatılır. Sağda, dördüncü sütunun üzerinde vaaz kürsüsü bulunur. Kilisenin tabanına beyaz Livorna mermeri döşenmiştir.

Aziz Jean Chrysostome'a (Altınağızlı Aziz Hrisostomos) adanmış olan sağ nefte bir basamakla çıkılan, etrafı demir bir parmaklıkla çevrili olan vaftiz şapeli bulunur. Bir tabloda ise İsa'nın vaftizi tasvir edilmiştir. Vaftiz kurnası mermerden bir kaidesi, beyaza boyanmış ahşap bir kapağı olan, büyük, mermer bir kaptır: Pangaltı'daki bütün Latinlerin gelip geçtiğini görmüş, simgesel anlamı büyük bir yerdir burası.

Son derece görkemli olan ana sunak, şehirdekilerin en güzellerinden biridir. Buraya beyaz mermerden üç basamakla çıkılır. Koro yerinin tonozu, sunağa kadar, iki yarım sütun ve beyaz mermerden iki sütunla taşınan bir kemer şeklindedir. Daha yüksek, küçük, oval bir tonoz da ana sunağın üzerini örter. Ortasında yaldızlı bir haç olan, siyahlı beyazlı mermerden yapılmış, kül kabı şeklindeki ana sunak da iki aslan ayağından destek alır.[15]

Kilisenin Tarihi Orgu

3 Mart 1898'de, Papa XIII. Leon'un taç giymesinin 20. yıldönümü münasebetiyle katedralin yeni orgları[16] törenle kullanıma sokuldu; bunlar hâlâ şehirdeki en iyi orglar arasındadır. Eski org Kadıköy'deki Asompsiyonistlere bırakılmıştır.

Orgun açılışında Fransız büyükelçisi Paul Cambon da hazır bulunmuştu. Monsenyör Bonetti'nin yeni orgu kutsamasının ardından, şehrin ünlü üstatları[17] o güne özel olarak seçilmiş parçalar çaldılar.

Org, Kasım 1925'te tamir edilmek üzere Parisli Cavaillé-Col. A. Couvers et Cie. şirketinden mühendis Guy Gaufray'a emanet edildi. Elektrikli bir körük ilave edilen orgun son tamiratı 1996'da yapıldı.

Kilisenin inşası, bezenmesi, katedrale dönüşümü

Monsenyör Hillereau[18] halkın özellikle Pera'yı kasıp kavuran 1831 yangınının ardından yerleşimin Küçük Taksim'in ötesindeki yeşil tepelerine doğru kayacağını sezince, buraya yeni bir kilise inşa ettirmeyi düşündü. Burası bir yandan tarikatlara bağlı olmayan ruhbanı bir araya getirirken bir yandan da şehrin bu yeni, uzak mahallesinde (Pangaltı) yaşayan müminlere manevi destek sağlamış olacaktı.

Bu geniş görüşlü din adamı 1842'de, Ermeni Mezarlığı'nın karşısında, Surp Agop Hastanesi'yle Artigiana Düşkünler Evi'nin hemen hemen ortasında bulunan 2.000 arşınlık[19] bir arsayı 40.000 kuruşa satın aldı.[20] Monsenyör'ün yeni kiliseyi ve papaz lojmanlarını inşa ettireceği yer işte burasıydı.

Monsenyör Hillereau, üç yıl sonra hemen arkadaki 11.128 arşınlık[21] bir arsayı da 123.685 kuruşa aldı. 1849'da, yeni arsanın kuzey köşesinde 23.610 kuruşa taş bir ev[22] yaptırdı (bugünkü Vatikan elçiliği).

Ünlü İsviçreli mimar Gaspare Fossati'nin eseri olan kilisenin inşaatı 1845'te başladı. 5 Temmuz 1846'da neşeli çan sesleri arasında kilise takdis edildi.[23] Törenin ilahileri, Fransa büyükelçisi Baron de Bourqueney'in de aralarında bulunduğu bir kalabalığın huzurunda söylendi.[24]

Monsenyör Hillereau bu yeni kiliseyi şöyle tarif ediyor:[25]

> "Binanın uzunluğu, narteks dahil, yaklaşık 35 metredir; üç nefe bölünmüş olan içinin eni 16 metredir; yan duvarları hemen hemen tamamen kaplayan tribünler vardır. Çatı, kaideleri ve başlıkları yerli mermerden yapılmış on iki sütuna yaslanmaktadır. İs-

tanbul'daki hemen bütün kiliselerde olduğu gibi, zemine baştan sona Livorna mermerinden levhalar döşenmiştir. Tavan düz ve çok etkileyici gülbezeklerle süslenmiştir. Giriş kapısının üzerinde dört sütunla desteklenen, güzel bir orgun durduğu bir tribün bulunmaktadır. (...) Kilisenin altında mezarlık olarak kullanılan mahzenler var; bunlar kilisenin boylamasına üçte ikisini kaplamaktadır."

Ertesi gün, 6 Temmuz 1846 tarihli beyanıyla Saint-Esprit Kilisesi'ni ruhani daire merkezi mertebesine yükseltiyor ve bir tarikata bağlı olmayan papazlara emanet ediyordu.

Saint-Esprit Kilisesi çok üstünkörü inşa edilmişti. Toprak kaymalarının ya da sık sık meydana gelen depremlerin yüzünden, ibadete açılmasından sadece yirmi sekiz yıl sonra bina tehlikeye girmişti. 8 Aralık 1864'te bir ayin sırasında kilisenin çatısı birden çökecekmiş gibi korkunç bir gürültü kopunca içerdekiler paniğe kapıldılar.[26] Monsenyör Brunoni, binayı kontrol ettirdikten sonra[27] ibadete kapatmaya karar verdi.

6 Şubat 1865 tarihli çağrının ardından yüzlerce Katolik, kilisenin yeniden inşasına maddi yardımda bulunmak için adeta yarıştılar.

13 Haziran 1865'te Monsenyör Brunoni yeni kilisenin ilk taşını takdis ediyordu. İnşaat, dürüst ve sorumluluk sahibi biri olan mimar Pierre Vitalis'e emanet edilmişti; Napoléon Biondi ve oğlu Etienne de ona yardımcı olacaklardı.[28]

İnşaat büyük bir hızla ilerlerken 1865'te kolera salgını çıktı ve kelimenin gerçek anlamında bir felakete yol açtı. Raymond Philippucci bu zor dönemi şöyle anlatıyor:[29]

Mimar Pierre Vitalis, şehri kırıp geçiren korkunç hastalık karşısında korkuya kapılarak Büyükada'ya çekildi. Zaten salgın zamanlarında imkânı olan İstanbullular hastalıktan korunmak için derhal Boğaz'a ya da Adalar'a çekilirlerdi. Cesur ve girişken olduğu kadar dinine bağlı bir papaz olan Antoine Giorgiovitch, işte bu zor anda mimari bilgisini hizmete sunarak kilisenin tamamlanmasını sağladı.

"Eskilerin beyanına göre, yeni kilisenin cephesi iki penceresi ve giriş kapısıyla gayet sadeymiş. Kilisenin planı, bugün de görülebileceği gibi köşeleri içeri çekilmiş bir dikdörtgenmiş. (...) Cephenin iki köşesinin her birinde, yan duvarlara dik gelen bir kapıyla bir pencere varmış. Dolayısıyla biri cephede, ikisi yanlarda olmak üzere kilisenin üç kapısı varmış. Anlaşıldığı kadarıyla Monsenyör Hillereau'nun kilisesinin genel planının özü değişmemişti."[30]

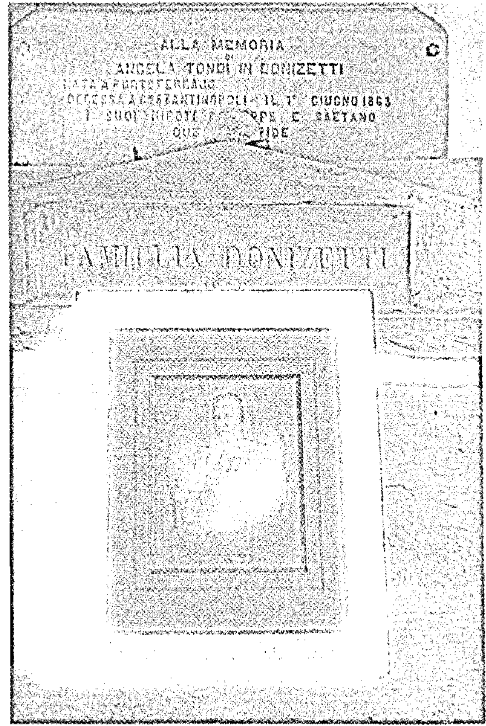
Kilisenin alınlığına, inşa tarihinin kaydedildiği mermer bir levha konulmuştu. Monsenyör Sardi'nin yaptığı değişiklikler sırasında yerinden alınan, uzun süre kilisenin avlusunda duran bu levha, XV. Benedictus'a adanmış anıt dikilirken kayboldu.[31] Tarihsel bir belge olduğu için levhadaki Latince yazıtı veriyoruz:[32]

D.O.M. TEMPLUM, IN SUBURBANO CRESCENTE IN DIE
OPPIDANORUM NUMERO, DIFFICILLIMIS TEMPORIBUS
ERECTUM, IN FIDEI CATHOLICAE TESTIMONIUM,
SPIRITUI SANCTO DICATUM, A JULIANO MARIA HILLEREAU
PETRENSI ARCHIEPIS: CONST. SED. APOST. POTEST.
PREFECTO VICE SACRO MDCCCXLVI, VALIDIS
TERREMOTIBUS SUA MOLE FATISCENS,
D.N. PAULUS A COMITIBUS BRUNONI TARONENSIS
ARCHIEP. CP. PRESUL JURRE APOSTOLICO,
V.L. ADNITENTE. MAXIME. CLERO.
AERE. A POPULARIBUS. CONTLATI. NOVO.
MOLIMINE.ELEGANTIORI FORMA. SARTUM. TECTUM.
RESTITUIT. MDCCCLXV.

Alınlığın üzerinde şu yazı frizi izliyordu:

JUSTITIA ET PAX ET GAUDIUM IN SPIRITU SANCTO.

31 Aralık 1865'te eski kilise baştan sona elden geçirilmişti. Monsenyör Brunoni kiliseyi takdis ettiyse de resmi töreni erteledi. Tören on yıl sonra, 19 Aralık 1875'te, Monsenyör Antonio-Maria Grasselli[33] zamanında, Fransız elçisinin de katılımıyla yapıldı. Bu vesileyle Papaz Galibert de görkemli ana sunağı yaptırdı.

Resim 19. St. Esprit kriptasında Donizetti Paşa'nın mezarı.

Papa IX. Pius'un zamanında, 20 Ocak 1876 tarihli kararla Saint-Esprit Kilisesi, Propaganda Fide'ye bağlı, Papa vekilliğinin kilisesi unvanını aldı; bundan böyle katedrallere özgü imtiyazlara ve önceliklere sahip olacaktı. Karar, Papalığın *"sub anulo Piscatoris"* bildirgesine eklenmişti.

29 Temmuz 1906'da, Peder Jacques Philippucci'nin katkılarıyla bir Fransız saati[34] katedralin kulesine yerleştirildi.

21 Ağustos 1909'da, Saint-Esprit Katedrali "Minör Bazilika" unvanını aldı.

Monsenyör Sadri,[35] papaz evini ve kiliseyi bugünkü görünüşüne kavuşturacak olan pek çok düzenleme yaptırdı. Kilisenin cephesini mimar Joseph Michelini'ye tamir ettirdi ve eski yazıtın yerine, İznik amentüsünden bir pasaj koydurttu: *"SPIRITUI SANCTO DEO QUI EX PATRE FILIOQUE PROCEDIT."*

15 Şubat 1922'de, katedral İtalya'nın Fermo kentinde, *"J. Pasqualini e figli"* atölyelerinde dökülmüş üç yeni çana kavuştu. 25 Ekim 1952'de Monsenyör Bertoli[36] o günden beri çanları çalmakta olan motorları[37] faaliyete soktu.

Peder Antuan Maroviç[38] 1980'li yıllarda kilisenin içindeki bütün duvar ve tavan resimlerini restore ettirdi.

Resim 20. St. Esprit kriptası, genel görünüm.

8 Ekim 1989'da, Monsenyör Antuan Maroviç katedrali *Salesien* Pederler tarikatına emanet etti.

Saint-Esprit Katedrali'nin kriptası

Monsenyör Hillereau kilisenin inşasına başladığı anda, altını da din adamlarını ve Katolik cemaatten insanları gömmek üzere düzenletmişti. Eşit olmayan iki koridora bölünmüş olan kripta, kiliseyle hemen hemen aynı büyüklüktedir. Şehirde yeraltı mezarlarına en güzel, hatta belki tek örnektir.

1865'teki kolera salgını sırasında kiliselere definler yasaklandı. Ama 1927'deki belediye nizamnamesine ve Monsenyör Rotta'nın[39] kesin olarak yasaklamasına kadar sadece Saint-Esprit Katedrali'nin kriptasına kilisenin önde gelenlerinin ve cemaatten insanların gömülmesine devam edildi.

İçinde pek çok güzel anıt olan, ama pek az tanınan bu mezarlık, İstanbul Latin Cemaati'nin tarihinden bir sayfadır.

Resim 21. St. Esprit Kilisesi kriptasında banker Alleon'un mezarı.

Papa'nın vekillerine ayrılmış olan şapelde, Saint-Esprit Kilisesi'nin kurucusu Monsenyör Hillereau'nun, Monsenyör Pluym'un ve Monsenyör Bonetti'nin mezarları bulunmaktadır. Bunun yanı sıra iki Papa vekiline ait mezar taşları göze çarpar; bunlar Ayaspaşa'daki mezarlar açılırken buraya taşınmıştır.

1881'de Peder Dacus tarafından Papa vekilliğinde görev yapan din adamları için ana sunağın altına inşa ettirilmiş olan şapelde, eski Ayaspaşa Mezarlığı'ndan çıkarılmış papaz kemikleri gömülmüş, sonradan Papa vekilliğindeki papazlar da aynı yere defnedilmiştir.

Monsenyör Grasselli'nin 2 Haziran 1866'da Cizvit pederlere bıraktığı şapelde, 1585 ile 1756 arasında vebadan ölmüş Cizvitlerin, eski Ayaspaşa Mezarlığı'ndan getirilmiş kemikleri gömülüdür.

Kriptada Notre-Dame de Sion'dan 48 rahibenin yattığı çok güzel bir şapel vardır.

Dördüncü Ayrım
Cemaat Bünyesinde Yükselişin İşaretleri

CEMAAT BÜNYESİNDE YÜKSELİŞİN İŞARETLERİ

On dokuzuncu yüzyılın sonunda Latin Cemaati, dolayısıyla yabancı ya da Levanten cemaat altın çağını yaşıyordu. Kilise, manastır, okul, hastane, bakımevi, dispanser ve yetimhane gibi dini kurumların artması, bunun bir kanıtıdır. Bazı eski kiliseler dışında bütün bu kurumlar Tanzimat Fermanı'ndan ve 1867'de, yabancılara mülk edinme hakkı tanıyan kanunun çıkmasından sonra kurulmuştur.

Yükseliş döneminde yabancı Latin cemaati eski Pera merkez olmak üzere kendi geleneksel mahallelerinde yaşıyordu. Pera şehir içinde bir şehir, hayat tarzı açısından hiç geri kalmadığı Paris'in bir suretiydi.

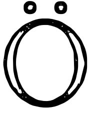
Kendi kiliselerinin etrafında toplanan yabancı cemaat kendi okullarına gidiyor, kendi hastanelerinde tedavi görüyor, ömrünü kendi huzurevlerinde tamamlıyordu. Hayır kurumları en düşkünlerin yardımına koşmaya, yetimlerle ilgilenmeye hazırdı. Cemaat derneklerde bir araya geliyordu; ayrıca tiyatrolara, konser salonlarına sahipti. Ticari ve sınai hayatta ağırlık onundu. Tek kelimeyle özetlemek gerekirse, cemaat kendi kendine yetebiliyordu.

Yabancı cemaat ona kucak açan bu topraklarda kendi ülkesinden bile daha rahattı. Kapitülasyonlar sayesinde imtiyazlı bir sınıf haline gelmişti. Osmanlı Latinlerinin ve azınlıkların derinden hissettiği bu üstünlük, bunun yanı sıra kolay yoldan servet edinebilmeleri yabancı cemaatin karakterinde bozulmaya neden oldu. Levantenlerin ülke içinde rakipsiz olması, ticaretten gelen kolay para yüzünden küstahlığının iyice artması Levanten kelimesine olumsuz bir anlam kazandırdı.

Cemaatin gündelik hayatının çerçevesini çizen dini kurumlara, ticari ve kültürel hayata kısaca göz atalım:

Birinci Bölüm

DİNİ KURUMLAR

nce Latin cemaatinin çekirdeğini oluşturan Katolik kurumlara bakalım. 19. yüzyılın ikinci yarısında kiliselerin ve eğitim kurumlarının çokluğu, kendine sağlam bir yer edinmiş, büyük bir cemaatin varlığını gösteren, elle tutulur bir kanıttır.

Fransa Elçiliği'ne bağlı dini kurumlar

1905'te din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılmasından önce Fransız elçiliğine bağlı olan manastırlar, kiliseler, hayır kurumları şunlardır:

Pangaltı

- Saint-Esprit başepiskoposluğu, manastırı ve katedrali
- Notre-Dame de Sion rahibelerinin manastırı
- *Frères de la Doctrine chrétienne* manastırı
- Artigiana manastırı ve düşkünler evi.

Feriköy-Şişli

- La Paix Hastanesi
- Gürcü rahibelerin manastırı
- Gürcü pederlerin manastırı ve kilisesi
- *Petites Soeurs des Pauvres* rahibelerinin düşkünler evi
- *Frères de la Doctrine chrétienne Saint-Jean Chrysostome* manastırı.

Pera

- Taksim Hastanesi
- Bursa Sokak'ta, *Filles de la Charité* rahibelerinin manastırı
- Lazaristlere ait *Sainte-Pulchérie* manastırı
- *Frères de la Doctrine chrétienne* manastırı (Taksim)

- *Frères de la Doctrine chrétienne*'ye ait Saint-Michel manastırı.
- *Mineurs Conventuels* pederlerine ait Saint-Antoine kilise ve manastırı.
- Kapüsen pederlere ait Saint-Louis manastırı ve şapeli.
- Fransisken pederlere ait Terre-Sainte manastırı
- Fransisken rahibelere ait Sainte-Elisabeth manastırı
- Hastabakıcı Fransisken rahibelerine ait manastır ve yetimhane
- *Filles de la Charité* rahibelerine ait Saint-Joseph manastırı ve yetimhanesi.
- Gürcü pederlerin Saint-Joseph manastırı
- Ağa Hamamı Sokak'ta Cizvit manastırı
- Kabristan Sokak'ta Union Française

Galata

- San Pietro manastırı ve kilisesi
- *Frères de la Doctrine chrétienne* pederlerinin manastırı
- Lazaristlerin Saint-Benoît manastırı
- *Filles de la Charité* rahibelerine ait Providence manastırı, yetimhanesi ve dispanseri.

Kumkapı

Augustins de l'Assomption pederlerinin manastırı ve dispanseri
Oblates de l'Assomption rahibelerinin manastırı ve dispanseri

Yedikule

Dominiken pederlerin manastırı ve şapeli
Oblates de l'Assomption rahibelerinin manastırı ve şapeli

Büyükdere

Frères mineurs conventuels erkek manastırı ve kilisesi
Filles de la Charité rahibelerinin manastırı ve yetimhanesi

Resim 22. La Paix Hastanesi'nden iki görünüm.

Makriköy (Bakırköy)

Dominiken pederlerin manastırı ve kilisesi
Dominiken rahibelerin manastırı
Marist manastırı

Aynalıçeşme

Lazaristlerin *Geremia* hastanesi ve dispanseri

Ayastefanos

Kapüsen pederlerin manastırı ve kilisesi
Latin Mezarlığı
Fransisken rahibelerin manastırı

Fenerbahçe

Augustins de l'Assomption pederlerinin manastırı
Oblates de l'Assomption rahibelerinin manastırı ve dispanseri

Kadıköy

Augustins de l'Assomption pederlerinin Kadıköy kilisesi
Frères de la Doctrine chrétienne manastırı
Notre-Dame de Sion manastırı ve yetimhanesi
Karmelit manastırı
Kapüsen pederlerin manastırı
Augustins de l'Assomption pederlerinin manastırı
Immaculée-Conception de Lourdes manastırı, Fransız rahibeler

Prinkipo (Büyükada)

Fransisken pederlerin manastırı ve kilisesi
Oblat rahibelerin Saint-Antoine manastırı
Latin mezarlığı

Haydarpaşa

Oblates de l'Assomption rahibelerinin manastırı ve dispanseri

Üsküdar

Marist frerlerin *Immaculée-Conception* manastırı
Filles de la Charité rahibelerinin manastırı ve dispanseri
Gürcü pederlerin kilisesi ve manastırı

Beykoz

Mineurs Conventuels pederlerinin şapeli ve manastırı

EĞİTİM KURUMLARI

Pangaltı

Notre-Dame de Sion okulu
Frères de la Doctrine chrétienne okulu

Feriköy

La Paix Hastanesi'ndeki rahibelerin meslek okulu
Gürcü rahibelerin okulu
Immaculée-Conception okulu (Gürcüler)
Frères de la Doctrine chrétienne'e ait Saint-Jean Chrysostome okulu

Pera

Faure koleji
Bursa Sokak'ta, *Filles de la Charité* rahibelerinin okulu
Lazaristlerin *Sainte-Pulcherie* okulu
Frères de la Doctrine chrétienne'e ait okul, Taksim
Frères de la Doctrine chrétienne'e ait Saint-Michel okulu
Mineurs Conventuels'in Saint-Antoine okulu
Kapüsenlerin Saint-Louis koleji ve papaz okulu
Madam Devaux ve Madam Schaffner'in okulu
Fransisken rahibelerin Sainte-Elisabeth okulu
Saint-Joseph okulu
Gürcülerin Saint-Joseph okulu

Galata

San Pietro okulu
Frères de la Doctrine chrétienne'in okulu
Lazaristlerin Saint-Benoît okulu
Filles de la Charité rahibelerinin la Providence (Saint-Benoît) okulu

Kumkapı

Augustins de l'Assomption pederlerinin okulu
Oblates de l'Assomption rahibelerinin okulu

Yedikule

Dominiken pederlerin okulu
Dominiken rahibelerin okulu

Büyükdere

Mineurs Conventuels pederlerinin okulu

Bebek

Filles de la Charité rahibelerinin okulu
Lazaristlerin okulu

Makriköy (Bakırköy)

Dominiken pederlerin okulu
Dominiken rahibelerin okulu
Marist frerlerin okulu

San Stefano (Yeşilköy)

Kapüsen koleji ve okulu

Kadıköy

Frères de la doctrine chrétienne koleji ve okulu
Faure koleji (eski Françon koleji)
Notre-Dame de Sion

Augustins de l'Assomption pederlerinin Yüksek Doğu Araştırmaları Okulu
Immaculée-Conception okulu

Fenerbahçe

Augustins de l'Assomption pederlerinin papaz okulu
Oblates de l'Assomption rahibelerinin okulu

Prinkipo (Büyükada)

Oblates de l'Assomption rahibelerinin Saint-Antoine okulu
Fransisken okulu

Haydarpaşa

Oblates de l'Assomption rahibelerinin okulu

Üsküdar

Filles de la Charité rahibelerinin okulu
Marist frerler okulu

Kandilli

Madam Deveaux ve Madam Schaffner'in okulu

Beykoz

Mineurs Conventuels okulu

Ortaköy

Madam Alberti'nin okulu

Yükseliş döneminde Papa vekilliğinin durumu

İstanbul Papa vekilliğinin kilisesinin bünyesinde, farklı cemaatlere bağlı din adamları bulunuyordu. Saint-Esprit Katedral-Bazilikası, tarikat mensubu olmayan, episkoposa bağlı din adamlarına emanet edilmiş tek kiliseydi ve on kadar papaz hizmet veriyordu.

Bir önceki bölümde Saint-Esprit Katedrali'nin tarihçesini anlatmıştık. Şimdi de, katedrale bağlı olan okuldan bahsedelim:

Saint-Esprit okulu

Monsenyör Pluym,[2] Saint-Esprit Katedrali'ne bağlı olan Katolik bölge okulunu[3] kurmak için büyük çaba harcadı; çocuklarının dini olduğu kadar dünyevi eğitimini de önemseyen bir cemaat için böyle bir kurum şarttı. Monsenyör Pluym, ilk iş olarak hem kız, hem erkek çocukların devam edeceği bir okul inşa ettirmek için *Propaganda Fide*'den izin istedi. 1871'de olumlu cevap alınca Peder Antoine Giorgiovich'ın idaresi altında inşaatı başlattı. Beş ay sonra, Cedidiye Sokak'ta (bugün Papa Roncalli Sokak), Monsenyör Hillereau'nun bir vakitler satın almış olduğu 11.128 arşınlık arsada sevimli bir okul yükseliyordu. Binanın cephesine şu yazıtın bulunduğu mermer bir plaka konuldu:

Juventuti utriusque sexus. Religione ac litteris instituendae.
Anno MDCCCLXXI

Üst kat kızlara, alt kat ise erkeklere tahsis edildi. Yoksul çocukların eğitildiği bu okul ücretsizdi.

Okulun üst katı erkek çocukları okutmaları için *Frères des Ecoles chrétiennes*'e bırakıldı. İlk *frerler* olan Barthélémy ve Simon, her sabah Taksim'deki Saint-Jean-Baptiste okulundan buraya kadar gelip ders veriyorlardı. Okul ilk başta sadece iki sınıftan ibaretti. On yıl sonra öğrenci sayısı iyice artmış olduğundan bina yetmez hale gelmişti.

Bunun üzerine Monsenyör Vannutelli[4] dört sınıflı bir okul ve cemaat için bir lojman planı çizdirdi. *Propaganda*'dan maddi yardım almayı da başarınca mimar Cingria'nın idaresinde yeni okulun inşaatını başlattı. 1882'de yapılan törenle Peder Dacus binanın temelini attı. Bundan kısa bir süre sonra Monsenyör Vannutelli Türkiye'den ayrılıp Brezilya'ya gitti ve inşaatı devam ettirip bitirtmek görevi halefi Monsenyör Rotelli'ye[5] düştü. Yeni okul Ağustos 1883'te tamamlandı, açılışı da 8 Eylül'de yapıldı.

9 Ekim 1883'te Monsenyör Rotelli yeni okulun idaresini 20 yıllığına *Frères des Ecoles chrétiennes*'e bıraktı.

1 Ağustos 1893'te, Alliance Française'in masrafları karşılamasıyla bina genişletildi; Monsenyör Bonetti de *frer*'lerle olan anlaşmayı 30 yıl uzattı.

1901'de 220 öğrencisi olan okulun kendi bandosu, üniforması vardı. 1904'te 172'si Katolik 192 öğrenci okula devam ediyordu. 1914-1918 arasında savaş yüzünden kapalı kalan okul, Mondros Mütarekesi'nin ardından tekrar faaliyete geçti. Ne var ki Saint-Jean-Baptiste okuluna daha fazla önem veren *Frer* Florin'in İstanbul'u ziyaretinden sonra, bu ruhban okulu gerilemeye başlayacaktı.

1923'te Cumhuriyetin ilanından sonra pek çok yabancı aile ülkeyi terk etmişti. Bunun nedenlerinden biri zanaatla uğraşmalarının kanunla yasaklanmış olmasıydı.[6] Ayrıca Maarif'in Türk vatandaşlarının yabancı ilkokullara devam etmesini yasaklaması da Saint-Esprit okulunun öğrenci mevcudunun giderek azalmasına neden oldu,[7] sonunda mevcut yirmiye kadar indi. Okul 1941'de kapandı. Erkek çocuklar, Notre-Dame de Sion rahibelerinin idare ettiği kız okulunda eğitimlerine devam ettiler.

Kız okulunun tarihi daha da eskiye gider. 1859'da, Notre-Dame de Sion'un ilk başrahibesi *Mère* Marie Louise Weywada[8] Monsenyör Bruno-ni'den, yatılı kız okuluna bir de ücretsiz okul eklemek için izin almıştı. Manastırın bahçesinin dibindeki iki odadan ibaret olan bu okulun ilk müdireliğini Sr. Augustine üstlendi. 1868'de mekân dar gelmeye başlayınca, bitişikteki küçük bir ev kiralanarak okul oraya taşındı. 1871'de okul bu kez de Monsenyör Pluym'ün kilise arsası üzerinde yaptırdığı yeni binanın üst katına geçti. Mekân 18 Şubat 1871'de takdis edildi.

1883'te, *Frères des Ecoles chrétiennes* Monsenyör Rotelli'nin tamamladığı yeni binanın idaresini ele alırken, Monsenyör Pluym'un eski okulu da tamamen Notre-Dame de Sion rahibelerine bırakılıyordu.

1904'te Sion rahibelerinin ücretsiz okulunda 167'si Katolik, toplam 178 öğrenci vardı.

Tarihi boyunca okulun idaresini üstlenen rahibeler arasında *Mère* Victorine, *Mère* Augusta, *Mère* Concordia, *Mère* Aurélia, *Mère* Audomaria sayılabilir.

Resim 23. St. Benoît avlusunda dini bayram töreni, 1921.

1914'te, savaş yüzünden okul kapandı. O dönemde rahibeler öğlenleri fakirlere yemek dağıtmakla yetindiler. Mondros Mütarekesi'nin ardından okul kapılarını tekrar açtı.

1941'de, *frerler* erkek okulunu öğrenci yokluğundan kapatmışlardı. *Mère* Audomaria, Monsenyör Roncalli'nin de rızasını alarak[9] *frerlerin* okulundan gelen yirmi öğrenciye kapılarını açtı. 1964'te ise, bu sefer rahibeler, gene öğrenci kalmadığından ücretsiz okulu kapatmak zorunda kaldılar.

Peder Vailhé[10] 1903 yılında İstanbul'da bulunan kiliseler, Katolik kurumlar ve rahiplerle rahibeler hakkında bilgi verir. Bu veriler İstanbul'daki Papa vekilliğinin en parlak dönemi hakkında aydınlanmamızı sağlar.

O dönemde İstanbul'da bulunan kongregasyonları tablo halinde veriyor, özellikle din adamlarının sayısını ve misyonun kuruluş tarihini kaydediyoruz. Eski kiliseler haricindeki kurumların hepsi 1839 reformlarından sonra kurulmuştur.

Peder Vailhé'nin makalesindeki bilgilerin, tamamını vermemiz çok zor olduğundan, sadece dikkatimizi çeken bazı dini kurumları ele alacağız.

Augustins de l'Assomption

Yer	Tarih	Din adamlarının sayısı	Açıklamalar
Kadıköy	1895	23	1800 ila 2000 Katolik barındıran Latin ve Rum cemaatlerinin kilisesi, Saint-Léon büyük Doğu papaz okulu, Yüksek Bizans Araştırmaları ve 1899'dan itibaren *Echos d'Orient*'in merkezi.
Kumkapı	1882	20	Her ikisi de 1895'te kurulmuş Latin ve Rum cemaatlerinin kilisesi. Pederler Oblat-Asompsiyonist rahibelerle İran hastanesine bakan Filles de la Charité rahibelerinin şapellerinde görev yapıyorlardı. İlkokulda 120 öğrenci vardı; 1895'te kurulan küçük Rum-Katolik papaz okulunda ise 35 öğrenci bulunuyordu.
Fenerbahçe	1886	34	

Kadıköy'de Assomption kilisesi

1858'de Papa vekili olarak görev yapan Monsenyör Brunoni, Cenovalı genç rahip De Negri'ye, şehrin Asya yakasında bir kilise[11] kurma görevini ver-

di. Sakız'dan yeni gelmiş olan Katolikler binadaki anı plaketinin bugün hâlâ gösterdiği gibi, bunun için büyük katkıda bulundular. En cömert aileler arasında Tubini, Corpi, Nomico ve Castelli'lerin adı tarihe yazılmış oldu. Yapının temeli 1859'da atıldı, 1863'te ise *Notre-Dame de l'Assomption*'a (Meryem'in Urucu'na) adanmış olan görkemli kilisenin inşaatı kısmen tamamlanmıştı.

Kurucu papaz De Negri Kadıköy'de yirmi yedi sene çalıştıktan sonra, henüz 54 yaşındayken öldü. Don Ammiragli üç yıllığına onun yerine geçti. O sırada *Frères des Ecoles chrétiennes frer*'leri ile Notre-Dame de Sion rahibeleri Asya'nın bu mahallesinde iki kolej açmışlardı. Katolik kurumlar nüfus artışına paralel olarak gelişmiş, bu nedenle kiliseden sorumlu iki papaz işe yetişemez olmuştu. Buraya daha fazla din adamı gerekiyordu; bunun üzerine bir tarikatın mensuplarının buraya gönderilmesi düşünüldü.

Papalığın 2 Temmuz 1895 tarihli, *Adnitetibus Nobis* başlıklı kararıyla XIII. Leon Kadıköy Latin ve Rum cemaatlerini Asompsiyonist pederlere emanet etti. 28 Haziran 1895'te, *Decretum traditionis*'le genel vekil naibi Monsenyör Giovanni Borgomanero kiliseyi ve ona bağlı olan bütün binaları Asompsiyonistlere verdi. Bu kararın temelinde aynı tarihte Vatikan tarafından verilmiş, Kardinal Vannutelli tarafından imzalanmış olan bir emir vardı. Kilisenin ilk sorumlusu Peder Pierre-Baptiste Morel oldu.

1. Dünya Savaşı'ndan hemen önce kilise cemaati 2.000 Katolikten müteşekkildi. Bunların 400'ü çoğu Tinos ve Sire'den gelme Yunan uyruklular, 500'ü İtalyan, 250'si Fransız, 450'si Alman, Avusturyalı ya da Hırvat, 100'ü Halepli, 300'ü Katolik reaya, yani Osmanlı tebaasından olanlardı. Bunun dışında birkaç İngiliz, İspanyol, Gürcü ve Acem ailenin bulunduğu da kaydedilmişti.

Echos d'Orient dergisi

XIII. Leon *Adnitentibus nobis* başlıklı tamimle Asompsiyonistlerden Doğu kültürünün ve dillerinin bilimsel açıdan daha yaygın olarak tanıtılması için bir yüksek araştırmalar[12] kurumu kurmalarını istedi. Bunun

üzerine daha Kadıköy'e geldikleri yıl, din adamlarından oluşan bir ekip Peder Louis Petit'nin yönetiminde işe koyuldu ve *Echos d'Orient* dergisinin ilk sayısı Ekim 1897'de çıktı. Dergi Fransa'daki Asompsiyonistlere ait olan, Paris'teki Maison de la Bone Presse tarafından yayınlanıyordu.

1937'de *Echos d'Orient*'ın yazı işleri ve zengin kütüphanesi Bükreş'e, 1948'de de Paris'e taşındı. Fransa'ya geçtikten sonra derginin adı *Revue des Edudes Byzantines* olarak değişti. Ekim 1995'den itibaren de dergi Paris Katolik Enstitüsü'ne katıldı.

Kapüsenler

Kurum	Tarih	Din adamlarının sayısı	Açıklamalar
Saint-Louis (Fransız Kapüsenler)	1881	19	En temel kurum 1882'de açılan, bünyesinde lise ve yüksek okul seviyesindeki papaz okullarını barındıran Doğu din adamları okuluydu.
Kadıköy (Fransız Kapüsenler)	1882	40	
San-Stefano (Yeşilköy); İtalyan Kapüsenler	1886	10	Papazlar, bir kız okulu işleten Gemonalı Fransisken rahibelere hizmet veriyordu. Pederlerden biri, pazarları ve dini bayramlarda ayin yapılan Galataria'daki şubeden sorumluydu.

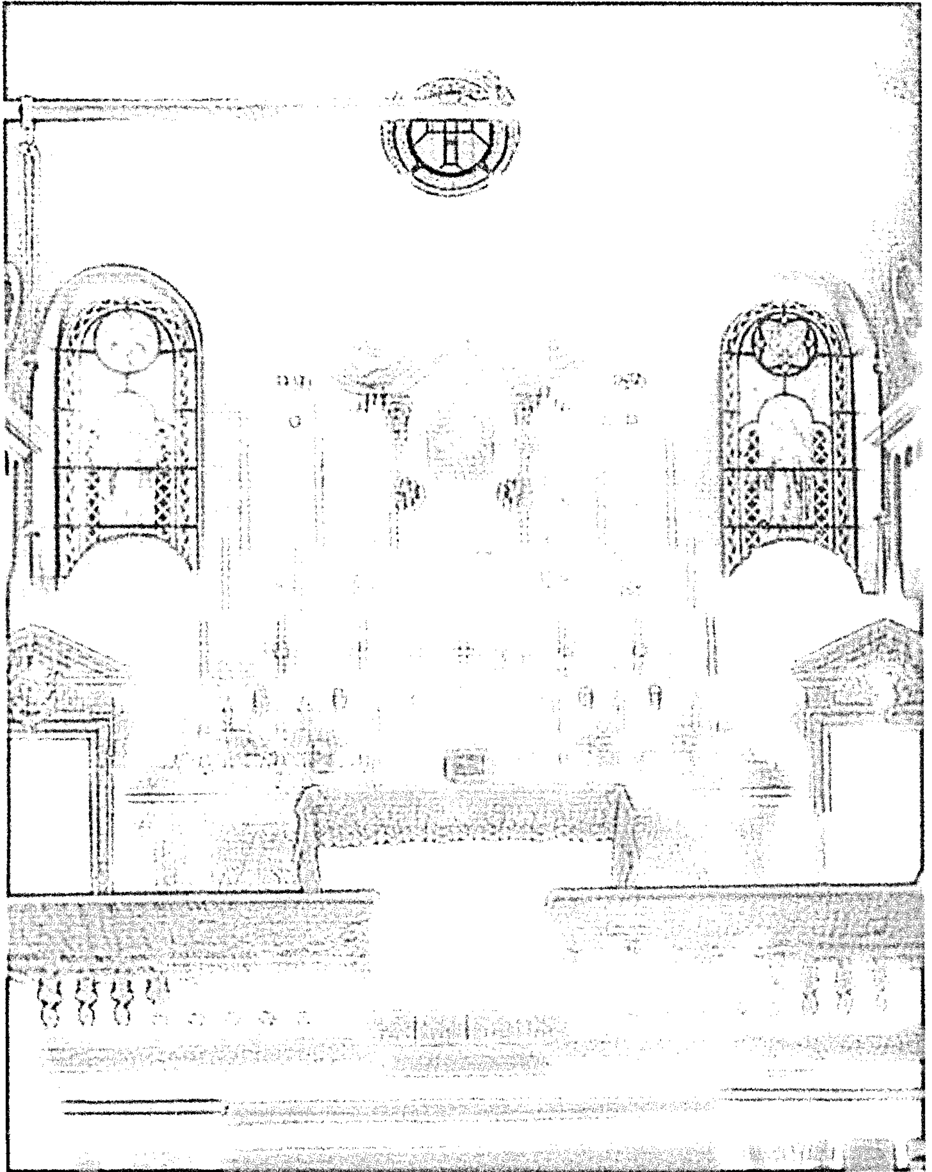
Frères mineurs Conventuels

Kurumlar	Tarih	Din adamlarının sayısı	Açıklamalar
Saint-Antoine	1906	13	Pederler 40 kişilik küçük bir ilkokulu idare ediyor, çeşitli

			okullarda da din dersleri veriyorlardı: İtalyan Ivrea rahibelerinin okulunda, Alman okulunda, 97 öğrencili Sympnia Rum-Katolik okulunda; Ivrea rahibeleri tarafından idare edilen İtalyan Hastanesi'ne ve Alman Hastanesi'ne de manevi destekte bulunuyorlardı.
Büyükdere	1817	5	1817'den itibaren cemaat kilisesi oldu. Pederlerin 40 öğrencili bir erkek okulu vardı. Anadolu yakasında, Beykoz ve Paşabahçe'de bulunan, pazarları ayin yapılan şapeller de bu kiliseye bağlıydı.

Dominikenler

Kurumlar	Tarih	Din adamlarının sayısı	Açıklamalar
San Pietro	?	9	San Pietro Katolik okulu *Frères des écoles chrétiennes* mensupları tarafından idare ediliyordu.
Makriköy (Bakırköy)	1863	2	Makriköy Katolik okulu *Frères Maristes* mensupları tarafından idare ediliyordu.
Yedikule	1885	1	

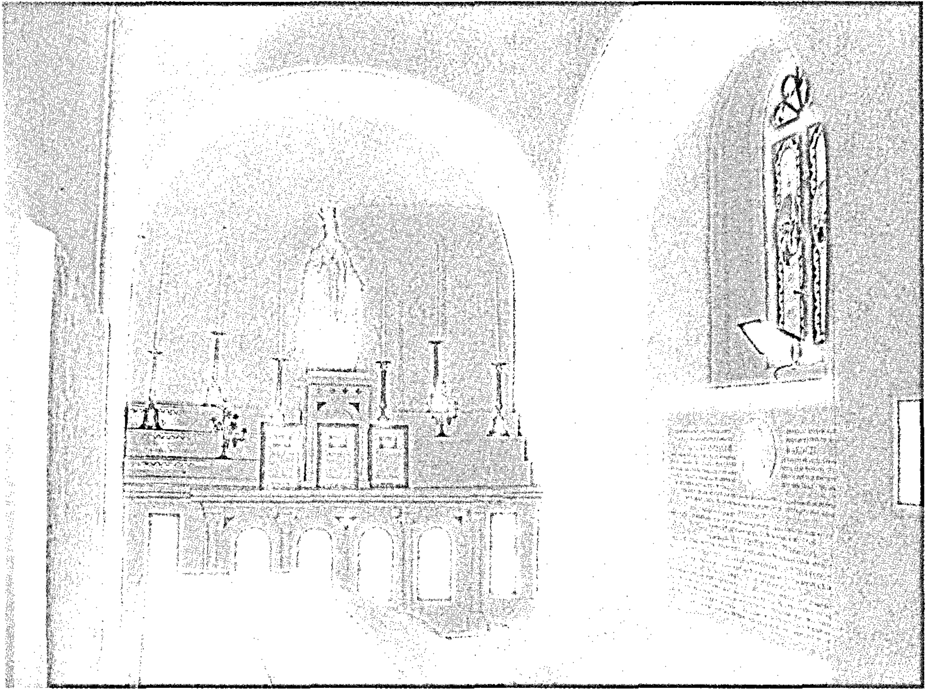
Resim 24. St. Maria Draperis Kilisesi.

Fransiskenler

Kurumlar	Tarih	Din adamlarının sayısı	Açıklamalar
Santa Maria Draperis	?	11	En eski ve en kalabalık kilise buydu; bünyesinde 7 ila 8.000 Katolik bulunuyordu.
San Pacifìco	1886	1	Prinkipo (Büyükada) kilisesi. Okulda yirmi kadar öğrenci vardı.
Tubini Şapeli	1904	2	Kadıköy'deydi. Fransisken pederler 1904'te Tubini Şapeli'nin sorumluluğunu üstlendiler.
Terra Santa Komiserliği		2	

Lazaristler

Kurumlar	Tarih	Din adamlarının sayısı	Açıklamalar
Sankt Georg (Avusturyalı Lazaristler)	1882	12	Rahipler yaklaşık 200 öğrencinin olduğu bir okulu idare ediyor, Avustralyalı Lazarist rahibelere manevi destekte bulunuyor, hastanenin şapelinde papazlık yapıyorlardı. Mayıstan eylüle kadar da Antigoni (Burgaz) Adası'ndaki bir şapelde halka hizmet veriyorlardı.
Saint-Benoît (Fransız Lazaristler)	1783	30 ila 35	Okul iki bölümden oluşuyordu: Saint-Benoît ve Sainte-Pulchérie. 150'si Saint-Benoît'da, 140'ı Sainte-Pulchérie'de olmak üzere toplam 290 öğrenci vardı.

Resim 25. St. Benoît Kilisesi'nden bir görünüm.

Frères des écoles chrétiennes

Frer'ler İstanbul'a 1842'de geldiler ve onlara kucak açan Lazaristlere ait Saint-Benoît kolejine yerleştiler. 1848'e dek bu böyle devam etti. Bu tarihte Pera'da, Taksim yakınlarında bir okul açtılarsa da Saint-Benoît'da yaşamaya devam ettiler. 1851'den itibaren kendi bağımsız cemaatlerini kurdular.

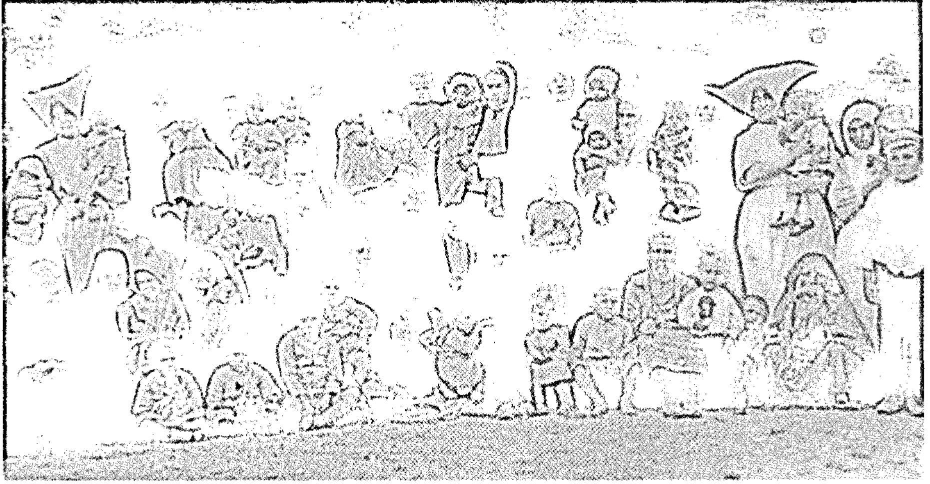
Kurumlar	Tarih	Din adamlarının sayısı	Açıklamalar
Kadıköy	1863	52	1863'te kurulan Saint-Joseph kolejinde 340 öğrenci vardı. 1878'de kurulan Katolik okulu

			ise 58 öğrenciye sahipti; 1903'te kurulan ticaret enstitüsünün 23 öğrencisi bulunuyordu.
Galata'da Saint-Pierre	1854	8	250 öğrencili Katolik okulu.
Saint-Michel	1886	20	Yarı-pansiyoner okul, gündüzlü okul; 195 öğrenci.
Taksim	1848	8	320 öğrenci.
Pangaltı	?	7	Katedralin Katolik okulu; 246 öğrenci.
Feriköy	1897	8	110 öğrenci.

Marist *frer*'ler

Lazaristlerin reisi tarafından 1892 Eylülü'nde İstanbul'a çağırıldılar. İlk başta Saint-Benoît kolejinde oturdular.

Kurumlar	Tarih	Din adamlarının sayısı	Açıklamalar
Üsküdar	1894	9	Öğrencileri modern bakaloryaya hazırlayan ortaöğretim kurumu; 120 öğrencili.
Bakırköy	1895	7	90 öğrenci.
Bebek	1896	4	60 öğrenci.

Resim 26. Filles de la Chanté Rahibeleri.

Filles de la Charité rahibeleri

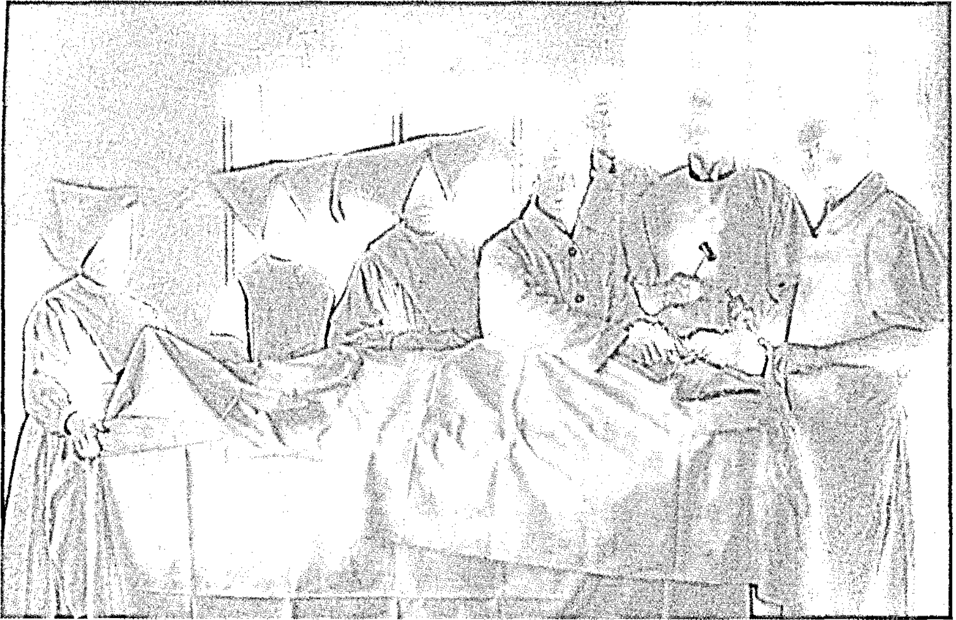
Kurumlar	Tarih	Din adamlarının sayısı	Açıklamalar
Maison de la Providence (Galata)	1839	36	İleride yaratılacak bütün kurum ların çekirdeği, bölgeden sorumlu başrahibenin ya da Fransa'dan gelen ziyaretçi rahibenin kaldığı yer. Gündüzlü okul/atölye, 150 kişilik kreş, din dersleri, dispanser. Gündüzlü okulda 514 öğrenci, yetimhanede kızlı erkekli 40 çocuk vardı.
Taksim	1848	20	Dispanser, hem sivillere hem askerlere hizmet veren 75 yataklı Fransız hastanesi; kızlı erkekli 446 öğrenci için okul ve atölye-

			ler, masrafları üstlenilmiş 120 yoksul çocuk.
Saint-Joseph (Çukurbostan'da)	1869	27	200 kızın olduğu yetimhane; 236 gündüzlü, 25 yatılı öğrencili okul; dispanser.
Notre-Dame de la Paix (Şişli)	1856	23	Büyük hastane, yatalak hastalar için bakımevi, 80 erkek çocuğun bulunduğu yetimhane, 100 öğrencili çıraklık okulu, 50 öğrencili kız okulu.
Artigiana	1838	6	70 ihtiyarın kaldığı bir dizi küçük evden oluşan huzurevi; 50-60 çocuğun devam ettiği anaokulu. Kurumun idaresi 1872'de *Filles de la Charité* rahibelerine verildi.
Yeremya Hastanesi	1881	6	Hastaneye din ve millet ayrımı yapılmaksızın, paralı ya da parasız hasta kabul ediliyordu.
6. Daire Belediye Hastanesi	1865	7	
Üsküdar	1859	4	1859'da kurulan ev terk edildi ve 1883'te tekrar açıldı; bünyesinde 114 öğrencili bir okulla dispanser vardı. Rahibelerin şapeli, cemaatin kilisesi olarak kullanılıyordu.
Bebek	1853	5	80 öğrencili okul, dispanser. Şapel, o civarda yaşayan Latinlere ve Ermenilere bölge kilisesi olarak hizmet veriyordu.

İstanbul'da, Saint-Benoît arşivinde, XIII. Leon'un din adamlığının 50. yılı münasebetiyle kaleme alınmış, *Filles de la Charité* rahibelerinin İstanbul'daki faaliyetlerinin anlatıldığı bir el yazması[13] bulunmaktadır. 1887'de 143 rahibe, İstanbul'daki on bir kuruma dağılmış durumdaydı: Saint-Benoît, Galata *Providence*, Taksim, Bebek Saint-Joseph, Belediye Hastanesi, Çukurbostan, Artigiana, Saint-Georges, Bursa Sokak, *Geremia* Hastanesi, Üsküdar.

8 Aralık 1839'da kurulan *La maison de la Providence, Filles de la Charité* rahibelerinin ilk evi, İstanbul'daki faaliyetlerinin çekirdeği olmasının yanı sıra, 1453'ten sonra rahibelerin Doğu'da yarattığı ilk kurumdu da.

Bütün bu kurumları tek tek ele almak çalışmamızın sınırlarını aşar. Burada Artigiana (*Associazione Commerciale Artigiana di Pietà*) hakkında bilgi vermekle yetineceğiz. Artigiana dönemin sultanlarının lüt-

Resim 27. Haydarpaşa Tıp Mektebi'nde ameliyat.

fetmesiyle, üzerine kurulduğu arsaya sahip olma hakkı kazandı; 1867 yasasının çıkmasından çok önce bir yabancı kuruma verilen ilk imtiyaz dı bu.

Artigiana

Roma'da, *Propaganda Fide*'nin tarihi arşivlerinde bulunan bir belgeye[14] göre, Artigiana 1 Ocak 1838'de, Giacomo Anderlich tarafından kurulmuştur.

Artigiana'nın girişi bugünkü Cumhuriyet Caddesi, eski adıyla büyük Pangaltı Caddesi üzerinde, 231 numarada, Harbiye'nin karşısındaydı. Günümüzde yükselen büyük binalar, yeni adıyla *Düşkünler Evi*'ni oluşturan yapıları gözden saklamakta, Artigiana'ya Selbaşı Sokak, 5 numaradan girilmektedir.

16 Mart 1838 tarihli toplantıda seçilen yönetim kurulunun üyeleri (Jacques Alléon, David Glavany, Giovanni Calavassi, Antoino Ghisi, Marco Cociffì, Stefano Flori, Giacomo Pertici, G.P. Vitalis, Gaitano Lacandela, Giovanni M. Rossi, Giacomo Anderlich) 13 Mayıs 1838'te Galata borsasında toplanıp bu hayır kurumunun 18 maddelik tüzüğünü yazdılar. İlk madde amacın ne olduğunu ortaya koyuyordu: *"yerel halka yardım etmek."*

Artigiana'ya aslında sadece yaşlılar değil, yoksul işçi aileleri ve çocuklar da kabul ediliyordu. 1852'de 42 evde barındırılan 175 yoksulun içinde 19 dul, 58 erkek çocuk ve 52 kız çocuk olduğunu görüyoruz.[15] Bahçenin ucunda biri erkekler, biri kadınlar için iki de revir bulunuyordu.

1872 civarında kurum en az 60 yaşında olan, tek ya da karı-koca yaşlıları almaya başladı.[16] 25 Ocak 1874 tarihli kararların 25. maddesi (bakıma muhtaç durumdakilere hizmet veren bakımevi) ile 26. maddesi (bakımevine sadece yaşlılar ya da ailesi olmayan, bakıma muhtaç kimseler alınacaktır) politikada bu yönde bir değişiklik olduğunu ortaya koyar.[17]

Artigiana'nın kuruluşunda bağışta bulunanlar arasında şu isimlere rastlıyoruz:[18]

Resim 28. 20. yüzyıl başında Artigiana'nın önünde din adamları.

Sultan Abdülmecid Han	20.000	kuruş
Avusturya İmparatoriçesi	3.300	
Valide Sultan	2.200	
Arşidük Francesco Carlo	2.200	
Arşidük Maximilien	2.200	
Arşidük Giovanni	2.200	
Arşidük Giuseppe Palatino	2.200	
Arşidük Carlo	2.200	
Arşidük Ludovico	2.200	
Fransa kralı Louis-Philippe	4.250	
Bavyera kralı	5.500	
Köln başepiskoposu	2.200	
Fransa Dışişleri Bakanı	6.375	

Lord Canning	2.000
Tuna buharlı vapur kumpanyası	2.750
Sina baronu	3.300
Arustein ve Eskeleff	2.200
Barones de Rothschild	3.300
Eichthal, Monako'da bankacı	7.328
Francesco Mauromati	3.003
Matmazel Vitalis	10.000
Matmazel Fonton	2.000
Madam F. Dumont	8.000
Madam Magro	5.000
Madam B. Duz	5.000
Madam Perret	1.000
Sultan Abdülaziz Han	5.000
Hıdiva	10.000

Dönemin sultanları bu hayır kurumuna özel bir ilgi gösterdiler ve pek çok kez bağışta bulundular:

• 1865'te Sultan Abdülaziz'den	7.500	kuruş,
• 1866'da Sultan Abdülaziz'den	7.875	kuruş,
• 1884-1885'te Sultan II. Abdülhamid'ten	4.400	kuruş,
• 1891'de Sultan II. Abdülhamid'ten	100	lira,
• 1898'de Sultan II. Abdülhamid'ten	5.400	kuruş,
• 1900'da Sultan II. Abdülhamid'ten	10.800	kuruş geldi.

Doğrusu Artigiana da, bu onura layık olduğunu göstermek için her fırsatı değerlendiriyordu. 14 Haziran 1852'de, Sultan Abdülmecid ödül törenine katılmak üzere Harbiye'ye gelmişti. Okuldan çıkarken Artigiana'da kalan altmış kadar çocuğun alkışlarıyla karşılandı; çocuklar onun için bir de marş söylediler. Bu beklenmedik saygı gösterisi Sultan'ı çok duygulandırdı.[19]

Mart 1841'de, ilk evler yoksul ailelere kucak açmaya hazırdı. 1 Mart 1838 ila 31 Aralık 1840 arasını kapsayan, Artigiana'ya bağışta bulunanlar

için kaleme alınmış raporun özel notlarında[20] bu konuya şöyle değinilmektedir: "(...) 42 aileyi barındıracak 42 ev tamamlandı. Binalar taştan. Her evin bir bodrumu ve ayrıca bir katı var; her katta bir oda, küçük bir ocak ve bir eve lazım olan her bir şey bulunuyor. Her ailenin evi tamamen kendine ait olacak."

12 Ekim 1842'de, tüzüğün değiştirilmesi için dört üyeden (A. Crespin, G. Hippinger, G. Salzani ve V. Bavastrelli) ve dört temsilciden (Baron T. Testa, Berzolese, G. Florio ve A. Calleja) oluşan bir komisyon seçildi. Yeni tüzük 10 Mart 1844'te onaylandı.[21]

1846'da Artigiana'nın dönüşümlü olarak Fransa, Avusturya, Belçika, İspanya, Piemonte, Napoli ve Toscana'nın koruması altında faaliyet göstermesine karar verildi. Böylece bu devletlerin bayrakları 1914'e kadar, sırayla Artigiana'nın önünde dalgalandı.[22]

1855-57 arasına ait raporda kurumun başkanı David Glavany, Sultan Abdülmecid'in Artigiana'ya verdiği imtiyazları sıralıyor, en başta da arsasının tapusunun kuruma bahşedildiğinden, bir fırın, bir bakkal açılmasına ve binaya su çekilmesine izin verildiğinden bahsediyordu.

8 Ekim 1871'de Giacomo Anderlich'in yaptırdığı şapel, *Auxilium Christianorum* adıyla açıldı.[23]

1872'de Artigiana'nın iç işlerinin idaresi *Filles de la Charité* rahibelerine verildi. Rahibeler bu kuruma ek olarak 1878'de Hastahane Sokak'ta (bugünkü Fransız Hastanesi Sokak) bir anaokulu açtılar. Bu okul 1940'ta kapanacak, rahibeler de insan yokluğundan 1960'da bakımevini terk edeceklerdi.

25 Ocak 1874'te ikinci kez değiştirilen tüzük, Fransızca ve İtalyanca olarak tekrar basılarak, kurumun hamiliğini üstlenen devletlere ve Sultan'a gönderilmek üzere beyaz kapaklı, yazıları altın yaldızlı on beş kopya çıkarıldı.

1902'de Artigiana'da 34'ü erkek, 36'sı kadın olmak üzere toplam 70 yaşlı insan barınıyordu.

Yönetim kurulu başkanı Joseph Dussi Artigiana'nın evlerini yeniden inşa ettirmeyi tasarladıysa da, bunu halefi Gabriel Couteaux gerçekleştirebilecekti. Temel atma töreni 15 Ağustos 1966'da yapıldı. Bu-

gün eski yapıların yerinde, biri üç, diğeri iki katlı iki kanada yayılan 75 oda bulunuyor.

25 Temmuz 1970'te Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun kararıyla Artigiana, *Düşkünler Evi* adıyla kamuya yararlı kurum olarak kabul edildi.

Dernekler

Filles de la Charité rahibelerinin faaliyetleri çerçevesinde kurulan, kadınlar tarafından idare edilen hayır derneklerinden bazıları şunlardır:

- *Association des Dames de Charité de Péra* (Pera Hayırsever Hanımlar Cemiyeti). 18 Şubat 1847'de kurulan dernek 184 aileye düzenli yardımda bulunuyordu. Bünyesindeki 137 hanım, Fransız sefire Kontes de Montebello'nun başkanlığında toplanıyordu.
- *Association des Dame de Charité de Galata.* (Galata Hayırsever Hanımlar Cemiyeti). 18 Şubat 1847'de kurulmuş olan dernekte çalışan 77 hanım, 80 aileye düzenli olarak yardımda bulunuyordu.
- *Association des Dames de Charité de Taxim* (Taksim Hayırsever Hanımlar Cemiyeti). 1853'te kurulmuş olan dernekte 152 hanım çalışıyor, her yıl 120 hastaya yardımda bulunuyordu.
- *Association des Demoiselles Patronnesses de la Crêche* (Yetimhanenin Hamisi Genç Hanımlar Cemiyeti). 1872 Aralıkı'nda kurulan bu dernek, kimsesiz çocuklara destek olan 101 genç hanımı bünyesinde topluyordu. Hanımlar ortalama 125 çocuğa destek veriyordu.

Immacolata Concezione d'Ivrea rahibeleri

Yaygın olarak bilinen adlarıyla Ivrea rahibeleri, İstanbul'a 1869'da geldiler.

Resim 29. 20. yy. başlarında Haydarpaşa Tıp Mektebi.

Kurumlar	Tarih	Din adamlarının sayısı	Açıklamalar
Pera	?	14	300'ün üzerinde öğrencisi olan Saint-Antoine Katolik bölge okulu.
İtalyan Hastanesi	1869	14	Hastaneyle 1869'a dek *Filles de la Charité* rahibeleri ilgilendiler.
Büyükdere	?	7	90 öğrencili Katolik bölge okulu.

Oblates de l'Assomption rahibeleri

Kurumlar	Tarih	Din adamlarının sayısı	Açıklamalar
Kadıköy Şifa Hastanesi	1905	3	1905'ten itibaren 3 rahibe Şifa Hastanesi'yle ilgilendi.
Haydarpaşa	1895	20	Dispanser; 360 öğrencili okul.

Resim 30. Kolera salgını sırasında Kuledibi.

Fanaraki (Fenerbahçe)	1886	20	Yerel halktan aday rahibeler için manastır; dispanser; 64 öğrencili okul.
Kumkapı	1882	25	Dispanser; 240 öğrencili okul.

Notre-Dame de Sion rahibeleri

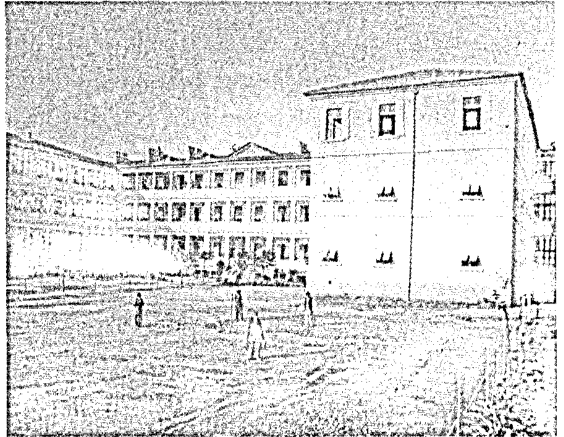
Kurumlar	Tarih	Din adamlarının sayısı	Açıklamalar
Pangaltı	1857	70	Yatılı okulda yaklaşık 300 öğrenci vardı. Katolik bölge okulunda 180 öğrenci eğitim görüyordu.
Kadıköy	1863	50	Yatılı okulda 130, Katolik bölge okulunda 50 kadar öğrenci vardı.

Diğer kongregasyonlar

Kongregasyon	Kurum	Tarih	Din adamı sayısı	Açıklamalar
Gürcüler	Notre-Dame de Lourdes	1861	10-15	Kongregasyon Peder Carascirof tarafından Lekesiz Meryem'e (*Immaculée conception*) adanmıştı.
Cizvitler	Çukurbostan	1881		
Salésiens pederler	Pera	1903	2	
Notre-Dame de Sion Pederleri	Kadıköy	1903	2	Théodore Ratisbonne tarafından kurulmuştur.
Frères de Ploermel	Haydarpaşa okulu	1904	1	Jean de Lamennais tarafından kurulmuş, sonradan Asompsiyonistlere eklenmiştir.
Karmelitler	Feriköy	1903		Blois'den gelmişlerdir.
Mondovi'li Dominikenler	Bakırköy, Yedikule		10	Bakırköy'deki okulda 80, diğerinde 90 öğrenci vardı.
Avusturyalı Lazarist rahibeler	Sankt Georg	1882	18-20	Bir dispanser, özel bir hastane, bir çocuk hastanesi. 240 öğrencili yatılı/gündüzlü okul.
Calais'li Fransisken rahibeler	Pera	1886	12	Evlerde hasta bakarlardı; ileri yaşta birkaç kişiyle bazı yetim çocukları da yanlarına almışlardı.

Gemona'lı Fransisken rahibeler	Sainte Elisabeth, Büyükada, Yeşilköy	1872	27	Sainte Elisabeth Pera'daydı, burada 20 rahibe vardı: 70 öğrencili ücretsiz Katolik bölge okulu Sainte-Marie; 149 öğrencili yatılı okul. Büyükada'da 4 rahibe 80 öğrencili Katolik bölge okuluyla ilgileniyordu. Yeşilköy'de 3 rahibenin çekip çevirdiği 40 öğrencili Katolik bölge okulu mevcuttu.
Lourdes rahibeleri	Kadıköy	1895	14	1863'te kurulmuş olan *Immaculée-Conception de Lourdes* rahibeleri.
Petites-Soeurs des Pauvres rahibeleri	Feriköy	1892	10	122 ihtiyara bakıyorlardı.
Gürcü rahibeler	Feriköy.			

20. yüzyılın başında İstanbul Papa vekilliğinin bünyesinde 25 kongregasyon ya da dini cemiyet vardı. 820 din adamı (372 erkek, 448 kadın) aralarında kiliselerin, okulların, hastanelerin, dispanserlerin, huzurevlerinin bulunduğu yaklaşık 60 farklı kurumda çalışıyordu.

Resim 31. Petites-Soeurs des Pauvres, Feriköy.

İkinci Bölüm

LATİNLERİN YÜKSELİŞİ, OSMANLI'NIN ÇÖKÜŞÜ

Latin Cemaati'nin yükselişi Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle aynı zamana denk gelir. Bu tespit belli bir sorunsalı ele almak için başlangıç noktası olabilir, ancak bu çalışmamızın sınırlarını aşmaktadır. Biz burada, Türkiye Cumhuriyeti'nin yabancılara karşı sonradan aldığı tedbirleri daha iyi anlamayı sağlayacak bazı tarihsel olaylara[1] kısaca göz atmakla yetineceğiz. Yerel ticareti Batı himayesinden kurtararak geliştirme amacını güden ve bu açıdan anlaşılabilir olan bu tedbirler, yabancı Latin cemaatinin yıkılışını hızlandırdı.

Osmanlı İmparatorluğu dışarıda uğradığı bozgunlar yüzünden "hasta adam" haline gelirken, milli ayaklanmalar ve özellikle Avrupa devletlerinin ekonomik olarak kaynaklarını sömürmesi[2] parçalanmasına, sonunda da yıkılmasına neden oldu.

İsyanlar ve savaşlar

Milli ayaklanmalar, 19. yüzyılın başından itibaren imparatorluğu alabildiğine yıprattı. 1803'te Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa, Arnavutluk'un güneyini ve merkezini ele geçirdi. Elindeki toprağı da 1822'de, Osmanlı ordusu karşısında yenik düşüp idam edilmesine dek korudu. Osmanlı 1830'da Sırbistan'ın Osmanlı egemenliği altında özerk bir prenslik haline gelmesini kabul etti.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk ciddi karışıklıklar, bazı Rum aydınlarında ülkelerini özgürlüğe kavuşturma arzusu uyandırdı. Rum direniş hareketlerinin en ünlüsü Rigas Feraios tarafından örgütlendi. Feraios tutuklandı ve 1798'de idam edildi. Çok geçmeden, 1820'de bir ayaklanma planlandı: Yunanistan'da, Yanya'da ve Tuna boyundaki eyaletlerde karışıklık çıkarılacaktı. Aleksandros İpsilanti Şubat 1821'de Romanya'daki Ortodoksları isyana teşvik ettiyse de başarılı olamadı. Mart 1821'de Patras başe-

piskoposu Germanos bağımsızlık savaşını ilan etti. Bunun ardından, bazı yerlerde çatışmalar oldu. 12 Ocak 1822'de Yunan Meclisi ülkenin bağımsızlığını ilan etti. Yunanistan'ın sınırları Londra protokolleriyle çizildi (Kasım 1828'de ve Mart 1829'da), Rusya da yeni devletin resmen tanınmasını sağlama işini üzerine aldı. Rus ordusu doğuda Erzurum'u aldıktan, batıda Edirne'yi işgal ettikten sonra başkente doğru ilerlemeye koyuldu (Ağustos 1829). Bunun üzerine Sultan, 14 Eylül 1829'da Edirne Antlaşması'nı imzalayarak Londra protokollerini tanımaya razı oldu. 3 Şubat 1830'da Yunanistan'ın bağımsızlığı ilan edildi.[3]

1841'den 1852'ye dek süren sakin sayılabilecek dönemde Osmanlı devleti, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'yla ilan ettiği reformları hayata geçirmeye çalıştı. Bu esnada, Mukaddes Yerler hakkındaki yeni bir kavganın sonucunda Kırım Harbi çıktı. İlk başta taraflar Katoliklerin Doğu'daki hamisi olan Fransa'yla, Ortodoksların hamisi olan Rusya'ydı. 1757'de Rumlar Latin din adamlarının yerine Ortodoks rahipler koymuştu; 1808'de de Ruslar Fransız hükümetinin müdahale etmesine izin vermeden kendilerini Mukaddes Yerler'in koruyucusu olarak kabul ettirmişlerdi. 1850'de Napolyon, Katoliklerin Fransa'yı desteklemesini sağlamak için Sultan'a Fransa'nın koruması altındaki dini mekânların bir listesini sundu ve kapitülasyonlara saygı gösterilmesini istedi. Osmanlı hükümeti de soruna çare bulmak üzere karma bir komisyon toplanmasını önerdi. Rusya ise 1851 Ekimi'nde buna bir protesto mektubuyla karşılık verdi. Babıâli'nin bir komisyon bünyesinde aldığı tek taraflı kararlar (Mart 1852 – Mayıs 1853) kimseyi memnun etmeyecek türdendi. Bunun üzerine Çar I. Nikola harekete geçti. Fransızlar ile İngilizler 12 Mart 1854'te bir ittifak antlaşmasına imza atarak Sultan'ın direnişini desteklediler. Avusturya da haziranda Babıâli'yle anlaşarak askeri yardımda bulunma sözü verdi. Rusya Tuna boyundaki prensliklerde bulunan askerlerini tahliye etmiş olduğundan savaş Kırım'a sıçradı. 1854 Ekimi'nde kuşatılan Sivastopol bir yıl sonra, 1855 Eylülü'nde düştü. Fransa, İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya, Rusya, Sardinya, mart ayından itibaren de Prusya, Paris Kongresi'nde (Şubat sonu-Nisan 1856) bir araya geldi; 30 Mart 1856'da da Paris Antlaşması imzalandı. Antlaşmanın maddeleri arasında Sultan'ın reformlarla ilgili yeni bir hatt-ı hü-

mayun vermesi de vardı (bu da Şubat 1856'da gerçekleşti). Ne var ki reformlar çok büyük bir muhalefetle karşılanacak ve ancak Sultan Abdülaziz tarafından hayata geçirilebilecekti.

Sultan Abdülaziz tahta çıkar çıkmaz haremdeki kadınların sayısını iyice azalttı ve saray hayatını şatafattan kurtarmak için birtakım önlemler aldı. Ama birkaç sene sonra o da Abdülmecid'in debdebeli alışkanlıklarına, ölçüsüz harcamalarına kendini kaptırdı: Pek çok sarayı tamir ettirdi ya da baştan yaptırdı; bunların arasında Boğaz'ın Avrupa yakasındaki Çırağan, Anadolu yakasında, 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılışına giden imparatoriçe Eugénie'nin ağırlandığı Beylerbeyi Sarayı da vardı. Abdülaziz kardeşinin başlattığı reformları başarıyla devam ettirdi. Avrupalı bir hükümdar görüntüsünü güçlendirmek için 1867 Evrensel Sergisi sırasında Paris'e gitti.

Bu sırada Osmanlı egemenliği altındaki son halklar da Rumların elde ettiği başarıdan güç almış, bağımsızlıklarını kazanmak için savaşıyorlardı: Giritliler Yunanistan'a bağlanmayı talep ettiler. 1862'den beri Rusya'da, Romanya'da, Sırbistan'da Bulgarların bağımsızlığını örgütlemek üzere komiteler kurulmuştu. 1875'te Bosna ve Hersek'te olaylar patlak verdi; Bulgaristan'da ayaklanmalar kanlı bir şekilde bastırıldı. 1876'da Abdülaziz tahttan indirildi. Sultan V. Murad tahtta kısa bir süre kaldıktan sonra yerini II. Abdülhamid'e bıraktı. O da içerideki krize çare olarak 23 Aralık 1876'da I. Meşrutiyet'i ilan etti.

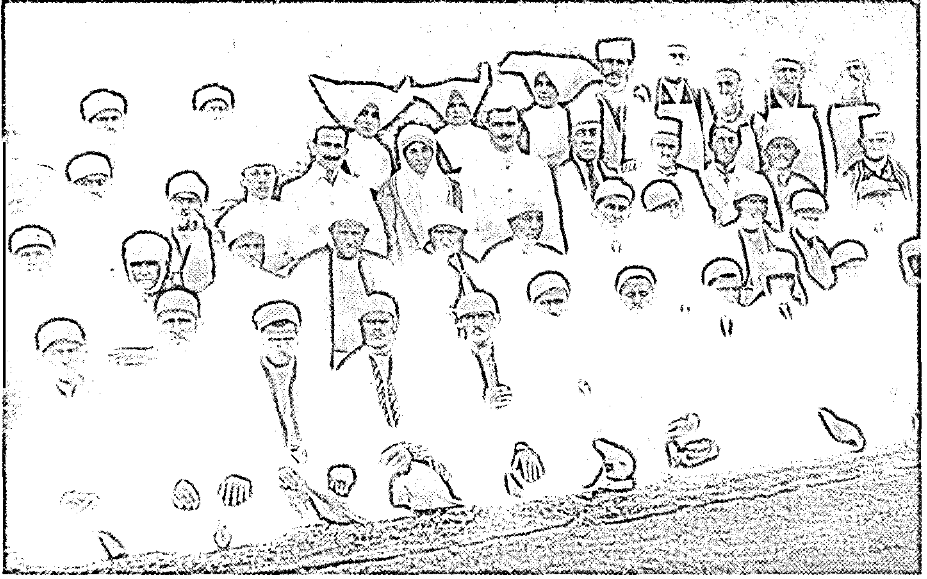
Böylece iki kamaralı bir meclis kuruldu: Üyeleri ömür boyu görevde kalmak üzere sultan tarafından seçilen Meclis-i Ayan ve üyeleri halkın oyuyla seçilen Meclis-i Mebusan. Osmanlı meclisinin ilk oturumu 17 Mart 1877'de açıldı. İkincisi Şubat 1878'de başladıysa da, hemen arkasından meclis askıya alındı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bozuk mali durumu

Berlin Kongresi (13 Haziran – 13 Temmuz 1878), Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecinde bir dönüm noktası oldu. Berlin Antlaşması, Ayastefanos Antlaşması'nın hükümlerini hafifletmesine rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarının, Pasarofça Antlaşma-

sı'ndan beri (21 Temmuz 1718) hiçbir sözleşmeyle olmadığı kadar küçülmesine neden oldu. Bu tarihten itibaren büyük devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun iç politikasına ve ekonomik hayatına el koyduklarını görüyoruz; "hasta adam, niyetleri pek de onu iyileştirmek olmayan doktorların eline düşmüştü".[4]

1876'dan 1878'e dek meydana gelen olaylar, ekonomik durumu iyice kötüleştirdi. Daha 1875 Ekimi'nde Osmanlı hükümeti kısmi iflas ilan etmiş, bu da İmparatorluğun dışarıdaki kredisini bitirmişti. Kamu hizmetleri Osmanlı Bankası'nın ve Galata bankerlerinin verdiği borçlarla yürütülebiliyordu. 1879'da durum umutsuz görünüyordu. Hazine boşalmıştı. Bu ortamda "Osmanlı Bankası, Galata bankerleriyle ortak hareket ederek, tütün ve tuz tekellerinin işletmesini on yıllığına kiralamayı önerdi. Böylece tahsil edilecek olan gelirlerden taraflar her üç ayda bir sabit bir kâr alacak ve kendi alacaklarını tahsil edecek, geri kalanı da dış borçlar için aracılık edenlere gidecekti. Aracılar ayrıca bu işe ayrılmış birtakım başka gelirlerden de yararlanacaktı."[5] Bu anlaşma 20 Aralık 1881'de imzalanan karara da örnek teşkil etti. Osmanlı İmparatorluğu'yla yabancı alacaklıları arasında imzalanan bu belge, gerçek bir konkordatoydu. Devletten alacağı olanlar bununla, İmparatorluğu yaşatan bazı gelirlere el koyuyorlardı (tuz, tütün, gümrük, alkol, ipek... tekeli). Bundan böyle bunlar yeni bir kurum olan, İngilizlerle Fransızların idaresindeki Düyun-u Umumiye tarafından yönetilecekti. Tütün tekeli, Avrupa ağırlıklı bir şirket olan Tütün Rejisi'ne verildi. Öte yandan "pek çok İngiliz, Fransız, Belçika ya da Alman şirketi demiryolu ya da liman inşaatı, madenlerin işletilmesi, ülkeye elektrik döşenmesi gibi işler için imtiyaz aldılar. Bu şirketlerin hepsi vergiden muaftı ve maksimum kâr arzusuyla çalışıyordu; özellikle de yabancı mallardan gümrük dışında vergi alınmamasını öngören ekonomik sistemden yararlanıyorlardı."[6] Osmanlı İmparatorluğu 1918'e dek Batılı güçlerin ekonomik ve finansal egemenliği altında yaşayacaktı. Şirketlerin ya da üretime dayalı ticari işletmelerin büyük çoğunluğunu ellerinde bulunduran yabancılar, gayrı menkuller dışında hiçbir şey için vergi ödemiyorlardı. Devlet, tütün ve tuz dışında herhangi bir ürün için tekel kuramıyordu. Gümrük vergileri oldukça düşük bir oranda, % 8 üzerinden alını-

Resim 32. Balkan Savaşı sırasında Haydarpaşa Tıp Mektebi'nde bakımları yapılan yaralılar.

yordu. Dolaylı katkıların getirisi, yabancı mallardan gümrük dışında vergi alınmayışı yüzünden sınırlıydı.[7]

1894-95'te İttihat ve Terakki Cemiyeti Sultan'ın politikasına ve Avrupa'nın müdahalesine karşı öfke duyan herkesi bir araya getirdi. Ateşli vatanseverler olan Jöntürkler harekete geçmeye, Osmanlı İmparatorluğu'nun aşağılanışının, içine düştüğü tehlikenin sorumlusu olarak gördükleri II. Abdülhamid'i tahttan indirmeye karar verdiler. Hilmi Paşa'nın kurmay subayları olan Niyazi ile Enver Beylerin isyan işaretini vermesiyle 23 Temmuz 1908'de II. Abdülhamid Kanun-i Esasi'yi tekrar kabul etmek zorunda kaldı. Meclis 17 Aralık 1908'de törenle açıldı.

24 Nisan 1909'da Kanun-i Esasi ordusu başkenti ele geçirdi; 27 Nisan günü de Sultan II. Abdülhamid tahttan indirildi. İyi ve yumuşak bir karaktere sahip olmasına rağmen gereken azme sahip olmayan yeni sultan V. Mehmed Reşat'ın idareyi İttihat ve Terakki'ye bırakmasıyla mutlak güç partinin eline geçecekti.

Ardından arka arkaya Balkan Savaşları ve 1. Dünya Savaşı patlak verdi. 3 Temmuz 1918'de ölen Sultan V. Mehmed'in yerini VI. Mehmed Vahideddin aldı. Jöntürk hükümetinin yerine de İtilâf Devletleri'ne yakın hükümetler geçti.

İtilaf Devletleri

> "Anadolu'nun bazı yerlerini ve imparatorluğun Doğu eyaletlerini işgale başladılar: İngilizler Mezopotamya ve Samsun'a, Fransızlar Suriye ile Kilikya'ya, İtalyanlar Konya ile Antalya'ya girdi. Savaşın son sonucu olarak, Yunanlara Anadolu'nun Ege Bölgesi'ni işgal etme görevi verildi; Ege Denizi'nin iki yakasını kapsayacak, İngiliz himayesinde bir Yunan devletinin ilk adımıydı bu. 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İzmir'e çıktı. İtilaf Devletleri'nin amacı eski Osmanlı İmparatorluğu'nu mümkün olduğu kadar parçalamaktı; her bir parça da onların politik, idari ve ekonomik kontrolünde olacaktı."[8]

Bir İmparatorluğun çöküşü, Türk ulusunun yeniden doğuşu

Nihayet bu politikaya karşı biri ayağa kalkarak Türklere hem milli duygularını tekrar kazandırdı, hem de bağımsız, özgür bir ülke kurma isteği verdi: Bu adam, Mustafa Kemal'di. 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak ülkesinin kurtuluşu için işe koyuldu. 23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla Türk milleti direnişe geçmiş, eski Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini alacak yeni Türkiye doğmuş oluyordu. Mustafa Kemal ertesi gün Millet Meclisi'nin başkanlığına seçildi. 1920 Mayısı'nda Kilikya'yı elinde tutan, Türk birlikleriyle pek çok kez çatışmaya girmiş olan Fransız kuvvetleriyle bir ateşkes imzalandı. Böylece Ankara hükümeti ilk kez resmen tanınmış oluyordu.[9]

10 Ağustos 1920'de Sultan'ın temsilcileri Sèvres Antlaşması'na imza attılar. Bu, bir imparatorluğun sonu demekti. Mustafa Kemal'in Anadolu'da kazandığı zaferlerle, Osmanlı İmparatorluğu'nu tamamen parçalamaya yönelik bu diplomatik belge geçerliliğini yitirdi. Bağımsızlık yolunda son savaş 26 Ağustos 1922'de başladı. Mustafa Kemal 9 Eylül günü İzmir'e girdi. Ateşkes 11 Ekim 1922'de Mudanya'da imzalandı. 1 Kasım

1922'de Millet Meclisi'nde yapılan oylamayla saltanat kaldırıldı; 17 Kasım günü de VI. Mehmed bir İngiliz zırhlısıyla Türkiye'yi terk etti. Ertesi gün şehzade Abdülmecid halife seçildi, bu makamın kaldırılmasına kadar da görevde kaldı (Meclis'in 3 Mart 1924'te aldığı 431 numaralı kararla). Geçmişle bütün bağlar koparılmış, Lozan Konferansı ufukta görünmüştü. Anlaşma 24 Temmuz 1923'te imzalandı.

Beşinci Ayrım
İstanbul'daki Levanten Cemaatin Çöküşü

İSTANBUL'DAKİ LEVANTEN CEMAATİN ÇÖKÜŞÜ

Yirmi dört Temmuz 1923'te Lozan'da imzalanan barış antlaşmasıyla Levanten cemaatin çöküşü başlıyordu. Osmanlı İmparatorluğu 9 Eylül 1914'te kapitülasyonları iptal etmişti gerçi, ama bunların tamamen yürürlükten kalkması Lozan'la oldu. Böylece, "Türkiye'den Türkler dışında herkesin efendi olduğu" bir devir kapanmış oluyordu.[1]

Birinci Bölüm

LOZAN ANTLAŞMASI

Bir tarafta Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven devleti, bir tarafta da Türkiye "1914 senesinden beri şarkın sükûnunu ihlâl eden hali harbe kat'î surette hatime vermek arzuyi mütekabilile mütehassis olarak ve kendi milletlerinin müşterek refah ve saadeti için elzem olan dostane ve ticarî münasebatı beyinlerinde yeniden tesis etmek emelinde bulunarak ve bu münasebatın devletlerin istiklâl ve hâkimiyetine hürmet esasına müstenit olması vücubunu mülâhaza ederek,"[1] bu yönde bir anlaşma imzalamaya karar verdiler. 143 maddeden oluşan Lozan Antlaşması'nı imzalayan tam yetkili temsilciler şunlardı: Britanya İmparatorluğu İstanbul yüksek komiseri Sir Horace George Montagu Rumbold, Fransa Büyükelçisi, Cumhuriyetin Doğu'da Yüksek Komiseri General Maurice Pellé, İtalya Büyükelçisi, İstanbul'da yüksek komiser Marki Camille Garroni, Japonya'nın tam yetkili olağanüstü Roma Büyükelçisi Kentaro Otchiai, eski bakanlar kurulu başkanı Eleftherios K. Venizelos, Yunanistan'ın tam yetkili Londra büyükelçisi Démètre Caclamanos, Romanya'yı temsil eden ortaelçi Constantin I. Diamandy ve ortaelçi Constantin Contzesco, Sırp-Hırvat-Sloven devleti Bern ortaelçisi Miloutine Yovanovitch, Türkiye'den Edirne milletvekili, Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, Sağlık ve Sosyal Yardım İşleri Bakanı Dr. Rıza Nur ve Trabzon milletvekili Hasan Saka.

Lozan Antlaşması kapitülasyonları kaldırarak, bir bakıma yabancıların Türkiye'ye yerleşmesine neden olan bütün avantajları ellerinden alıyordu. Geçmişle bağları koparma arzusunun sonucunda yabancılar çekilmeye başlarken, Türkiye bir taraftan azınlıkları, gayrimüslim Türk vatandaşlarını koruması altına alıyordu. Bu grupta Rumların yanında Ermeniler, Yahudiler ve Türk vatandaşı Latin Katolikler de bulunuyordu. Ne var ki Latin cemaatinin sevinci uzun sürmedi, çünkü *Magnifica Comunità*'nın devamı olan Latin Kançılaryası Türk makamlarının isteği üzerine 1927'de faaliyetine son verdi. Bununla birlikte Latinler, gayrimüslim Türk vatan-

daşları olarak kendilerini ilgilendiren yasal hükümler kapsamında kaldılar. Lozan Antlaşması'nda azınlıkların himaye edilmesiyle ilgili maddeler uluslararası bağlayıcılık taşıdığı için Birleşmiş Milletler tarafından garanti altına alındı.

Lozan Antlaşması Türkiye'de yaşayan herkesin, dini ne olursa olsun yasa karşısında eşit olduğu temeline dayanıyor, gayrimüslim azınlıkları ibadetlerinde, kendi dillerini konuşmakta serbest bırakıyor, her türden hayır kurumu, dini ya da sosyal kurum ve okul kurmalarına izin veriyordu.

Lozan Antlaşması'nın çeşitli maddeleriyle, antlaşmaya taraf ülkelerin uyruklarının Türkiye'de ne şartlar altında yaşayabileceği, İngiltere'nin, Fransa'nın, İtalya'nın dini kurumlarının, okullarının ve hastanelerinin varlığını nasıl koruyabileceği karara bağlanmış oldu.

Lozan Barış Antlaşması

Antlaşmanın 2. ve 3. maddeleriyle Türkiye'nin Bulgaristan, Yunanistan, Suriye ve Irak'la olan yeni sınırları çiziliyordu.[2] Yapılan anlaşma değiştirilmediği sürece, Anadolu sahillerinden itibaren üç bin milin içindeki adalar Türk egemenliği altında yaşayacaktı. (12. madde) Gökçeada ile Bozcaada Türkiye'de kalacak, bu adalarda yaşayanlar mübadeleye dahil edilmeyecekti. (14. madde)

Kapitülasyonların kaldırılması

Antlaşmanın, bizim konumuzla yakından ilgili olan 28. maddesiyle kapitülasyonlar kaldırılıyor, böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisini derinden sarsmış olan bir sisteme son veriliyordu:

> "Tarafeyni Aliyeyni âkideyn Türkiye'de kapitülasyonların kâffei nokatı nazardan tamamen ilgasını her biri kendisine taalluku cihetinden kabul ettiklerini beyan ederler."[3]

Azınlıkların himayesi

Türkiye 38 ila 44. maddelerde bulunan azınlıkların himayesiyle ilgili kararların "isliye şeklinde tanınmasını ve hiçbir kanun, hiçbir nizam ve

hiçbir muamelei resmiyenin bu ahkâma münafi veya muarız olmamasını ve hiçbir kanun, hiçbir nizam ve hiçbir muamelei resmiyenin ahkâmı mezkureye ihrazı tefevvuk etmemesini" taahhüt ediyordu.[4]

38. maddeyle "tevellüt, milliyet, lisan, ırk veya din" farkı gözetilmeksizin Türkiye'de yaşayan herkesin can ve özgürlüğü güvence altına alınıyordu. Herkes genel nizama ve ahlaka aykırı olmamak koşuluyla, her din, mezhep veya itikadı gerek özel, gerek genel surette icrada serbest olacaktı.

39. maddeye göre gayrimüslim Türk vatandaşları Müslümanlarla aynı "hukuku medeniye ve siyasiyeden" istifade edeceklerdi. Bütün vatandaşlar din farkı gözetilmeksizin yasa önünde eşit sayılacaktı. Türk vatandaşlarının herhangi bir dili serbestçe kullanması hiçbir şekilde kısıtlanmayacaktı.

Gayrimüslim Türk vatandaşları hukuken ve fiilen öbür Türk vatandaşlarına tatbik edilen muamelenin ve teminatın aynısından yararlanacak "ve bilhassa masrafları kendilerine ait olmak üzere her türlü müessesatı hayriye, diniye veya içtimaiyeyi, her türlü mektep ve sair müessesatı talim ve terbiyeyi tesis, idare ve murakebe etmek ve buralarda kendi lisanlarını serbestçe icra etmek hususlarında müsavi bir hakka malik bulunacaklardır."[5]

Eğitim konusunda Türk hükümeti çok sayıda gayrimüslim'in yaşadığı şehirlerde ve kazalarda, "bu Türk tebaasının çocuklarının iptidaî mekteplerde kendi lisanlarıyla tahsil etmelerini temin zımnında teshilâtı münasibe ibraz edecektir. Bu hüküm Türkiye hükümetinin mezkur mekteplerde Türk lisanının tedrisini mecburi kılmasına mâni olmayacaktır."[6]

Türk hükümeti "mezkur akalliyetlere ait kiliselere, havralara, mezarlıklara vesair müessesatı diniyeye her türlü himayeyi bahşeylemeyi" taahhüt ediyordu.[7]

Azınlıklarla ilgili hükümler Cemiyeti Akvam'ın kefaleti altında olacak, Cemiyeti Akvam Meclisi'nin çoğunluğunun onayı olmadan değiştirilemeyecekti. Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya ve Japonya sözkonusu maddelerle ilgili olarak, Cemiyeti Akvam Meclisi tarafından usule uygun olarak kabul edilecek olan her türlü değişikliğe karşı çıkmamayı taahhüt ediyordu.[8]

Türkiye'deki azınlıklar (Rumlar, Ermeniler, Yahudiler) 42. maddeyle Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki gibi ayrıcalıklarını koruyacaklarını zannettiler:

> "Türkiye Hükümeti gayrimüslim akalliyetlerin hukuku aile veya ahkâmı şahsiyeleri bahsinde bu mesailin mezkur akalliyetlerin örf ve âdetlerinde hal ve fasledilmesine müsait her türlü ahkân vaz'ına muvafakat eder. İşbu ahkâm Türkiye hükümeti ile alâkadar akalliyetlerden her birinin müsavi miktarda mümessillerinden mürekkep hususî komisyonlar tarafından tanzim olunacaktır. İhtilâf vukuunda Türkiye hükümeti ile Cemiyeti Akvam Meclisi bilittifak Avrupa hukukşinasları meyanından müntelap bir hakem alelhakem tayin edeceklerdir."[9]

Ne var ki Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesinden (1926) bir süre önce, 1925'te Türk hükümetinin baskısıyla kurulan azınlık komisyonları 42. maddeyle tanımlanan haklarından vazgeçmek zorunda kaldı. 10 Eylül 1925'te ilk vazgeçen Yahudi cemaati oldu. Onu Ermeni cemaati izledi. Son olarak 27 Kasım 1925'te Rum cemaati de Lozan Antlaşması'nın 42. maddesinden kaynaklanan haklarını bırakmaya mecbur oldu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun bu alandaki son kalıntısı da ortadan kaldırılıyor, hiçbir özel imtiyaz talebinde bulunamaz hale gelen azınlıklar yasal açıdan Türkleştirilmiş oluyordu.[10]

Yabancıların Türkiye'ye girmesi, ikameti ve vergiyle ilgili hükümler

İkamet ve Salâhiyeti Adliye Hakkında Mukavelename 24 Temmuz 1923'te, Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven devleti ile Türkiye arasında imzalandı.

Anlaşmaya imza atan devletlerin vatandaşlarının ve şirketlerinin Türkiye'de ikametinin şartlarıyla ilgili kararlar, Türk vatandaşlarının ve şirketlerinin adı geçen devletlerdeki ikametinin şartlarıyla tam bir mütekabiliyet esasına göre uygulanacaktı.[11]

Yabancıların ikameti

Mukavelenamenin 2. maddesine göre imza sahibi yabancı devletlerin vatandaşları Türkiye'de "şahısları ve malları itibariyle" uluslararası hukuka uygun olarak kabul olunacak ve muamele görecekti. Bu kimseler Türkiye'de şahısları, malları, hukuk ve menfaatleri hususunda yasaların ve mahalli makamların tam ve daimi himayesinden istifade edeceklerdi.

> "Hariçten muhacerete müteallik ahkâma halel gelmemek üzre ve tebaai mezkure, memlekette mer'i kavanin ve nizamata tevfiki hareket şartile, Türkiye'ye duhul ve orada ikamet hususunda serbesti tama malik olacaklar ve binaenaleyh Türkiye'ye gidip gelebilecek ve orada mekseyleyebileceklerdir."[12]

Yabancı devletlerin vatandaşları ülkenin kanun ve nizamına uymak kaydıyla her türden menkul ve gayrimenkulü satın alabilecek, kullanabilecek, devredebileceklerdi; bilhassa

> "beyi ve mübadele ve hibe, vasiyet ile veyahut diğer her suretle emvali mebhuseyi tasarruf edebilecekleri gibi ber mucibi kanun veraset tarikiyle veya hibe veyahut vasiyet suretiyle emvali mezkureye malik olabileceklerdir."[13]

Mukavelenameye imza atan yabancı devletlerin vatandaşlarının Türkiye'de ticaret, meslek ya da sanatın farklı kollarına girmesinin ve "bilmukabele Düveli mezkure arazisinde Türk tebaasının ticaret, meslek veya sanatın envaı muhtelifesine kabulleri"nin koşulları, sözkonusu mukavelenamenin yürürlüğe girmesinden itibaren bir yıl içinde Türkiye'yle diğer devletler arasında yapılacak özel anlaşmalarla belirlenecekti.[14]

Mukaveleye imza atan diğer devletlerden herhangi birinde usulüne uygun olarak kurulmuş ticari, sınai veya mali şirketler –nakliye ve sigorta şirketleri dahil olmak üzere- Türkiye'de tanınacaktı. Bu şirketler Türkiye'de faaliyet gösterebilecek ve "teşekkül eylemiş oldukları memleket teba-

ası tarafından icra edilebilen ve mezkur memalikte millî şirketlere memnu olmayan her türlü ticaret ve sanatları icra eyleyebileceklerdir. Mebhusünanh şirketler, intizamı ammeye riayet kaydıyla, zikrolunan memalikte serbestçe muamelelerini ifa edebilecekler ve bu hususta her mümasil millî şirketin hukukundan aynen istifade eyleyeceklerdir."[15]

Diğer devletlerin vatandaşları Türkiye'de askerlik hizmeti kanununa tâbi olmayacak, kanunen haklı bir sebep bulunmadıkça ve kendilerine önceden uygun bir tazminat verilmedikçe mülkleri istimlâk olunmayacak, hatta geçici olarak bile mallarını kullanma hakkından mahrum edilmeyeceklerdi.[16]

Yabancılarla ilgili mali hükümler

Ticaret, meslek ve sanatın her kolunda faaliyet gösteren yabancılar, hangi türden ve hangi adla olursa olsun, Türk vatandaşlarına uygulanandan daha başka ve daha yüksek herhangi bir vergi ya da yükümlülüğe tâbi tutulmayacaklardı.[17]

Eğer Türkiye hükümeti vergi muafiyeti uygulayacak olursa, "işbu muafiyetler Türkiye tebaasına ve Türkiye kavanini mucibince müteşekkil şirketlere olduğu gibi Türkiye'de müesses Düveli âkide tebaa ve şirketlerine de bahşolunacaktır."[18]

İkinci Bölüm

GERİLEMEYİ TETİKLEYEN ETKENLER

Lozan Antlaşması'nı izleyen elli yıl boyunca, Türk ticaretini yabancı unsurların nüfuzundan kurtarmayı hedefleyen kısıtlayıcı yasalar, buna ek olarak yabancı okullar meselesi ve nihayet Kıbrıs sorunu yüzünden Rumlara yapılan misillemeler, Avrupalıların kendi ülkelerine çekilmesine, dolayısıyla yabancı ya da Levanten Latin Cemaati'nin gerilemesine yol açtı. Kardeş cemaat Latin Türk Cemaati de aynı gerilemeyi yaşadı.

Yabancı okullar meselesi

Lozan Antlaşması'nın metninde yabancı okullar meselesi ele alınmıyordu. Antlaşmanın 40. ve 41. maddeleri azınlıklara ait okullar meselesini çözüme bağlama niyetini taşısa da yabancı okulların adı geçmiyordu. Fransa'nın Doğu politikası için bu kadar temel bir konunun bu antlaşmada göz ardı edilmiş olmasını anlamak zordur. Ne var ki suskunluğun biraz egoistçe bir gerekçesi vardı:

> "Fransa, okulların sayısı ve niteliği sayesinde, çağlar boyunca, bütün öbür uluslarınkinden kat kat üstün bir manevi miras oluşturmuştur. Eğitime ilişkin sözleşmenin temeli olarak tek tip çözümler ilkesini reddetmesi, böylece üstünlüğünü koruması kesinlikle kendisine yarar sağlayacaktı. Konferans'a katılan öteki büyük devletler de aslında, Ankara Hükümeti'nin bize vermeye hazır bulunduğu muafiyetlere denk muafiyetleri talep ediyordu. Müttefiklerin istekleriyle kendi çıkarlarımızı bağdaştırmak olanaksız olduğu için, delegelerimiz meseleyi daha sonraki bir anlaşmada görüşmeyi uygun gördüler."[1]

Bununla birlikte *Lozan Mektupları*'yla yabancı okullara birtakım garantiler veriliyordu:

- 30 Ekim 1914'ten önce Türkiye'de varolan eğitim kurumları tanınacaktı.

- Yabancı okullar (İngiliz, Fransız, İtalyan), her türlü mali yükümlülük açısından, benzer Türk binaları ve kurumları ile eşit muamele görecekti.
- Türk hükümeti bu kuruluşların çalışma koşullarından, okullardaki öğretimin pratik düzeninden haberdar olacaktı.

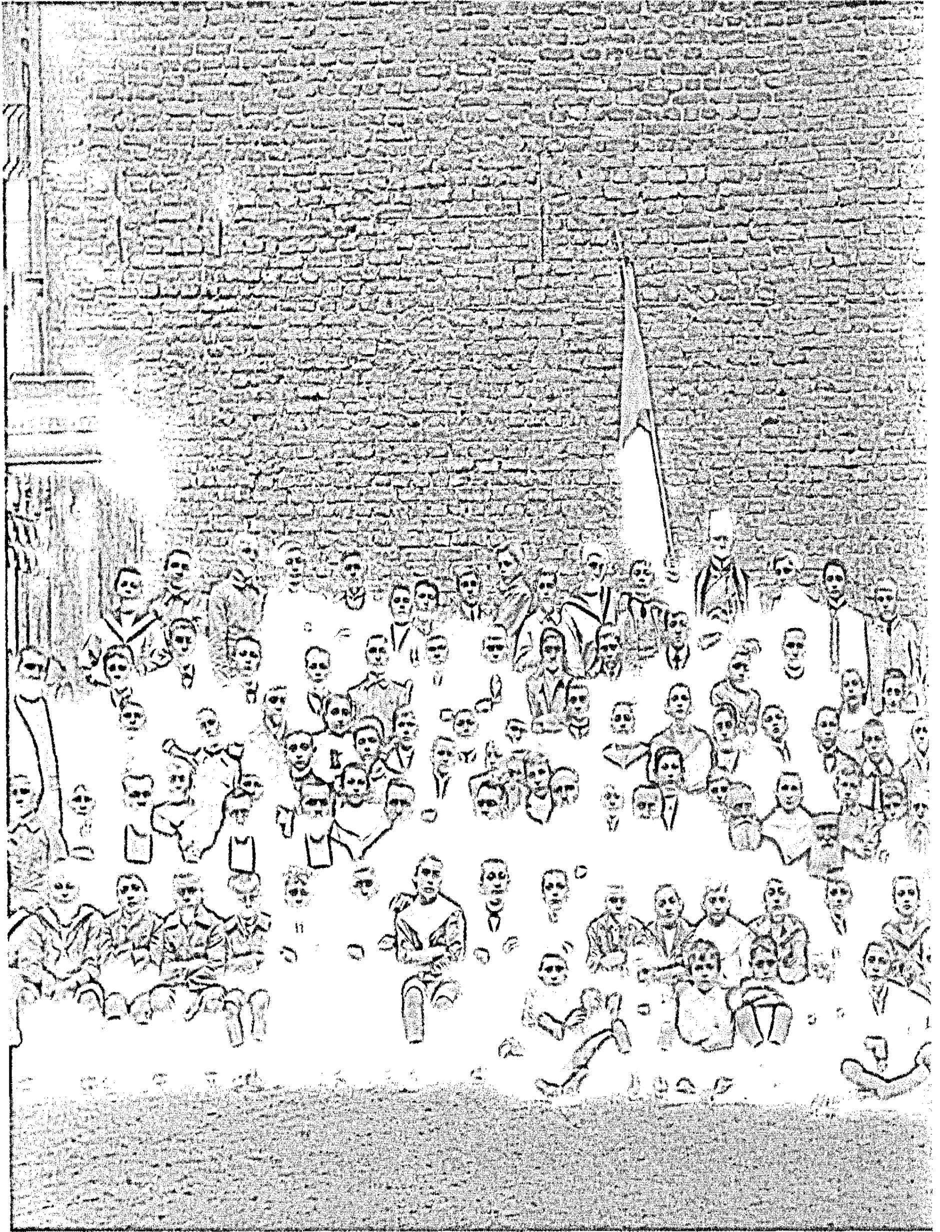
Çok geçmeden güçlükler ortaya çıktı. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti, kaynağı 1917'ye dayanan, 1923'te ikinci kez kaleme alınan bir yönetmelik dışında, okullara ilişkin hukuki düzenlemeye sahip değildi. Milli Eğitim, uzun bir genelgeler dizisiyle bu ciddi boşluğu doldurmaya girişti.

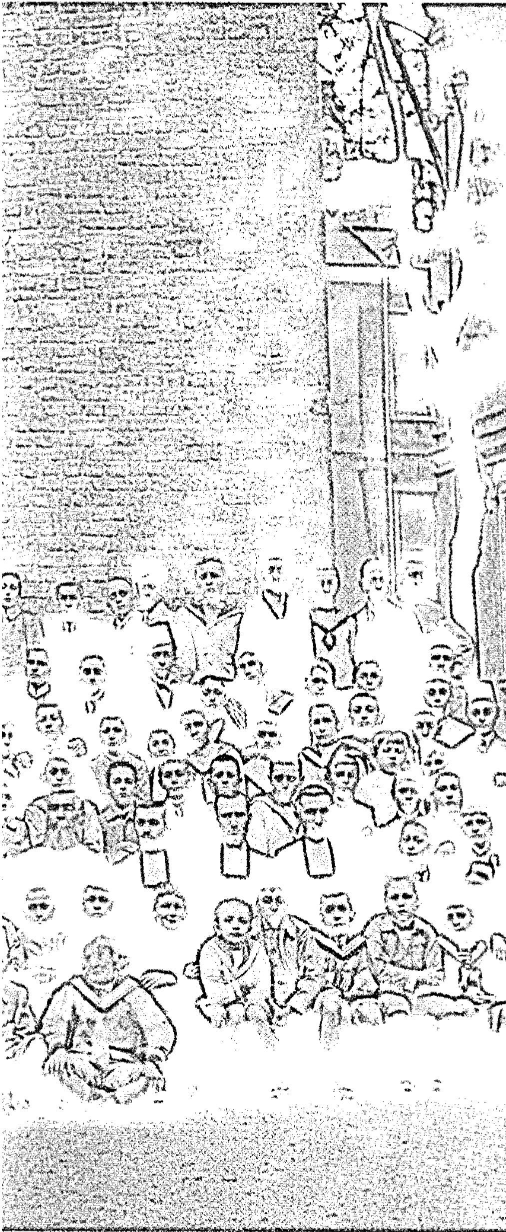
Yabancı okulların müdürleri, din adamlarının yönettiği okullarda dini alametlerin kaldırılmasını dayatan ünlü tamime varıncaya kadar, bu yeni yönetmeliklere uyum sağlamak için samimi çaba gösterdiler. Söz konusu tamim, kökeni kapitülasyonlara dek uzanan bir ilke sorununu ortaya seriyordu. Yine de hükümetin aldığı ve o dönem aşağılayıcı diye nitelenen bütün önlemler, yeni Cumhuriyet'in ulaşmaya çalıştığı laiklik yönünde atılan adımlardı.

Okullarda dini alametlerin yasaklanması

Milli Eğitim'in 7 Şubat 1924 tarihli, 3370/758 sayılı tamimi, Türkiye'deki din adamlarının yönettiği okullar meselesine yeni bir yön veriyor, her tür din eğitiminin ve dini alametlerin kaldırılmasını zorunlu kılarak, öğretimin laikleştirilmesi gerektiğini vurguluyordu.[2] Yabancı okulların geleceğini salt öğretim işleviyle sınırlı kalma koşuluna bağlayan bu tamimle bina dahilinde, mabetler dışında bulunan heykel, haç gibi bütün dini alametlerin kaldırılması isteniyordu. Müslümanların ve başka mezhepten öğrencilerin okullardaki dini ayinlere katılmaları da yasaklanıyordu."[3]

7 Nisan'da bu genelgeye uymaları için yabancı okullara tanınan süre sona eriyordu. 31 Mart'ta on beş kongregasyon, Milli Eğitim'e hitaben kaleme aldıkları ortak bir mektupla tavırlarını ortaya koydular. Din adamları, hükümete boyun eğmeye, sınıflardan haç dışındaki amblemleri kaldırmaya razıydılar. Haç konusundaysa, "Sınıflardaki haçı bugüne dek bulunduğu yerden kaldırmak, herkes tarafından, haçın simgelediği dine karşı bir

saygısızlık olarak, kurumlarımızın asıl niteliğini reddetme olarak yorumlanacaktır" diyorlardı.[4]

Yabancı okulların kapatılması

7 Nisan 1924 günü sabah saat 9'da, kız okullarının hanım müfettişi, Notre-Dame de Sion rahibelerine yatılı okulun kapatıldığını bildirdi. 8 Nisan akşamı bütün dinsel okulların kapısına kilit vurulmuştu. "Sadece, papaz okulu niteliğindeki Kapüsen Papazlarının koleji Saint-Louis, 78 kuruluşu etkileyen ve ansızın 16.000'den fazla çocuğu sokakta bırakan genel tedbirin dışında kalmıştı."[5] Yalnız İstanbul'da, 2.500'ü Müslüman olmak üzere toplam 12.500 öğrencinin eğitim gördüğü 36 okul bulunuyordu.[6]

Basın 7 Nisan'daki uygulamanın lehine bir kamuoyu yaratmaya çalışıyordu. *İkdam, Vatan, Tevhid-i Efkâr* ya da *Tanin* gazeteleri de devletle aynı görüşü, laikliğin şart olduğunu ifade ediyorlardı. Laik Fransa'nın ülke dışında Kilise'nin evlatlığına soyunması da hayretle karşılanıyordu. 17 Nisan tarihli *Tanin* gazetesinde, tıpkı Fransa gibi Türkiye'nin

Resim 33.
St. Pulcherie öğrenci ve öğretmenleri 1906-1907 ders yılında.

de laikleşmek niyetinde olduğu; bundan dolayı, Fransa'nın kendi topraklarından kovduğu papazları vatanına kabul etmekle büyük lütuf gösterdiği ileri sürülüyordu.[7]

Gazeteciler, kendi ülkesinde din adamlarına öğretim hakkı tanımayan[8] ama aynı din adamlarını yabancı bir ülkede okul açtıkları zaman destekleyen Fransız hükümetinin çifte standardına karşı öfkeliydiler.

Yabancı okulların yeniden açılması

Okulların kapatılması demek, on altı binden fazla çocuğun eğitimini sürdürebilmesi için acilen yenilerinin bulunması demekti. Türkiye'nin hem okul hem de öğretmen açığı vardı; dolayısıyla, din adamlarının yönettiği okulların yeniden açılması meselesi tekrar gündeme geldi. Tatilin sona erip okulların başladığı tarihte tartışmalar iyiden iyiye kızışmıştı.

19 Eylül 1924'te, kongregasyonların üst düzey yetkilileri, Bükreş'te Papalık büyükelçisi olan ve bir iş gezisi için İstanbul'da bulunan Monsenyör Angelo Maria Dolci[9] başkanlığında toplandılar. Eğitim kurumlarını iki kategoride değerlendirmeye karar verdiler: Din okulları ve karma okullar. İlk kategorideki okullarda sadece Katolikler okuyacak, bunlarda din eğitimi ve amblemler korunacaktı. Başka mezheplerden çocuklara ve Müslümanlara kapılarını açacak olan diğer kategorideki okullar ise büyük bir fedakârlıkta bulunarak Ankara'nın buyruklarına uyacaktı: "Haç haklı olarak Katolik öğrencilerin din dersi gördüğü sınıflarda, müdür odasında ve belki daha başka yerlerde bulundurulacak, her dinden öğrencinin girip çıktığı sınıflardan ise kaldırılacaktı."[10]

3 Ekim 1924'te Monsenyör Cesarano, Lazaristlerin başrahibi, *Frères des écoles chrétiennes*'in kontrolörü ve Salesien (Salesiani) tarikatı başrahibinden oluşan delegasyon Ankara'ya vardı. Milli Eğitim komiseri, yalnız Katoliklere hizmet verecek, dinsel serbestiye sahip olacak okullar tasarısını kabul etti.[11] İki taraf çok geçmeden karma okullar konusunda bir uzlaşmaya vardı: Haç şapel ve din dersi sınıfının dışında, müdürün odasında da bulundurulacaktı.

Böylece, 22 Ekim 1924'te, İstanbul'daki yabancı okullar yeniden açılabildi,[12] ama bu geçici, eğreti bir çözümdü. Peder Jalabert dikkatleri, çı-

kartılacak bir başka yasaya çekiyordu: Latin Türklere (ve Türk vatandaşı bütün Hıristiyanlara) on üç yaşından önce yabancı okullara gitmeyi yasaklayan bu yasa birkaç yıl sonra ilan edilecekti. Yasa yabancı ilkokulların ölüm fermanı olacak, ortaokullar ise ciddi bir yara alacaktı.

Türk vatandaşlarının Türk okullarına devam etmesiyle ilgili kanun

23 Mart 1931 tarihli, 1778 sayılı yasanın 1. maddesi, kız olsun erkek olsun Türk vatandaşı olan çocukların, ilköğretimini özel Türk okullarında ya da devlet okullarında yapmasını zorunlu kılıyordu.[13]

Böylece yabancı ilkokullardaki öğrenci sayısı azaldı; artık sadece yabancı uyruklular bu okullara devam edebiliyordu. Okullar birer birer kapanmaya başladı.

1928 tarihli Türk vatandaşlığına ilişkin yasa bu duruma zaten zemin hazırlamıştı. Buna göre Türk anne ya da babadan doğan çocuklar (bu, özellikle Türk uyruklu Latinleri, Rum ve Ermeni azınlıkları ilgilendiriyordu), hatta Türkiye'de doğmuş yabancılardan 1 Ocak 1929'dan sonra dünyaya gelen çocuklar Türk kabul edilecekti. Bu düzenlemelerle yabancı ya da Levanten Cemaati'nin can damarları kesilmiş oluyordu.

1968'de, azınlıklara ait ilkokulların öğrencilerine de birtakım kısıtlayıcı tedbirler getirildi. Bundan böyle çocuklar aile reisinin, yani babanın milletine ait özel Türk ilkokullarına yazılacaklardı. Başka bir azınlığa ait okullara gidemeyeceklerdi. Aksi halde, bir devlet okuluna yazılmaları zorunluydu. Sözgelimi, Türk uyruklu bir Rum'un oğlu ya bir Rum azınlık okuluna ya da bir Türk devlet okuluna gidebilecekti. Dahası, çocukların ikametgâhlarına en yakın ilkokula yazılması mecburiydi.[14]

1928 Türk vatandaşlığı kanunu

Türk vatandaşlığı hakkındaki yasa 28 Mayıs 1928'de ilan edildi.[15] 1 Ocak 1929'da yürürlüğe girdi.[16]

1. maddeye göre, Türk uyruklu anne ya da babadan, Türkiye'de ya da yabancı bir ülkede doğan her çocuk Türk vatandaşıydı.[17]

Türkiye'de doğmuş yabancılardan 1 Ocak 1929 tarihinden itibaren Türkiye'de doğan her çocuk, Türk'tü. Bu çocuklar, Türk yasalarına göre re-

şit olduktan sonra altı ay içinde anne ya da babalarının vatandaşlığını seçebilecekti.[18] Bu durumda onlara 9. madde uygulanacak,[19] Türk vatandaşlığından çıkartılacak ve ülkeyi terk etmek zorunda bırakılacaklardı. Yabancı konsolos, memur ve ataşe çocukları bu düzenlemeden muaftı. [20]

Bu yasanın 13. maddesi uyarınca, Türklerle evlenen yabancı kadınlar Türk vatandaşı olacak; yabancılarla evlenen Türk kadınları Türk olarak kalacaktı. Sonuç olarak çocuklar Türk vatandaşlığını alıyordu.

2007 SAYILI YASA

Türk ulusuna üstünlük tanıyan ve "2007 sayılı yasa" adıyla bilinen bu yasa[21] yabancıların bazı sanat ve hizmetleri yapmasını yasaklıyor, bu meslek ve hizmetleri Türklerin tekeline veriyordu. Bu yasa, 11 Haziran 1932'de kabul edildi.

1. maddede Türklere ayrılan meslekler iki grup halinde sıralanıyordu:

- İşportacı; müzisyen; fotoğrafçı; berber; mürettip; simsar; giysi, şapka ve kundura imalatçısı; borsacı; tekel mamulleri satıcısı; tercüman ve turist rehberi; şoför; bina, mağaza, otel kapıcısı ve bekçisi; otel, hamam, kahve, bar ve dans salonlarında hizmetli; barlarda şarkıcı ve oyuncu; işçi...
- Veteriner ve kimyager.

4. maddeyle elçilik ve konsolosluklarda görevli şoför ve kapıcılar kapsam dışı tutuluyordu.

Bu mesleklerdeki yabancıların, yasanın resmen ilanından itibaren, işlerinden ayrılmak ya da ticaretlerini durdurmak için önlerinde bir yıl bulunuyordu.[22] Daha sonra süre iki yıla uzatıldı.[23]

Bu yasa, büyük bölümü bu mesleklerde çalışan ve akşamdan sabaha işsiz kalıveren, Türkiye'den ayrılmaya mecbur olan Levantenlerin cemaatine ölümcül bir darbe indirmişti. Ama asıl hedef Rumlardı. 30 Ocak 1923'te Lozan'da imzalanan, Türk ve Rum ahalinin mübadelesi'ne ilişkin sözleşmede İstanbul Rumları'nın yer almadığı hatırlanacaktır. İstanbul Rumları böylece, Türk vatandaşlığına geçmeden, yeni "yerleşik" statülerine göre, İstanbul'da yerleşip ticaret yapabilmişlerdi. 1927 nüfus sayımına göre İstanbul'da 26.431 Rum yaşıyordu. Sadece Türklere tahsis edilen mes-

leklere ilişkin 1932 yasası, özellikle, Lozan Antlaşması sırasında İstanbul'da kalan Rumları hedef alıyordu.[24]

1934 yazı boyunca 2.000 Rum Türkiye'den ayrıldı. Bir yıl sonra, nüfus sayımında 17.642 Rum olduğu saptandı. 1927 ve 1935 nüfus sayımları arasında, Rumların 9.000 kişi azaldığını gözlemliyoruz.[25] Gidenleri benzer vakalarda hep olduğu gibi, ailelerindeki Türk uyruklu Rumlar (azınlıklar) izledi.

1942 Varlık Vergisi

Dönemin başbakanı Şükrü Saracoğlu'nun eseri olan,[26] 1942 tarihli Varlık Vergisi'ne ilişkin yasa,[27] maliye yıllıklarına özellikle azınlıkları hedefleyen adaletsiz bir uygulama olarak geçti. Bu düzenleme öteden beri piyasaya egemen olan ve ekonomiden aslan payını alan yabancıları ve azınlıkları uzaklaştırarak, Türk tüccarlara serbest bir alan yaratmak isteğinin ifadesidir.[28] Yasa metninde bu keskin değişikliği çağrıştıracak hiçbir ifade yoktu, ama daha hazırlık aşamasında etnik kökene göre vergi almaya dayalı bir sistem yaratılmıştı.

Yasa 11 Kasım 1942'de oylandı. Ertesi gün Maliye Bakanlığı, bir genelgeyle, Vergi Daireleri'nden azınlıklara ait malların dökümünü talep etti. Bu amaçla vergi yükümlüleri dört kategoriye ayrıldı: M (Müslüman tüccarlar), G (azınlıklar, gayrimüslimler), D (dönmeler – İslam dinine dönenler) ve E (ecnebiler yani yabancılar).[29]

Yasanın ilanından sonra devlet azınlıkların varlığını (gayrimenkuller, banka hesapları, dükkânlar) belirlemek amacıyla bütün istihbarat sistemini harekete geçirdi.[30]

Herkesin ödeyeceği verginin meblağının bir komisyon tarafından saptanması gerekiyordu (7. madde); komisyonun kararları geri alınamaz nitelikteydi (11. madde). Yasa komisyona keyfî olduğu kadar etkili bir iktidar sağlıyordu. Oluşturulan bu yapı ne önceki yıllardaki vergilendirmeleri ne de vergi mükelleflerinin gelirlerini göz önüne almaksızın, kendi değerlendirmelerine göre vergiyi belirliyordu. Verginin hesaplanmasında cüzi irade egemendi.[31] 18 Aralık 1942'de vergi mükelleflerinin ve her birine dayatılan vergilerin listesi vergi dairelerine asıldı.[32]

Müslüman Türklerden oluşan bu son derece nüfuzlu komisyonların amacı, ulusal pazardaki ticari sermayeyi Türkleştirmekti. Nitekim azınlıklar tâbi tutuldukları vergiler yüzünden iş dünyasından uzaklaştılar. Çoğunlukla vergi, mükelleflerin sermayesine denk oluyor ya da sermayeyi aşıyordu; bazılarıysa servetlerinin iki hatta üç katı vergi ödemek zorundaydı. İngiliz konsolosluğu Müslümanlarla azınlıklar arasında keyfi vergilendirmeden doğan çarpıcı farkı sergileyen listeler düzenlemişti.

Konsolosluklar vergilendirmede etnik farklılığa dayanan eşitsizliği vurgulamak üzere komisyona başvurmakta gecikmediler. Nitekim konsoloslukların protestosuna konu olan bazı yabancıların vergileri indirildi, yeni kıstaslara göre tekrar belirlendi. Kimi yabancılar da, konsoloslukların hükümete yaptığı baskıdan yararlanarak vergi ödemediler, mallarına da el konmadı.[33]

Komisyon'un E grubuna getirdiği düzeltmeler sonucunda, yabancıların toplam vergisi % 36 oranında indirildi.[34] Böylece yabancılar, tıpkı kapitülasyonlar döneminde olduğu gibi, konsoloslukların baskısıyla kayırılmış oluyordu.[35]

Yabancıların vergisi indirilirken, konsoloslukların savunduğu üzere, İkamet ve Salâhiyeti Adliye Hakkında Mukavelename'nin 8. maddesinin uygulandığını görüyoruz. Buna göre, sözleşmeye taraf ülkelerin uyruğundan olanlar, "hangi tür ya da adla olursa olsun, Türk uyrukluların tabi olduğu vergilerden başka ya da daha ağır hiçbir vergi ya da dolaylı vergiye tabi tutulmayacaktır."

Dönemin İstanbul defterdarı Faik Ökte'ye göre, yabancı uyruklu Rumlarla Türk uyruklu ya da azınlık Rumları birbirinden ayırmak, karşılaşılan en büyük güçlüklerden biriydi.[36]

Türkiye genelinde yabancıların ödeyeceği toplam vergi yaklaşık 79 milyon Türk lirasını buluyordu. Meblağ % 36,13 oranında azaltıldı.[37] Buna karşın, indirilen verginin de sadece % 65'i toplanabildi. Yabancı statüsünden güç alan kimileri, vergilerinin tamamını ödemekten kaçındılar ya da hiç vermediler. Genellikle politik koşullara göre belirlenen indirim oranı ülkeden ülkeye değişiyordu. Amerikalıların azaltılmış vergiyi bile ödemediğini görüyoruz.

12. maddeye göre, mükelleflerin varlık vergisini on beş günde ödemesi gerekiyordu. Duruma göre bu kesin tarihten de önce mallara el konabiliyordu. Bir ay içinde vergisini ödemeyenler çalışma kamplarına[38] gönderilecekti.[39] Yer olarak Erzurum vilayetindeki Aşkale seçildi.[40] 32 azınlıktan oluşan ilk kafile 27 Ocak 1943'te İstanbul'dan hareket etti. 1943 yılının Şubat ve Eylül ayları arasında 1.229 kişi Aşkale'ye gönderildi.

Ticaretin Türkleştirilmesi

Varlık vergisi, ticareti yabancıların ve azınlıkların elinden aldı, ticari iktidarı Türklere aktarma görevini üstlendi. Yabancı ve azınlık vergi mükellefleri varlık vergisini ödeyebilmek için gerçekten de gayrimenkullerini elden çıkarmak, üstelik çoğunlukla değerinin çok altında bir fiyata satmak zorunda kaldılar. 1943'ün ilk altı ayında 2 .742 gayrimenkul satışı kayıtlara geçmiştir.[41]

İstanbul'da varlık vergisiyle ilintili olarak satışı yapılan 543 gayrimenkulün 151'i Musevilere, 211'i Ermenilere, 124'ü Rumlara, 27'si yabancılara, sadece 10'u Müslümanlara aitti.[42]

Bu 543 gayrimenkulün alıcılarından 450'si Müslüman Türkler, 36'sı ise Türk kuruluşlarıydı (ulusal bankalar, devletin sigorta kurumları, İstanbul Belediyesi).[43]

Gayrimenkullerin Türklere geçmesi yeni bir fetih, zenginliklerin millileştirilmesi olarak görülüyordu; basın bu durumu sevinçle karşıladı.[44]

Varlık Vergisi'nin yürürlükten kaldırılması

Varlık vergisi yasası 15 Mart 1944'te yürürlükten kaldırıldı,[45] belirlenen tutarların ödenmemiş miktarları tahsil edilmedi.

Yaklaşık olarak, toplanan 315 milyon Türk lirasının 166 milyonu (% 53'ü) azınlıklar tarafından, 115,3 milyonu Müslüman Türkler (% 36,5'u) tarafından ve 33 milyonu da (% 10,5'u) yabancılar tarafından ödenmişti.[46]

Bu 315 milyonun 211 milyonu (yaklaşık % 70'i) sadece İstanbul'da toplandı. 211 milyonun 115 milyonu azınlıklar, 30 milyonu yabancılar ve 36 milyonu Müslüman Türkler tarafından ödendi. Dolayısıyla İstanbul'da tahsil edilen varlık vergisinin % 84'ünü azınlıklar ve yabancılar ödemiş oldu.[47]

Kanunun sonuçları

1942 tarihli varlık vergisi kanunu, zaten varolan bir Türkleştirme hareketinin devamı niteliğindeydi.[48] Ama bu kez yara çok derin açıldı ve azınlıkların topluma entegrasyonuna ilişkin bütün umutlarını boşa çıkardı. Bu olaydan sonra pek çoğu ülkeyi terk etmeyi yeğledi. 1948-1949 arasında 30.000 Musevi yeni kurulan devletlerine gitmek üzere Türkiye'den ayrıldılar.[49]

Ülkeden ayrılanlar sadece Museviler değildi. 1935 sayımında 125.046 kişi olduğu belirlenen Ortodokslardan 1955'te geriye sadece 86.655 kişi kalmıştı.[50] Pek çoğunun ülkeden ayrılma gerekçesinin kökeninde varlık vergisi'nin yol açtığı güvensizlik yatıyordu.

Söz konusu yasanın doğurduğu sonuçlardan biri ticaretin Türkleştirilmesi oldu. Bundan sonra Türkler ülkelerinin ekonomik pazarında yer alacaklardı. Bu alanda yabancıların ve yanı sıra azınlıkların, başlangıcı kapitülasyonlar dönemine dek uzanan egemenliğine son verilmiş oluyordu.

6-7 Eylül 1955, Rum karşıtı olaylar

Bir yandan Kıbrıs'la ilgili olarak Türkiye'yle Yunanistan arasında ortaya çıkan gerilim, öte yandan Selanik'te Atatürk'ün evine bomba konulduğu yolundaki bir söylenti üzerine, İstanbul'da 6-7 Eylül 1955 Salı gecesi Rum karşıtı olaylar başladı.

Gösteriler saat 18:30'a doğru Taksim meydanında başladı ve kısa sürede yakıp yıkmaya, yağmaya dönüştü. İlk hedef alınan yerler Rumların dükkân ve mağazaları oldu ama daha sonra Beyoğlu'ndaki bütün büyük ve zengin dükkânlar hareketten nasibini aldı. "Vitrinler kırılıyor, mağazaların demir kepenkleri sökülüyor, yiyecekler, makinalar, kumaşlar, türlü türlü mallar kaldırımlara atılıyor, çiğneniyor, kırılıyor, acımasızca kesilip çiziliyor, tahrip ediliyordu. Yoldaki arabalar ateşe verildi."[51]

Rum Ortodoks kiliseleri yağmalandı, pek çoğu ateşe verildi. "Kurtuluş'taki Aya Dimitri Kilise'nin tehlike çanlarını duymak ve alevlerin uğursuz aydınlığının Yenişehir'in gerisinde yükseldiğini görmek çok üzüntü vericiydi."[52] Hamalbaşı Rum Katolik kilisesi ve okulu da saldırılardan payını alacaktı.

Saint-Antoine ve Santa-Maria Latin kiliselerine dokunulmadı. Papazlar İtalyan bayrağı asarak göstericilere bu yapıların yabancı kiliseleri olduğunu göstermişlerdi. Buna karşılık, Bomonti'deki Notre-Dame de Lourdes Gürcü Katolik kilisesi ve manastırı, Hamalbaşı Rum Katolik kilisesiyle aynı akıbete uğradı.[53]

Gösterici grupları Saint-Esprit Katedrali'nin papaz evinin camlarını kırdılar ve kapıyı zorladılar. Akşam on bire doğru bir başka grup Notre-Dame de Sion Rahibeleri'nin konutunun camlarını indirdi, manastır kapısını kırıp içeri girmeyi denedi. Çevredeki Müslümanlar "bu çeteleri uzaklaştırmak amacıyla, binaların Rum ya da Ermeni değil Fransız binaları olduğunu anlatarak" müdahale ettiler. "Böylece Notre-Dame de Sion okulu kurtuldu."[54]

Gecenin ikisine doğru ordu İstanbul'a girdi ve "meydanların çıkışına ve büyük caddelerin başına tanklar yerleştirildi. Arabalı polisler büyük bulvarlarda devriye gezmeye ve göz açıp kapayıncaya kadar ortalıktan kaybolan yağmacıları kovalamaya başladılar."[55]

Ertesi gün, 7 Eylül 1955 Çarşamba günü, Tünel'den Şişli'ye giden cadde bir savaş alanını andırıyordu. Azınlıkların ve yabancıların mahallesi Beyoğlu'ndaki dükkânların % 98'i yakılıp yıkılmış, mallar yola saçılmıştı.[56] 6-7 Eylül gecesinde üç binden fazla konut ve işyeri yağmalandı.[57]

Hükümet saldırı kurbanlarının zararını karşıladı ve suçluları cezalandıracağına söz verdi. Yağmacılar yabancılara ait yapılara saldırmaktan kaçınmışlardı, "hattâ, belli bir noktaya kadar, Ortodoks olmayanlara da (saldırmamışlardı), çünkü Ermeni dükkânlarına da, okullarına da, kiliselerine de, sinagoglara da dokunulmamıştı. Zarar görenler varsa da, bu da zincirinden boşanmış kitlelerin cehaletinden kaynaklanıyordu."[58]

Saldırıların tek hedefi Rumlardı. Yabancıların kargaşada uğradığı zararlar tazmin edilmiş olsa da, bir güvensizlik, bir korku doğmuştu; bu duygular yabancıların Türkiye'den kesin olarak ayrılmalarını hızlandırdı ya da en azından bu fikrin akıllarında yer etmesine neden oldu.

Üçüncü Bölüm

GERİLEMENİN SAYISAL GÖSTERGELERİ

Kilise kayıtları

En eski ve en büyük üç kilisenin (Santa Maria, Saint-Antoine ve San Pietro) yıllık vaftiz grafiği, İstanbul'daki Latin Cemaati'nin gerilemesini gözler önüne sermeye tek başına yeten bir örnektir. (Ekler 6 ve 7) Latin Cemaati'nin oluşumu, yükselişi ve gerileyişi üstüne genel bir bakış sunmak amacıyla, Santa-Maria, Saint-Antoine ve San Pietro kiliselerindeki bütün vaftizlerin gelişim eğrisini veriyoruz. (Ek 8)

Vaftiz olmaması bir cemaatin can çekiştiğine dair ilk işaretti ve yüzyıllardır Doğu topraklarında bulunan Latin Cemaati bu duruma düşmüştü. Bugün İstanbul Latin Cemaati kalabalıklaşmış, nüfusu 15.000'e ulaşmış olsa da, bunda Avrupalı şirketlerin Türkiye'ye yerleşmesinin ve ülkede geçici olarak bulunan yabancılar kolonisinin etkisi büyüktür.

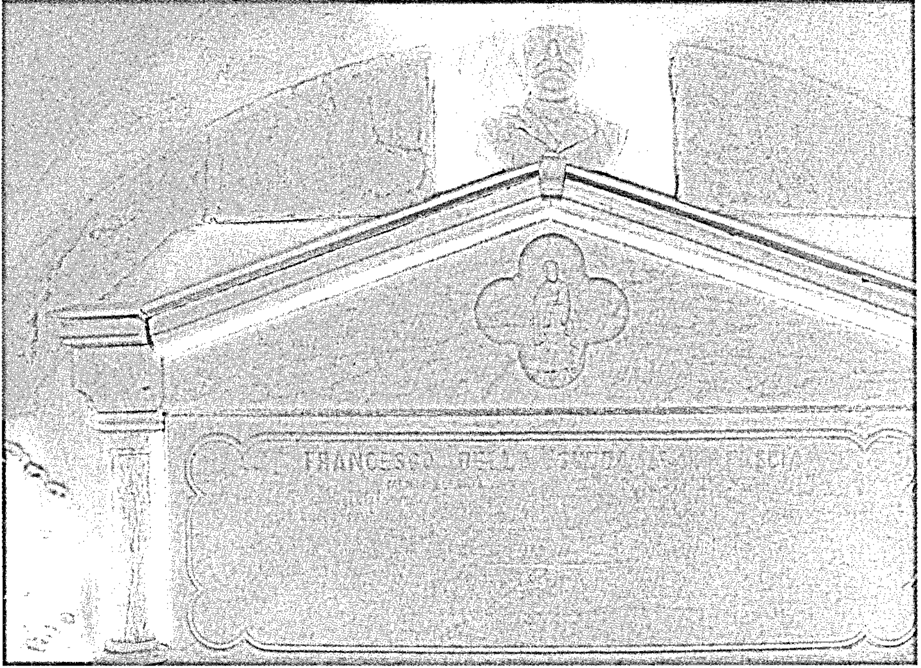
Latin Katolik Mezarlığı'nın defin kayıtları

1923'ten sonra Latin Katolik Mezarlığı'nda yapılan definler giderek azalmaya başlar, her yıl dört yüz defnin kaydedildiği zamanlar geride kalmıştır. Latin Katolik Cemaati'nin gerilemesi 1950 yıllarından itibaren gözle görülür bir hal alır. (*Ek* no 9) Definlerdeki azalışın daha geç tarihlerde başlaması genç, üretken nüfusun ülkeden erken gitmesiyle açıklanabilir.

Latin Katolik Cemaati'nin yükselişi ve gerileyişi hakkında genel bir bakış sunmak amacıyla, 1859'dan 2000'e kadar Latin Katolik Mezarlığı'nda yapılan definlerin gelişim eğrisini veriyoruz. (Ek 10)

Latin Cemaati'ni oluşturan milliyetler

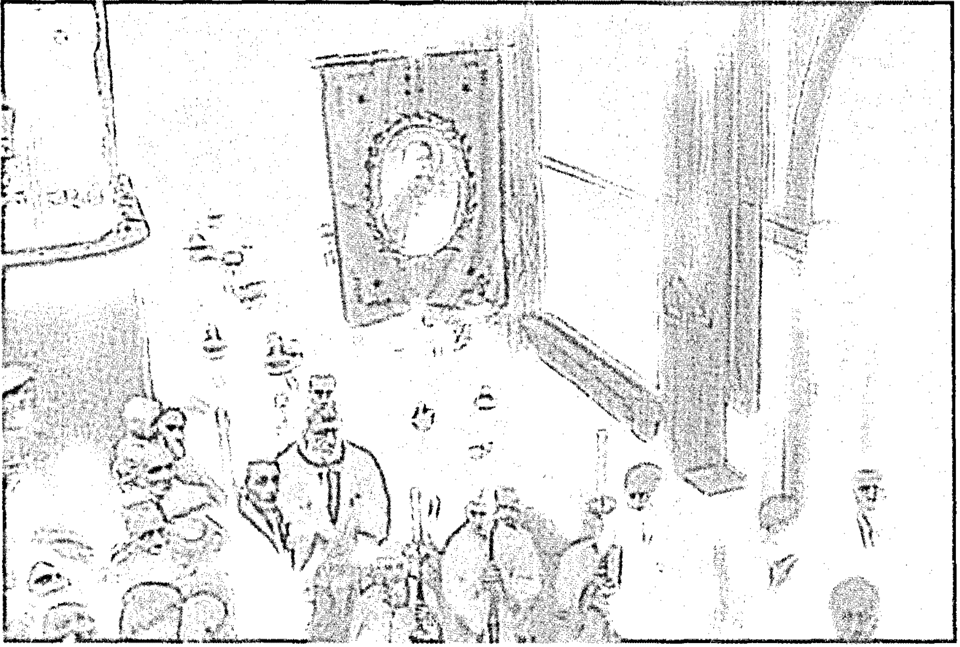
Mezarlığın günlük defin kayıtları bize Latin Cemaati'nin uyruklara göre bileşimi hakkında da bilgi sağlar. Bütün yabancı koloniler arasında sadece İtalyan kolonisi ayakta kalabilmiştir. Türkiye Cumhuriye-

Resim 34. St. Esprit Kilisesi kriptasında Francesco della Sudda'nın lahti.

ti'nin ilan edildiği 1923 tarihinden sonra Latin Osmanlılar Türk uyruğuna geçmiştir. Onları Latin (Katolik) Türk biçiminde ifade edeceğiz.

Monsenyör Cedulini'nin 16. yüzyılda yaptığı istatistiklere göre, şehrin Türkler tarafından ele geçirilmesinin ardından Latin Osmanlılar cemaatin % 44'ünü temsil ediyordu. Tanzimat'ın ardından, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Babıâli'nin Latin tebaasının yüzdesi azalırken yabancı ya da Levanten Latinlerin oranı arttı. Mezarlık arşivlerine göre, 1892-1915 yılları arasında, Latin Cemaati'nin sadece % 17'si Latin Osmanlılardan oluşuyordu. Bununla birlikte, Cumhuriyet'in ilanından sonra yabancıların ülkeden gidişiyle bu eğilim yeniden tersine çevrilecekti ve Latin Türkler büyük farkla çoğunluğu oluşturacaktı. Mezarlığın son istatistiklerine göre, Latin Türkler İstanbul Latin Cemaati'nin % 60'ını temsil etmektedir.

Resim 35. St. Maria Draperis Kilisesi önünde Paskalya Bayramı kutlaması, 1935.

Türk Latin Cemaati'nde değişen renkler

Mezarlığın ikinci defin kütüğünün incelenmesi Latin Türk Cemaati'nde bir renk değişikliği yaşandığını ortaya koyar. Cemaat saflarına Süryani ve Kildani Katoliklerin katıldığını gözlemleriz. Gerçekten de Katolik cemaatin yapısı değişmiş, Latin ritinden Katolikler yerlerini başka Katolik ritinden olanlara bırakmıştır.

2000 yılında "Latin Türkler" diye anılan grubun % 20'si, Latin ritinden olmayan Katoliklerden; Süryani, Kildani ve Marunilerden oluşmaktaydı.

1999'da (Latin Türk grubunun içindeki) Süryani ve Kildanilerin oranı % 19,51'di. 1998'de % 17,64, 1990'da ise sadece % 4,10'du.

Rakamlardan anlaşılacağı gibi Türk Katolik Cemaati'nin içinde, Latin ritinden olanlar gitgide azalmaktadır.

İstanbul Latin Katolik Kilisesi'nin durumu

Araştırmamıza Kilise'nin tarihiyle, Bizans İmparatorluğu'ndaki Katolik ibadethanelerini ele alarak başlamıştık. Bu mekânlar, en azından 9. yüzyıldan itibaren, İstanbul'da Latinlerin varolduğunun bir kanıtıdır.

Okuduğunuz çalışma boyunca, İstanbul Latin Cemaati'nin tarihinin bu kentteki Latin Kilisesi'nin tarihiyle nasıl sıkı sıkıya bağlantılı olduğunu gördük. Öyle ki birinin oluşum ve yükseliş evreleri diğerleriyle paralel ilerliyordu. Bu saptama, gerileme açısından da geçerlidir: Binyıl sonunda, Latinlerin sayısının azalmasıyla İstanbul Latin Katolik Kilisesi'nin gerilemesi başa baş yürümüştür.

20. yüzyılın başındaki yükseliş döneminde, Latin Kilisesi İstanbul'da 25 kongregasyon, 60 bina ve 820 din adamıyla[1] varlığını sürdürmekteydi.

Bugün, 3. binyılın eşiğinde, yaklaşık 30 binada, 17 kongregasyona dağılmış 94 din adamının varlığını saptıyoruz.[2]

İstanbul'daki Latin Katolik kurumları

İstanbul'daki Latin Katolik kurumların yükseliş dönemine kıyasla gerilemesini gösteren, Latin Cemaati'nin nüfusunun azalmasıyla paralellik arz eden tabloyu aşağıda sunuyoruz.

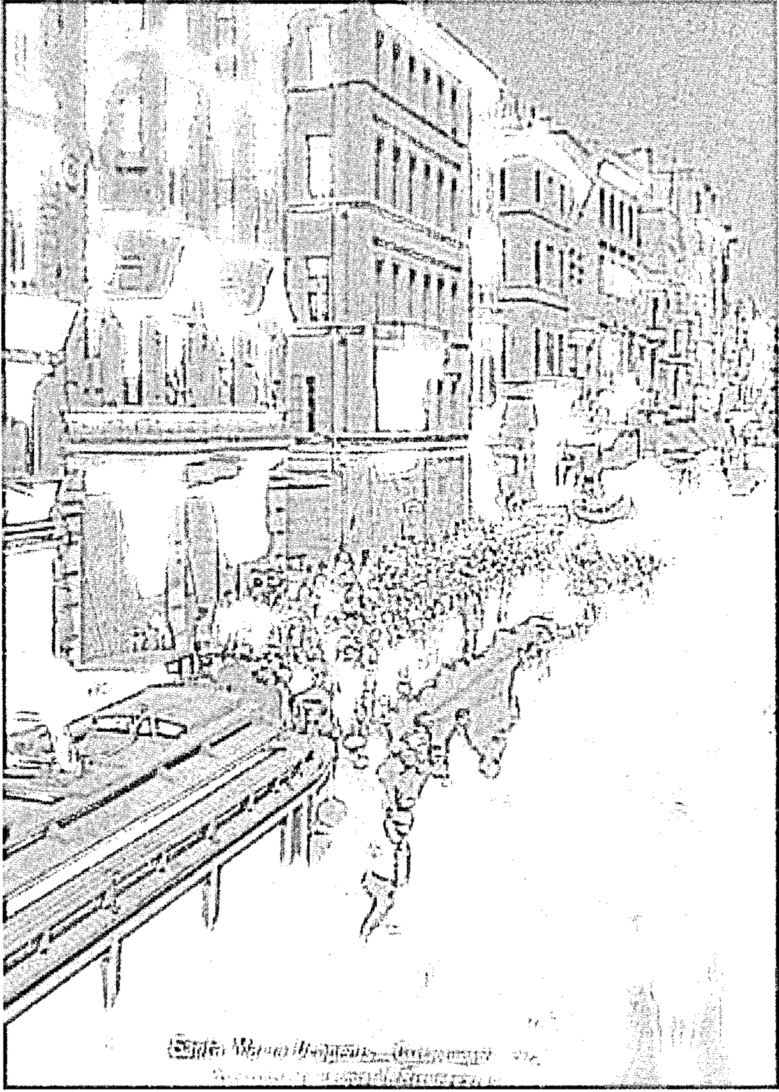
Kongregasyonlar	Din adamlarının sayısı	Binalar
Augustins de l'Assomption	2	Notre-Dame de l'Assomption; Kadıköy
		Saint-Augustin (kilise); Fenerbahçe
Lazaristler – Avusturyalı	4	Sankt-Georg (kilise)
		Sankt-Georg (karma lise)
Lazaristler – Fransız	1	Saint-Benoît (kilise)
		Sacré-Cœur (kilise); Bebek
Salesien'ler (ya da Saint-François de Sales tarikatı)	5	Saint-Esprit Bazilika-Katedrali
		Özel Evrim (karma lise)

Dominikenler	3	Saint-Pierre Notre-Dame du Rosaire; Bakırköy
Frères des écoles chrétiennes	3	Karma Saint-Joseph Lisesi; Kadıköy Karma Saint-Michel Lisesi
Frères mineurs Fransiscains	1	Santa Maria Draperis San Pacifico; Büyükada
Frères mineurs Conventuels	4	Saint-Antoine
Frères mineurs Capucins	4	Saint-Etienne; Yeşilköy Saint-Louis des Français
Pallotini (Almanca konuşan Katolikler)	1	Saint-Paul Saint-Paul huzurevi
Oblates de l'Assomption	4	Notre-Dame de l'Assomption
Notre-Dame de Sion Rahibeleri	2	Karma Notre-Dame de Sion Lisesi
Ivrea rahibeleri	5 4	Karma İtalyan Okulu "G.A. Agnelli" İtalyan Hastanesi
Petites Soeurs des Pauvres rahibeleri	10	Ma Maison
Petites Soeurs de Jésus rahibeleri	3	
Werk der Frohbotschaft (laik enstitü)	1	
Avusturyalı Filles de la Charité rahibeleri	3	Karma Sankt-Georg Lisesi Avusturyalı Rahibeler Şapeli; Burgazada
	14	Sankt-Georg Hastanesi
Filles de la Charité rahibeleri	15 3	La Paix Hastanesi Karma Saint-Benoît Lisesi Saint-Benoît Dispanseri
Karma Sainte-Pulchérie Lisesi Dominiken Rahibeleri Santa Caterina da Siena	2	Santi Pietro e Paoli
TOPLAM	94	

Yukarıdaki tabloda sıralanan kurumlara ek olarak, Büyükdere'deki *Nativité de la B.V.M* ve Polonezköy'deki *Notre-Dame de Czestochowa* kiliselerini; rahiplik hizmetini Salesien'lerin gördüğü Notre-Dame de Lourdes'u; ve laik bir dernek tarafından yönetilen Artigiana huzurevini de belirtelim.

İstanbul Latin Katolik Kilisesi'nin bugünü

İstanbul ve başkent Ankara'yı içine alan İstanbul Vekilliği'nde yaklaşık 15.000 Latin Katolik yaşamaktadır. İbadet oranı % 10'un üstündedir ve

Resim 36. St. Maria Draperis Kilisesi önünde Paskalya Bayramı, 1935.

1.500'ü aşkın mümin bu bölgenin kiliselerine gitmektedir. 1992'den beri Monsenyör Louis Pelâtre İstanbul Vekilliği'nde Papa vekilliği görevindedir.[3]

Her beş yılda bir, Katolik Kilisesi episkoposları, bölgeleri hakkında bilgi vermek ve episkoposluk görevi sırasında karşılaştıkları güçlükleri ifade etmek amacıyla Roma episkoposuna (Papa) ziyarette bulunur. Bu ziyaret Havari Petrus ve Pavlus'un mezarlarına bir hac ziyareti şekli de aldığı için, *ad limina apostolorum* diye nitelendirilir. Bu vesileyle Episkoposluk Konferansı[4] temsilcisi ile Papa hazretleri arasındaki yapılan konuşmalar ve verilen raporlar bize yerel Kilise'nin durumu hakkında bilgi sağlayan önemli kaynaklardır.

Türkiye Episkoposluk Konferansı bugüne kadar üç *ad limina apostolorum* ziyaret düzenlemiştir: 1989'da, 1994'te ve 2001'de. Şimdi, bu toplantılarda yapılan konuşmalardan İstanbul'daki Latin Katolik Kilisesi'nin durumuna ilişkin sonuçlar çıkarmaya çalışalım.

1989'daki *ad limina* ziyareti sırasında, Papa'nın İstanbul vekili ve Episkoposluk Konferansı başkanı Monsenyör Pierre Dubois, Türkiye'deki Katolik Kilisesi'nin durumuna ilişkin kısa konuşmasında, Katolik Kilisesi'nin tüzel kişiliği bulunmadığını ve gençlerin dışa göç ettiğini vurguladı. Bu konuşmadan birtakım alıntılar yapacağız: [5]

> Türkiye'deki Kilise'nin ya da Kiliselerin göğüs germek zorunda olduğu zorluklar farklı nedenlerden kaynaklanıyor.
>
> Lozan Antlaşması'yla tanınan azınlıklar bazı haklardan yararlanıyorlar. Malları söz konusu cemaatlerin üyelerinin seçtiği komiteler tarafından yönetilebiliyor.
>
> Katolik Kilisesi'nin Türkiye'de tüzel kişiliği olmadığı için, Latin Kilisesi'nin, aynı zamanda Bizans Rum ve Bulgar Kilisesi'nin pek çok malı son derece eğreti bir durumda bulunuyor. (...)
>
> Son yıllarda Hıristiyanların yurtdışına göçü yabana atılamayacak oranlara ulaştı, hatta bazı cemaatlerdeki mümin sayısının yarıdan fazlası azaldı. Özellikle gençleri etkileyen dış göç, çeşitli nedenlerden kaynaklanıyor.
>
> Hıristiyanlar daha Hıristiyanca yaşayabilmek için ayrılmıyor Türkiye'den, daha modern bir yaşam sürebilmek, daha fazla para

kazanabilmek için gidiyorlar. (...) Gençler yurtdışına okumaya gidiyor ve bir daha geri dönmüyor.

1994'teki ikinci *ad limina* ziyareti[6] sırasında, Türkiye'de Katolik Kilisesi'nin tanınması meselesi bir kez daha gündeme geldi. Türkiye Episkoposluk Konferansı başkanı Monsenyör Jan Çolakyan'ın konuşmasından bazı alıntılar sunuyoruz:[7]

> Bizim ülkemizde bütün dinlerin vatandaşlık hakkı vardır ve her dinin mensupları ibadet özgürlüğünden en geniş biçimde yararlanırlar. Aynı mahallede camilerin, kiliselerin ve sinagogların bir arada bulunması bunun en iyi kanıtıdır. Mülki makamlarla ilişkilerimiz iyi, ama öyle görünüyor ki, ülkemizdeki episkoposların arzuladığı gibi, Katolik Kilisesi Türkiye'de resmen tanınsaydı, ilişkiler daha da iyi olabilirdi. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e, göreve gelişi vesilesiyle yaptığımız nezaket ziyaretinde bu konudaki dileğimizi ifade ettik."

Papa II. Jean-Paul, Türkiye Episkoposluk Konferansı üyelerine hitaben yaptığı konuşmada, Katolik Kilisesi'nin Türkiye'de tanınması konusunu ısrarla vurguladı:

> Kilise'nin Türkiye'deki konumu hakkında, kilisenin iç örgütlenmesini geliştirmek ve mülki makamlarla olumlu ilişkiler sürdürmek amacıyla sarf edilen çabaları takdirle karşılıyorum. Bu bakımdan, Katolik Kilisesi'nin tüzel kişiliğinin hukuki açıdan tanınmasıyla ilgili ciddi soruna bir çözüm bulunmasını dilemeliyiz.[8]

7 Eylül 1994 Çarşamba günü Episkoposluk Konferansı üyeleri, Türkiye'nin Vatikan Büyükelçiliği maslahatgüzarı Sayın Feyz Cem Çetin tarafından kabul edildi. Papa Hazretleri ile Konferans üyeleri arasında geçen konuşmalardan haberdar olan maslahatgüzar, konuşmaların içeriğinden son derece memnun göründü ama II. Jean-Paul'ün Türkiye'de Katolik Kilise-

si'nin tüzel kişiliğinin tanınmasına yönelik iması üzerine, konu hakkında aydınlatılmayı talep etti ve Türk bakış açısının, hiçbir dinsel cemaate onu ötekilerden farklı kılacak özel bir statü vermemek üzerine kurulduğunu belirtti. Monsenyör Pelâtre şöyle karşılık verdiklerini söylüyor:

> Biz ayrıcalık istemiyoruz, Türkiye'deki varlığımızın tüzel olarak tanınmasını istiyoruz. Belirtildiği gibi, eksiksiz bir ibadet özgürlüğünden yararlanıyoruz ama bize öyle geliyor ki ibadet mekânlarının mülkiyetine ve bakımını yapmak için gereken maddi olanaklara sahip olabilmek, bu özgürlüğün etkin bir biçimde kullanılmasından ayrı tutulamaz."[9] Monsenyör Pelâtre sözlerini şöyle noktalıyor: "[Bizim bakış açımız], iyi niyetle karşılandı, bu da bizde, bir gün iki taraf için de doyurucu bir çözüm bulunabileceği umudunu uyandırdı.[10]

Son *ad limina apostolorum* ziyareti 19-24 Şubat 2001'de gerçekleşti. Türkiye Episkoposluk Konferansı üyeleri, 19 Şubat Pazartesi günü Papa II. Jean-Paul tarafından kabul edildi. Türkiye Episkoposluk Konferansı başkanı Monsenyör Louis Pelâtre papaya verdiği demeçte bir kez daha Türkiye'de Katolik Kilisesi'nin tanınması konusuna değindi.

> Yetkili makamların gösterdiği iyi niyete rağmen Katolik Kilisesi'ne yasal ve tüzel bir varlık kazandıracak bir statü hâlâ bulunamadı. Dolayısıyla, Cumhuriyet kurulduğu sırada Kilise'nin mülkiyetinde olan mallarla ilgili hem hukuki hem fiili olarak itirazlar sürmektedir. Son dönemlerde, davamızı uluslararası yargı mercilerine taşıyacak hale gelmiş olmak bize son derece üzüntü vermektedir.[11]

Kilise'nin hizmetindeki yabancılara ikamet izni alınmasına ilişkin bir başka hassas konu hakkında Monsenyör Pelâtre şöyle diyordu:

> Bazıları izni kolayca alıyor, bazılarıysa idari zorluklarla karşılaşıyor. Bize öyle geliyor ki din özgürlüğü ibadet özgürlüğüyle sınırlı tutulamaz. Bu özgürlük, ibadet için gereken taşınmaz malların mülkiyetini haiz olma olanağını, aynı zamanda, cemaat yaşamımızı can-

landıracak yetkin kişilere çağrıda bulunma, onları bir araya getirme ve yetiştirme hakkını da içerir.[12]

Yeni binyılın başlangıcında Latin Cemaati için en önemli mesele Latin-Katolik Kilisesi'nin hukuki olarak tanınmasıdır. Oysa, Lozan'daki Türk heyetinin başkanı İsmet Paşa tarafından İngiliz, Fransız ve İtalyan delegelere gönderilen 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan mektuplarında 30 Ekim 1914'ten önce Türkiye'de bulunan ve Britanya İmparatorluğu'na, Fransa'ya, İtalya'ya bağlı din, öğretim ve hastane kuruluşlarının varlığı tanınıyordu.

Türk heyeti başkanı İsmet Paşa'nın Fransız delegesi General Pellé'ye gönderdiği ve generalin aldığını bildirdiği mektubun metnini aşağıda sunuyoruz. Türkiye'nin Hıristiyan kurumlarını tanıdığını ve durumlarını düzenlemeyi arzu ettiğini gösteren önemli bir belgedir bu mektup:

> Ekselans, Lozan'da bugün imzalanan İkamet Hakkında Mukavelename'ye dayanarak Birinci Komitenin 19 Mayıs 1923 tarihli oturumunda aldığı karar sonucunda, sözü geçen sözleşmeye ek oluşturacak deklarasyonun yerine konulan mektuplar uyarınca, Hükümetim adına bildirmekten onur duyarım ki, 30 Ekim 1914'ten önce Türkiye'de olduğu bilinen ve Fransa'ya bağlı bulunan din, eğitim, sağlık ve yardım kurumları Hükümetimce resmen tanınacaktır; bugün imzalanan Barış Antlaşması'nın tarihinde Türkiye'de fiilen bulunan benzer Fransız kuruluşlarının durumu, konumlarını düzenleme amacıyla, iyi niyetle ele alınacaktır. Her tür mali yükümlülük açısından, yukarıda belirtilen kurum ve kuruluşlar, benzer Türk kurum ve kuruluşlarla eşit muameleye tâbi tutulacak, Türk kurum ve kuruluşlarını düzenleyen kamusal hükümlere, yasa ve yönetmeliklere bağlı olacaklardır. Kuşkusuz Türk Hükümeti'nin, bu kurumların işleyiş koşullarını, okullardaki eğitimin pratikteki örgütlenişini göz önünde bulunduracağı unutulmamalıdır. Ekselans, en derin saygılarımı kabul buyurunuz lütfen.

İstanbul Latin Katolik Kilisesi'ni nasıl bir gelecek bekliyor?

İstanbul'daki Latin-Katolik Kilisesi'nin geleceği Latin Cemaati'nin yaşamasına sıkı sıkıya bağlıyken; genç, üretken unsurları iş bulmak için yurtdışına giden, giderek yaşlanan bir cemaat için nasıl bir gelecek umulabilir? Neredeyse sıfır noktasındaki vaftiz istatistikleri bize Cemaatin azaldığını doğruluyor. İstanbul'da pek az yabancı ya da Levanten var; Latin Türklerin yerini Ermeni, Süryani, Kildani, Maruni Katolikleri alıyor.

Bu yeni binyılın başında Katolik Kilisesi Doğulu unsurlarıyla canlılığını ve etkinliğini sürdürüyor. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesiyle tekrar tersine çevrilebilecek bir süreçtir bu.

Türkiye Episkoposluk Konferansı tarafından, 1998'de çağrısı yapılan Kiliseler Toplantısında, Türkiye Kilisesi'nin durumu bütün yönleriyle incelendi. Kilise'nin "çağrısını hayata geçirmesine"[13] yardım edilmesi hedeflendi. Kiliseler Toplantısı'nın kapanışı 2002'de gerçekleşti, episkoposluklar için "anlayış ve yenilenmede ortak bir çizgi ve yürüyüş"[14] belirlendi.

25 Ekim 2001 Perşembe günü, Ankara hükümet makamlarının talebi üzerine, İstanbul valisi Erol Çakır, azınlıkların sorunlarını incelemek ve uygun hukuki çözümler bulmak amacıyla, Hıristiyan Kiliselerinin[15] ve Türkiye Musevi Cemaati'nin liderlerini bir araya getirdi. Monsenyör Maroviç'in bu toplantıya ilişkin değerlendirmesinde belirttiği gibi, "azınlık cemaatlerine karşı her tür ayrımcılığa bir son vermek ve Türkiye'nin [Avrupa Birliği bünyesinde] hak ettiği yeri almasını sağlamak için" yapıldı bu toplantı.[16]

Bu tarihi toplantı sırasında, her cemaatin delegeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünden beri çözülmemiş hukuki, iktisadi ve dini sorunlarını ortaya koymak için söz aldı. En önemli sorunları şöyle sıralayabiliriz:

- Papaz yetiştirmek için papaz okulu açamama.
- "Türk vatandaşı kabul edilmeyen Latinler dışında" öbür cemaatler için yurtdışından papaz getirememe.
- Patriklerin ve idari komitelerin seçimine hükümetin müdahalesi.

- Din adamlarının laikler tarafından kurulan komitelere boyun eğmesi.
- Aynı kilisenin farklı komitelerinin birbirleriyle birleşmesinin yasak oluşu. Örneğin, bir mahalle kilisesinin yeterli sayıda mümini yoksa, taşınmaz mallarının yönetim ve bakımını sağlamak için bir yönetim komitesi kuramamaktadır. Mülkler de zamanla, bakımı başka idari komiteler tarafından üstlenilemeden yıpranmaktadır.
- Ailelerin çocuklarını ikamet ettikleri bölgenin sınırları dışında bulunan mezhep okullarına yazdıramaması. Nitekim aynı inanca mensup ama farklı mahallelere dağılmış çocukları bir araya getiremeyen okullar kapanmaktadır.
- Süryanilerin ayin dilini çocuklarına öğretememesi. Çünkü Musevi, Rum ve Ermenilerin tersine, Süryanice öğretilen azınlık okulu yoktur.
- Azınlıkların taşınmaz mallarına ilişkin 1936 tarihli yasanın feci sonuçları. Bu yasa, kiliseler, okullar, hastaneler ve hayır kurumları yararına her tür yeni mal alımını ve vasiyetle bağış yapılmasını yasaklar. Nitekim bu yasanın ilanından sonra edinilen mallara devletçe el konmuştur. Yasa kaldırılmazsa cemaatler, Müslüman kardeşlerine dek uzanan hayır ve yardım işlerini yerine getiremez olacaktır.
- Latin Kilisesi'nin tüzel kişiliğinin olmaması, Osmanlı İmparatorluğu döneminde edindiği bütün malları zamanla kaybetmesine yol açmaktadır.
- Papalık tarafından atanan episkoposları yasal olarak tanımayı devletin reddetmesi.

Bu toplantının sonunda vali, her cemaatten taleplerini, Ankara'daki makamlara iletilebilmesi için, yazılı olarak sunmalarını istedi. Toplantı, Monsenyör Maroviç'in değerlendirmesinde belirttiği gibi "bir neşe ve umut havası içinde" sona erdi.[17]

26 Kasım 2001'de Katolik episkoposların sözcüsü Monsenyör Georges Marovitch İstanbul valisi Erol Çakır'a, Türkiye Episkoposluk Konferansı adına, Latin Katolik Cemaati'nin[18] taleplerini içeren mektubu[19] sundu.

Bu mektupta, gayrimüslim azınlık cemaatlerinin, geçmiş yüzyıllar boyunca, "dinlerinin gereğini yerine getirebildiği ve nüfusun çoğunluğunu oluşturan Müslüman kardeşleriyle uyum içinde yaşayabildiği"[20] belirtiliyordu. Ne var ki, Türkiye episkoposları, "Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde Katolik kiliselerimiz tarafından edinilmiş birtakım haklar Cumhuriyet'in yeni mevzuatına uyarlanamadığı için kayboldu. Böylece çok sayıda kilisemiz ve taşınmaz mallarımız Hazine ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün mülkiyetine geçti"[21] diyordu.

Türkiye Katolik episkoposlarının ilgili makamlara ulaştırılması amacıyla,İstanbul valisine sundukları talepleri buraya alıyoruz:[22]

- Papalık tarafından atanan episkoposların yasal olarak tanınması.
- Yeni episkoposların Türk uyruğunu elde edebilmesi.[23]
- Cemaatlerin ayakta kalabilmesi için papaz okullarının açılması.
- Emniyetten önceden izin alınması kaydıyla, yabancı papazların cemaat içinde görev yapabilmesi.
- Taşınmaz mallarına[24] Vakıflar ve Hazine tarafından el konulan dini kurumlara tüzel kişilik tanınması. Eğer kısa süre içinde bu konuda bir değişiklik yapılmazsa Katolik Cemaati'nin elinde hiç taşınmaz mal kalmayacaktır.
- Avrupa Birliği'nde Katolik kuruluşlara tanınan tüzel kişilik statüsünün Türkiye'de de tanınması.

  Mahkeme kararıyla Vakıflar ve Hazine'nin malı haline gelmiş cemaat binalarının kullanılabilmesi.[25]
- Yeni yasaların çıkması beklenirken, Katolik Kilisesi'nin taşınmazlarını müsaderesi için yeni davaların açılmaması.
- Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalma tapu senetlerinin geri verilmesi.
- Cemaatlere binalarını kiralama, satma ve bu işlemlerden elde edecekleri gelirleri kendi yararlarına kullanma hakkı verilmesi.[26]
- Yeni yerleşim bölgelerinde ve turistik mekânlarda ibadethane açabilme olanağı.

İstanbul Valiliğinin Yanıtı

Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, Latin Cemaati'nin taleplerine verdiği yanıtı,[27] 18 Mart 2002 tarihli bir mektupla Episkoposluk Konferansı sözcüsü Monsenyör Jorj Maroviç'e iletti.

Türkiye'deki dini kurumlara ait taşınmazların ve yabancı din adamlarının hukuki durumunu aydınlatan bu belgeyi[28] sunuyoruz:

T.C.
İSTANBUL VALİLİĞİ
Emniyet Müdürlüğü

SAYI: B.05.1.EGM.4.34.00.12.09.2.02/2784
29/03/2002
KONU: Dilekçe.
Sayın: Georges MAROVİTCH

İLGİ: a) 26 Kasım 2001 gün ve 1122/MMI/GM Prot.No. sayılı dilekçeniz.

b) İçişleri Bakanlığının 18.03.2002 gün ve 063586 sayılı yazısı.

25 Ekim 2001 günü Valiliğimizde yapılan değerlendirme toplantısında ve İlgi (a) sayılı dilekçenizde dile getirdiğiniz taleplerle ilgili olarak İçişleri Bakanlığının İlgi (b) sayılı yazısı ile;

1. Lozan Antlaşmasına Ek Mektuplarla Latin Katolik kiliseler konusunda sadece Fransa, İtalya ve İngiltere devletlerine yükümlülüğümüz bulunmakta olup, ülkemiz tarafından 1963[29] yılında tanınan Vatikan din devleti ile Türkiye'deki Katolik kiliselere din adamı tayin etmesini öngören herhangi bir antlaşmanın mevcut olmadığı,
2. Türk vatandaşlığına geçme konusunda yapılan başvuruların Vatandaşlık Kanunumuz çerçevesinde değerlendirilmekte ve gerekli prosedürü yerine getirenlerin vatandaşlığa alınmakta olduğu, dilekçenizde belirtilen şahıslara öncelik tanınmasının, Anayasa-

mızın 10. Maddesinde yer alan "eşitlik" prensibine ve ilgili mevzuata aykırılık teşkil ettiği,

3. Ülkemizdeki Latin Katolik kiliselerine devam eden cemaat sayısının azlığı ve yurtdışından gelen din adamlarına ikamet izni verildiği dikkate alındığında özel ruhban okuluna ihtiyaç olmadığı, ayrıca, İstanbul üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde açılan "Dünya Dinleri Kültürü Bölümü"nün faaliyete geçmesi ile din adamı ihtiyacının karşılanmasının mümkün olacağı,
4. Yabancı uyruklu şahısların, ülkemizdeki kurum ve kuruluşlarda çalışmaları için "5683 Sayılı Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahati Hakkındaki Kanunu"na göre çalışma ve ikamet izni almaları şeklindeki uygulamanın devam ettiği, yabancı uyruklu papazların ikamet izni konusunda herhangi bir sorunun çıkmadığı,
5. Ülkemizdeki yabancı müesseselerin; 1934 yılında çıkarılan Tapu Kanununun 3. Maddesinde yer alan "Mevcudiyetleri Türkiye Cumhuriyeti Hükümetince tanınmış olan yabancılara ait dini, ilmi, hayri müesseselerin fermanlara ve hükümet kararlarına istinaden sahiplendikleri gayrimenkuller bu belgelerin sınırları dışına çıkmamak ve hükümetin izni alınmak şartı ile müesseselerin hükmi şahsiyetleri namına tescil olunabilir," hükmü gereğince, Lozan Antlaşmasına Ek Mektuplarla tanımayı taahhüt eylediğimiz müesseselerin hükmi şahsiyetleri namına tescillerinin uygun görüldüğü,

Söz konusu müesseselere fermanlarında belirtilenler haricinde yeni bir hak tanımanın mümkün olmayacağı gibi, bunların sınırlarının dışa çıkılmasına izin verilmesinin de mümkün olmadığı, bunların tüzel kişiliklerinin daha ziyade gayrimenkullerine yönelik olarak vücuda gelmiş, kendilerine has birer tesis mahiyetini arzettiği,

Anayasamızın 125. Maddesinde "idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır," hükmünün bulunduğu, idarenin, bağımsız yargıya karışmasının söz konusu olamayacağı gibi,

mahkemelerde alınan yargı kararlarına istinaden devam eden uygulamaya ilişkin özel bir tasarrufta bulunmasının da mümkün olmayacağı,

../.

6. Son yıllarda ülkemize gelen yabancı turist sayısındaki büyük artışlar çerçevesinde özellikle Ege ve Akdeniz sahillerine yerleşen yabancıların dini ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla çözüm üretilmesi imkânlarının araştırılmasına yönelik olarak; Antalya, Aydın ve Muğla illerindeki ibadet yeri talebi ve ihtiyacı dikkate alınarak, tarihi eser nitelerindeki restoresi mümkün olan kiliselerin, mülkiyet durumları (Kültür Bakanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü veya Hazine) aynen korunmak koşuluyla Kültür Bakanlığı'nın denetim ve kontrolünde, herhangi bir devlet ve kuruluş tasarrufu kabul edilmeksizin restorasyonlarının gerçekleştirilmesi, söz konusu restore edilecek kiliselerin Kültür Bakanlığı'nın tasarrufunda olmak üzere, belli bir ülkeye, gruba, mezhebe (Ortodoks, Katolik ve Protestan), kuruluşa ayrıcalık tanınmadan herkese açık olarak ibadet ve ayin için kullandırılması hususlarının uygulamaya geçirilmesi için Antalya, Aydın ve Muğla Valiliklerine gerekli talimat verildiği bildirilmiştir.

Bilgilerinizi rica ederim.

Osman DEMİR
Vali a.
Vali Yardımcısı

Böylece, olayların bugünkü durumunda, her iki taraf da kendi görüşlerinin arkasına sığınmakta, bu tutum, taşınmazlarını kaybetmeye devam edecek olan Katolik Kilisesi'ne zarar vermektedir. Muhtemelen bu durum Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesiyle değişecek ve ülkedeki Katolik kuruluşlara tüzel kişi statüsü tanınacaktır.[30]

Sonuç

Eğer Latin Katolik Kilisesi bütün taleplerini elde edebilmiş olsaydı, cemaat için yeni bir dönem başlayacak, Ankara hükümetinin Latin Cemaati ve Kongregasyonları'na uyguladığı, anlaşılabilir kısıtlamalar sona erecekti. Söz konusu düzenlemelerin, Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde, kapitülasyonlar tarafından yönetilen ve yabancıların çıkarını gözeten bir sistemin suiistimallerine son vermeyi hedeflediği ölçüde "anlaşılabilir" olduğu kanısındayız. "Anlaşılabilir" diyoruz, çünkü, İmparatorlukta sevinçle, coşkuyla karşılanan, bu ülkeye yerleşebilen ve yerli halkın zararına büyük kazançlarla ticaret yapabilen yabancıların mensup olduğu devletler Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasında rol oynamıştır. Bu, bir bakıma, böylesine cömertçe sunulan Türk konukseverliğine ihanet etmek anlamına da geliyordu. Ne yazık ki, kendilerine kucak açmış topraklarda yaşayan ve bu toprakları seven yabancılar, kısa sürede, işgalci devletlerle bir tutuldu. Nifak tohumu atılmıştı; bunun sonucunda, Osmanlı dönemini çağrıştıran geçmişle uzaktan yakından bir ilgisi bulunan her yabancı unsura karşı bir korku ve reddetme isteği doğdu. Bir Türk atasözünde dendiği gibi, "Sütten ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yermiş."

Türkiye hukuki açıdan Katolik Kilisesi'nin tüzel kişiliğini tanımadıkça, Kilise bütün taşınmazlarını kaybedecektir ve o zaman, kiliseler ve onlara bakma olanağı kalmayacağı için, ibadet özgürlüğünden söz etmek zor olacaktır.

Notlar

Birinci Ayrım

1 Provence'lılardan kasıt, Marsilyalılar, Narbonne'lular ve Montpellier'lilerdir.
2 A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople,* R.P. Arsène de Chatel tarafından ekler yapılarak günümüze kadar getirilmiş, gözden geçirilmiş 2. basım, Alphonse Picard et Fils, Paris, 1894, s. 16.
3 a.g.e., s. 15.
4 a.g.e., s. 13 ve s. 17.
5 a.g.e., s. 15; 251 numaralı mektup.
6 Del GIORNO, *Esquisses sur la Latinité de Constantinople,* yayınlanmamış eser, s. 1.
7 a.g.e., s. 537.
8 Doktor MORDTMANN, *Esquisse topographique de Constantinople,* Desclée, de Brouwer et Cie., Lille, 1892, s. 55.

Birinci Bölüm

1 "San Antonio Manastırı iskelesinin solunda, gene doğu tarafta, İstanbul'daki en eski Frenk kolonisi olan Amalfililerin iskelesi vardı", A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople,* s. 19.
2 R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin,* cilt III, s. 582-583.
3 Y. RENOUARD, *Les villes d'Italie de la fin du Xe siècle au début du XIVe siècle,* Société d'Edition d'Enseignement Supérieur, Paris, 1969, cilt I, s. 64.
4 a.g.e., s. 67.
5 R. JANIN, "Les Sanctuaires des Colonies Latines à Constantinople", *Revue des Etudes Byzantines,* 1946, cilt IV, s. 165
6 A. DUCELLIER, *Byzance et le monde orthodoxe,* Armand Colin, Paris, 1986, s. 213.
7 Y. RENOUARD, *Les villes d'Italie...,* a.g.e., cilt I, s. 69.
8 A. BELIN, *Des capitulations et des traités de la France en Orient,* Challamel aîné, Paris, 1870, s. 22, not 5.
9 R. JANIN, *Constantinople Byzantine,* Institut Français d'Etudes Byzantines, Paris, 1950, s. 236.
10 A. DUCELLIER, *Byzance et le monde orthodoxe,* a.,y., s. 211-212.
11 a.g.e., s. 213.
12 a.g.e., s. 217.
13 Y. RENOUARD, *Les villes d'Italie...,* a.g.e., cilt I, s. 101 ve 105.
14 a.g.e., s. 114
15 a.g.e., s. 114
16 Bu kiliseler hakkında çok az belge vardır. Şu yapıtlarda haklarında verilen bilgilerden geniş bir şekilde yararlandık: R. JANIN, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin,* a.g.e., s. 583-585; R. JANIN, "Les Sanctuaires des Colonies Latines à Constantinople", a.g.e., s. 166-171.
17 Doktor MORDTMANN, *Esquisse topographique de Constantinople,* a.g.e., s. 46.
18 İthalatlarda % 4 vergi indirimi, Pisa kentinin başepiskoposuna ve önde gelenlerine gelirler, İmparatorluğun bütün çarşılarında, Romanyalı tüccarlarla aynı koşullarda ticaret yapma hakkı. Bu imtiyazlara ek olarak, İstanbul'da bir mahalle, yarışları seyretmek üzere Hipodrom'un bir bölümü ve dini törenlere katılmak için de Aya Sofya'da bir yer veriliyordu. A. DUCELLIER, *Byzance et le monde orthodoxe,* a.g.e., s. 217.
19 A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople,* a.g.e., s. 56.

20 R. JANIN, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin,* a.g.e., s. 586.
21 a.g.e., s. 586.
22 Cenevizliler hakkında geliştirilen argümanlarda şu kaynaklardan geniş bir şekilde yararlanılmıştır: R. JANIN, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin,* a.g.y., s. 586; R. JANIN, "Les Sanctuaires des Colonies Latines à Constantinople", a.g.e., s. 173-175; A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople,* a.g.e., s. 31-37.
23 A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople,* a.g.e., s. 36.
24 R. JANIN, *Constantinople Byzantine,* a.g.e., s. 239: "Pisalılar, 1203'te başkentlerini korumaları için Rumlarla işbirliği yapmışlardı, ama halk bir yabancı düşmanlığı dalgasına kapılarak mahallerine saldırınca, bir de ateşe verince tam ters yöne dümen kırdılar."
25 Eski adı Nymphaeum olan bugünkü Kemalpaşa İzmir'in 29 kilometre doğusunda, Sardes yolundadır. Burası Bizans döneminde, imparatorluğun yazlığı olarak ün yapmıştı. I. Andronikus Komnenos (1183-85), kalıntıları hâlâ görülebilen, üç katlı bir saray inşa ettirmişti. Bu yapının inşası ve konumu, İstanbul'daki Konstantin sarayıyla büyük benzerlikler gösterir. C. TEXIER, *Asie Mineure,* Firmin Didot Frères, Fils et Cie., Paris, 1862, s. 260. 13 Mart 1261'de Cenevizli elçiler Vesconte ve Giudice'nin, VIII. Mihail Paleologos'la imzaladıkları Nyphaeum Antlaşması'na göre Cenevizliler, Latinler ve Venedikliler yenildiği taktirde İzmir ve İstanbul limanlarında toprak imtiyazına hak kazanacaklardı.
26 Bugün Fransisken ailesinin üç kolu şunlardır: *Frères mineurs* ya da Fransiskenler, *Frères mineurs Conventuels,* ve *Frères mineurs Capucins.*
27 F. FALCINI, C. CECCHERELLI, *La Missione dei Frati Minori in Turchia e Grecia,* Firenze, 1981, s. 17.
28 R. JANIN, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin,* a.g.e., s. 588-589.
29 F. FALCINI, C. CECCHERELLI, *La Missione dei Frati Minori in Turchia e Grecia,* a.g.e., s. 19-20.
30 R. JANIN, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin,* a.g.e., s. 589-590.
31 a.g.e., s. 590.
32 a.g.e., s. 590.
33 a.g.e., s. 590-591.

İkinci Bölüm

1 "(...) yeni pazar alanları arayan şövalyeler, Venediklilerin gemileriyle yapılacak yolculuğun parasını ödeyecek nakitten yoksundular; Nisan 1201 tarihli bir belgeye göre 33.500 adam ve 4.500 attan oluşan bir ordu için bunun yıllık bedeli Köln ölçüsüyle 85.000 gümüş Marktı. Doge kendi payına, masrafını kentin karşıladığı elli kadırgalık bir donanmayla sefere katılıyordu; bunlar adamlarla atların taşınması için gereken, fetihten elde edecek ganimetin yarısıyla parası ödenecek gemilere eklenecekti. (...) Belirlenen paranın Venediklilere ödenmesinin vakti gelince, Haçlı ordusuna kumanda eden derebeyleri, 34.000 Mark borçlarının olduğunu gördüler. Venedikliler, Zara'nın fethetmeye yardım etmeleri karşılığında onlara borcun vadesini uzatmayı teklif ettiler." A. DUCELLIER, *Byzance et le monde orthodoxe,* a.g.e., s. 300.
2 Söz konusu şehir, Adriyatik kıyısında, Zara'ya 26 kilometre mesafede bulunan Zara-Vecchia ya da Eski-Zara, Slavca'da Biograd ya da Bielograd denilen, eskiden Iadera, Blandona, Alba maritima diye anılan şehirdir.
3 "(III. Aleksis'in) Babası İsaak'la birlikte hapsetmiş olduğu yeğeni Aleksis, kaçıp Papa'ya sığınmayı başardı. Kaçak, amaçlarını desteklemesi karşılığında iki kilisenin birleşmesini sağlayacağına dair III. Innocentius'a söz verdi. Papa bunu reddetti. Genç Aleksis'in kayınbiraderi olan Alman kralı aynı görüşte değildi; planlanan Haçlı seferine kumanda edecek olan Bonifacio diMontferrato ile, genç prensi babasının tahtına oturtmak üzere anlaştı. Proje 1202 baharında III. Innocentius'a ile-

tildiyse de, o bunu kınadı. (...) (Papa) Haçlılara Bizans'a saldırmayı yasakladı", *Dictionnaire de theologie catholique*, A. Vacant, E. Mangenot, E. Aman, Librairie Letouzey, Paris, 1938, cilt III, ikinci bölüm, sütun 1380: S. Vailhé: "Eglise de Constantinople".

4 Genç Aleksis, babasının tahtına geçirilmesinin karşılığında, Haçlılara "Kutsal Topraklar için yardım, imparatorluğunun Roma kilisesine bağlanacağı, bütün orduya erzak, Emmanuel zamanındaki kayıpları tazmin için iki yüz bin Mark vergi, Venediklilere de ayrıca otuz binlik bir vergi" vaat etti. "Aleksis bir yandan da gasıbın uzaklaştırılmasından sonra Haçlılarla birlikte Mısır'a yürümeyi, ya da tercihlerine göre bir yıl boyunca on bin adamın masrafını karşılamayı, ömrünün sonuna dek Kutsal Topraklar'ın hizmetinde beş yüz askeri hazır tutmayı taahhüt ediyordu." Abbé ROHRBACHER, *Histoire universelle de l'Eglise catholique*, 3. basım, Gaume Frères et J. Duprey, Paris, 1858, cilt XVII, s. 171.

5 Papa III. Innocentius bu sefere kesinlikle karşıydı. A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople*, a.g.e., s. 45.

6 a.g.e., s. 52.

7 a.g.e., s. 53-54.

8 Abbé ROHRBACHER, *Histoire Universelle de l'Eglise catholique*, a.g.e., cilt XVII, s. 211.

9 Bu tarihe kadar, Latin kiliseleri Papa'nın bir vekilinin şahsında, doğrudan Papa'nın yetkesi altındaydılar.

10 *Almanac l'usage des families catholiques de contantinople*, "Liste des titulaires du siège latin de Constantinople", A. Zellich Fils, İstanbul, 1904, s. 60-61.

11 S. VAILHE, "Eglise de Constantinople", *Dictionnaire de Théologie Catholique*, a.g.e., sütun 1502.

12 Ducange'ın Theodelus'tan aktardığına göre: "MC yılında, kentte 1.200 kilise ve 360 manastır vardı". A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople*, a.g.e., s. 54.

13 "(...) ardından Cenevizlilerin eskiden mezarlık olarak kullandığı Aya Eirene Kilisesi'nde bulunan kuyudan geçer." E. DALLEGGIO D'ALESSIO, "Recherches sur l'histoire de la Latinité de Constantinople", *Echos d'Orient*, Ocak-Mart 1926, cilt XXV, fasikül 141, s. 24-25.

14 B. PALAZZO, *I Frati Predictori a Constantinopli*, yayınlanmamış notlar, s. 24, *Domikenlerin Arşivi*, İstanbul.

15 A.g.y., s. 76-77. R. JANIN, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin*, a.g.e., s. 598-599.

16 1631'de, Mauri della Fratta, camiye dönüşmüş olan binayı tek nefli güzel bir yapı olarak tarif eder. Yapı 1734'te, I. Mahmud'un annesi Saliha Sultan tarafından büyütüldü, bugün fark 21 metredir. J. RACT "Eglise Saint-Paul Saint-Dominique, Arap Camii", *Présence*, Erol Ferah, İstanbul, no:1, s. 2-3.

17 S. EYİCE, "Arap Camii", *İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarihi Vakfı, İstanbul, 1993, cilt I, s. 294-295.

18 E. DALLEGGIO D'ALESSIO, "Familles latines de Péra au temps des Paléologues d'après les inscriptions finéraires d'Arab-Djami", *Echos d'Orient*, İstanbul, Ekim-Kasım 1936, cilt XXXV, fasikül 184, sayfa 418-419.

Üçüncü Bölüm

1 G. YOUNG, *Constantinople depuis les origines jusqu'à nos jours*, İngilizce'den çevirenler Dard ve Ténine, Payot, Paris, 1948, s. 142.

2 *"VIII. Mihail sözünde durarak onlara Venediklilerin sarayını verdi ve Karadeniz'in yolunu açtı. Bizans altınlarıyla ücreti ödenen Ceneviz donanması, başkenti koruyordu. Basileus bundan daha fazlasını; müttefiklerinin, Bizans'ın 1204'ten önceki topraklarına kavuşmasında kendisine yardımcı olmalarını bekliyordu. Bunun için gereken devasa asker ve donanma gücü ise ne Cenevizliler'de vardı, ne de Bizanslılar bunu maddi olarak karşılayacak durumdaydılar. Böylece, müttefikler arasında anlaşmazlıklar başgösterdi."* A. DUCELLIER, *Byzance et le monde orthodoxe*, a.g.e., s. 323.

3 J. SAUVAGET, "Notes sur la colonie génoise de Péra", *Syria* dergisinden alıntı, Librairie orientaliste Paul Geuthner, Paris, 1934, s. 253.
4 a.g.e., s. 254.
5 E. MAMBOURY, *İstanbul Touristiques*, a.g.e., s. 45.
6 A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople*, a.g.e., s. 127.
7 a.g.e., s. 129.
8 a.g.e., s. 129-130.
9 V. DEL GIORNO, *Esquisses sur la Latinité de Constantinople*, a.g.e., s. 667.
10 Ölçü birimi olarak bir adım, 1,62 metreye denk gelir.
11 G. HOFMANN, *Il Vicariato Apostolico di Constantinopoli, 1453-1830*, Pont. Institutum Orientalium Studiorum, Roma, 1935, s. 56-58.
12 E. DALLEGGIO D'ALESSIO, "Recherches sur l'histoire de la Latinité de Constantinople", *Echos d'Orient*, Şubat-Mart 1926, cilt XXV, fasikül 141, s. 21-22; 37-38. *"Sözkonusu el yazması Paris'teki Milli Kütüphane'de, İtalyan kaynakları içinde bulunmaktadır. Numarası 254'tür. 17. yüzyıldan kalma bir belgenin 331 sayfalık kopyasıdır. (...) cildin içinde beş anlatı vardır; bunlardan İstanbul üzerine olanın (folyo 205-306) başlığı* Relatione dello stato della cristianità di Pera e Constantinopoli obediente al Sommo Pontefico romano."
13 A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople*, a.g.e., s. 320.
14 a.g.e., s. 319.
15 Zindandaki şapellerle ve Saint-François adlı başka bir şapelle karıştırılmamalıdır.
16 G. HOFMANN, *Il Vicariato Apostolico di Costantinopoli*, a.g.e., s. 59-60.
17 a.g.e., s. 60.
18 E. DALLEGGIO D'ALESSIO, "Recherches sur l'histoire de la Latinité de Constantinople", a.g.e., s. 34.
19 Manastır hakkında özellikle şu kaynaklardan yararlanılmıştır: B. PALAZZO, *I Frati Predicatori a Costantinopoli*, daktilo metni, *DOMİNİKENLERİN ARŞİVİ*, Galata, s. 106-110.
20 a.g.e., s. 108-109.
21 a.g.e., s. 110. Şunu da belirtmeliyiz ki, o sıralar Galata'da Dominiken rahibelerden başka rahibe yoktu, dolayısıyla Monsenyör Cedulini'nin *Actes*'da anlattığı manastır, Santa Caterina'dan başkası olamaz.
22 a.g.e., s. 132.
23 R. JANIN, *La géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin*, a.g.e., s. 595.
24 F. FALCINI, C. CECCHERELLI, *La Missione dei Frati minori in Turchia e Grecia*, a.g.e., s. 17.
25 a.g.e., s. 17 ve 19.
26 A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople*, a.g.e., s. 203.
27 a.g.e., s. 204.
28 a.g.e., s. 204.
29 a.g.e., s. 208-209.
30 a.g.e., s. 211.
31 B. PALAZZO, *I Frati Predicatori a Costantinopli*, a.g.e., s. 129,
32 E. DALLEGGIO D'ALESSIO, "Le monastère de Sainte-Marie de la Miséricorde de la Citerne de Péra ou de Saint-Benoît", *Echos d'Orient*, İstanbul, Şubat-Mart 1934, cilt XXXIII, fasikül 173, s. 64.
33 A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople*, a.g.e., s. 235-237.
34 a.g.e., s. 236.
35 a.g.e., s. 240,
36 A. CARAYON, *Relations inédites des missions de la Compagnie de Jésus...*, a.g.e., s. 2.
37 A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople*, a.g.e., s. 242.
38 a.g.e., s. 243-244.
39 A. CARAYON, *Relations inédites des missions de la Compagnie de Jésus à Constantinople*, a.g.e., s. 99-108.

40 A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople*, a.g.e., s. 257. *"Kilisemiz şu an Latin ritine bağlı tek kilisedir, kalan altısı 1660 yangınında yanmıştır"*, a.g.e., s. 258.
41 a.g.e., s. 258.
42 a.g.e., s. 261.
43 a.g.e., s. 268.
44 a.g.e., s. 270: *"XIV. Clementius'un tarikatlarını ortadan kaldıran karara imza atmasının ardından, kiliselerini, Saint-Benoît'daki evlerini, bütün kurumlarını terk edip çekilmek zorunda kaldılar. Hiç direnmediler, ama birkaçı gene de ülkede kaldı (10 Ağustos 1773)".*
45 42 memur ve 1800 şahıs. *"Mösyö Ruffin, Kieffer ve Dantan adlı dragomanlarla birlikte tutuklandı ve Yedikule'ye hapsedildi. Pouqueville, Fauvel, Beauvoisin ve daha on kişi de oradaydı."* A. DROULEZ, *Supplément à l'histoire de Saint-Benoît*, daktilo metni, İstanbul, 1947-1948, s. 52. *LAZARİSTLERİN ARŞİVİ*, İstanbul.
46 a.g.e., s. 56.
47 II. Andronikos Paleologos'un, Cenevizlilerin mahallesini sınırlayan buyruğu. Saint-Georges bu dönemde Ceneviz bölgesinin dışında yer alıyordu.
48 J. RACT, "Eglise Saint Georges de Galata (1)", *Présence*, Erol Ferah, İstanbul, Ekim 1996, sayı 8, s. 2: *"Kilisemizde yaklaşık 14 metre derinlikte bir kuyu olduğu doğrudur. Rum Ortodokslar bugüne kadar gelip buradan Azize İrene'nin suyundan içerlerdi. Kilisenin altından tünel geçtiğinden beri kaynak kurudu, kuyu şu an kupkuru".* Galata'yı Pera'ya bağlayan tünel 1871-1876'da inşa edildi.
49 *ALMANACH A L'USAGE DES FAMILLES CATHOLIQUES DE CONSTANTINOPLE*, "Mission de Saint-Georges à Galata", A. Zellich Frères, İstanbul, 1901, s. 77.
50 J. RACT, "Eglise Saint Georges à Galata (1)", a.g.e., s. 2.
51 A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople*, a.g.e., s. 287. *"İsa'nın şövalyesi olan Aziz Georges, bilindiği üzere Cenova'nın koruyucusuydu".*
52 B. PALAZZO, *I Frati Predicatori a Costantinopoli*, a.g.e., s. 129.
53 G. HOFMANN, *Il Vicariato Apostolico di Costantinopoli*, a.g.e., s. 58-59.
54 A. BAILLY, *Les Capucins français à Saint Louis, 1628-1999*, broşür, s. 2.
55 a.g.e., s. 2.
56 A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople*, a.g.e., s. 295.
57 Madde 3. Etude Historico-Juridique d'Un Prélat Romain (P. Gasparri), "Le protectorat catholique de la France en Orient et en Extrême Orient", *Questions Actuelles*, 28 Şubat 1905, cilt LXXVII, n. 4, s. 101.
58 A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople*, a.g.e., s. 297.
59 A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople*, a.g.e., s. 300.
60 a.g.e., s. 300. Kapüsenler manastırlarının satışından 32.000 kuruş gelir elde ettiler.
61 G. HOFMANN, *Il Vicariato Apostolico di Costantinopoli*, a.g.e., s. 236.
62 *ALMANACH A L'USAGE DES FAMILLES CATHOLIQUES DE CONSTANTINOPLE*, "Mission de Saint-Georges à Galata", a.g.e., 1901, s. 78.
63 J. RACT, "Eglise Saint Georges de Galata (2)", *Présence*, Erol Ferah, İstanbul, Kasım 1996, sayı 9, s. 4-5.
64 A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople*, a.g.e., s. 347.
65 a.g.e., s. 348.
66 *ALMANACH A L'USAGE DES FAMILLES CATHOLIQUES DU VICARIAT*, "Liste des titulaires du siège latin de Constantinople", A. Zellich Fils, İstanbul, 1904, s. 61.
67 a.g.e., "Origine et Vicissitudes du Vicariat Apostolique de Constantinople", 1901, s. 37.
68 V. DEL GIORNO, *Esquisses sur la Latinité de Constantinople*, a.g.e., s. 39-41.

İkinci Ayrım

Birinci Bölüm

1 E. MAMBOURY, *Istanbul Touristique*, agy, s. 54.
2 G. PISTARINO, "La Storia dei Genovesi", *Atti del Convegno di Studi sui Ceti Dirigenti nelle Istituzioni della Repubblica di Genova*, Cenova, 12-13-14 Nisan 1984, s. 17-18.
3 A.g.y, s. 22
4 D. ESSAD, *Constantinople de Byzance à Stamboul*, Renouard, H. Laurens, Paris, 1909, s. 35.
5 E. DALLEGGIO D'ALLESIO, "Traité entre les Génois de Galata et Mehmed II", *Echos d'Orient*, Bükreş, Ocak-Haziran 1940, cilt XXXIX, fasikül 197-198, s. 161.
6 G. YOUNG, *Corps de Droit Ottoman*, Clarendon Press, Oxford, 1905, cilt II, s. 122-123.
7 E. MAMBOURY, *Istanbul Touristique*, a.g.e., s. 54-55.
8 Metnin Türkçesi, Yanko İ. Hoçi, "Galata'nın Osmanlılara Teslîmi", *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, V/25 (1330), 52-53; yayınlayan: *İstanbul'un Fetih Günlüğü*, Mahmut Ak, Fahameddin Başar, Tarih ve Tabiat Vakfı, s. 137-138.
9 E. D'ALLEGGIO D'ALESSIO, "Traité entre les Génois de Galata et Mehmed II", a.g.e., s. 173-174
10 A. BELIN, *Etude sur la propriété foncière en pays musulman et spécialement en Turquie*, İmparatorluk Matbaası, Paris, 1862, s. 45.
11 A.g.y., s. 45.
12 M. D'OHSSON, *Tableau Général de l'Empire Othoman*, Firmin Didot, Paris, 1824, cilt 5, s. 22-23.
13 A. BELIN, *Etude sur la propriété foncière*, a.g.e, s. 45-46. On iki dirhem bir dinar eder.
14 M. WORMS, *Journal Asiatique*, Ekim 1842, s. 357.
15 Beratlılar ya da himaye altında olanlar hariç. Beratlılar tıpkı yabancılar gibi cizyeden muaftı.
16 M. D'OHSSON, *Tableau Général de l'Empire Othoman*, a.g.e., cilt V, s. 105.
17 a.g.e., s. 106.
18 a.g.e., s. 106-107 ve 119.
19 A. BELIN, *Etude sur la propriété foncière*, a.g.e., s. 49.
20 M. D'OHSSON, *Tableau Général de l'Empire Othoman*, a.g.e., cilt V, s. 106-107.
21 a.g.e., s. 107-108.
22 a.g.e., s. 109.
23 a.g.e., s. 15-16; *"Bu vergi ödendikten sonra mal Padişahın bütün topraklarında serbest olurdu; ama tüccar malı elinde tuttuğu sürece her yıl aynı vergiyi öderdi,"* s. 17.
24 C. SAIH, *Notice Historique sur la Communauté Latine Ottomane*, a.g.e.
25 A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople*, a.g.e., s. 178: *"1793'te, Avusturya papa vekilini ve San Giorgio'yu, Napoli ise Konventüelleri himayesine aldı; Saint-Benoît, Kapüsenler ve Dominikenler Fransa'nın himayesinde kaldılar.*
26 F. Van den STEEN de JEHAY, *De la situation légale des sujets ottomans non-musulmans*, Oscar Schepens&Cie., Brüksel, 1906, s. 321: *"Latin Kançılaryası'nın başındaki kişinin her yeni Hariciye Nazırı'ndan bir buyuruldu alıp yetkilerini onaylatmak zorunda olması, hiyerarşik düzenin açık bir göstergesidir."*
27 A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople*, a.g.e., s. 167.
28 F. van den STEEN de JEHAY, *De la situation légale des sujets ottomans non-musulmans*, a.g.e., s. 321.
29 C. SAIH, *Notice Historique sur la Communauté Latine Ottomane*, a.g.e., s. 5.
30 V. DEL GIORNO, *Esquisses sur la Latinité de Constantinople*, a.g.e., s. 261 ve 187. E. DALEGGIO D'ALESSIO, "La communauté latine de Constantinople au lendemain de la conquête ottomane", *Echos d'Orient*, Temmuz-Eylül 1937, cilt XXXVI, fasikül 187, s. 309: *"Cemaatin son yönetimi Pera*

kaymakamının sözlü bir emriyle 14 Haziran 1927'de lağvoldu, bu önleme başvurulmasının nedenini ise öğrenemedik", İstanbul'da Türk makamlarının isteği üzerine Latin cemaatinin idare konseyinin bir üyesi tarafından hazırlanan, 1 Kasım 1928 tarihli rapordan.

31 B. ERYILMAZ, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, Risale, İstanbul, 1990, s. 64.

32 V. DEL GIORNO, *Esquisses sur la Latinité de Constantinople*, a.g.e., s. 260-261.

33 C. SAİH, *Notice Historique sur la Communauté Latine Ottomane*, a.g.e., s. 14-15.

34 a.g.e., s. 17.

35 a.g.e., s. 20-21.

36 a.g.e., s. 21.

37 B. ERYILMAZ, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, a.g.e., s. 64.

38 C. SAİH, *Notice Historique sur la Communauté Latine Ottomane*, a.g.e., s. 28-29.

39 Himaye altındaki yabancılar, Babıâli'den kapitülasyon almamış olan, dolayısıyla Osmanlı devleti nezdinde resmi temsilcisi bulunan bir başka devletin himayesine giren Avrupa devletlerinin vatandaşlarıydı.

40 G. PELİSSIE DU RAUSAS, *Le régime des Capitulations dans l'Empire ottoman*, 2. baskı, Arthur Rousseau, Paris, 1911, cilt II, s. 23.

41 M. de TESTA, A. GAUTIER, "Les drogmans au service de la France au Levant", *Revue d'Histoire Diplomatique*, A. Pedone, Paris, 1991, s. 26.

42 G. PELİSSİE DU RAUSAS, *Le régime des Capitulations dans l'Empire ottoman*, a.g.e., cilt II, s. 24.

43 M. de TESTA, A. GAUTIER, "Les drogmans au servic de la France au Levant", a.g.e., s. 27.

44 G. PELISSIE DU RAUSAS, *Le régime des Capitulations dans l'Empire ottoman*, a.g.e., cilt II, s. 25-26. *"1604'te Fransa'ya verilen kapitülasyonların 22. ve 36. maddelerinde Fransız uyruklu dragomanlara atıfta bulunulduğuna hiç kuşku yoktur"*. A.y, 1. not.

45 *QUESTIONS ACTUELLES*, "Le protectorat français en Orient (Suite)", 19 Ekim 1901, cilt LX, no:10, s. 311.

46 F. van den STEEN de JEHAY, *De la situation légale des sujets ottomans non-musulmans*, a.g.e., s. 502.

47 *ORDONNANCE DU ROY* (Kralın buyruğu), 4 Şubat 1727, Imprimerie Royale, Paris, 1727, madde III, s. 2.

48 a.g.e., VII. Madde, s. 2-3.

49 F. van den STEEN DE JEHAY, *De la situation légale des sujets ottomans non-musulmans*, a.g.e., s. 503.

50 G. YOUNG, *Corps de Droit Ottoman*, a.g.e., cilt II, s. 231.

51 a.g.e., s. 231-232: *"Babıâli 14 Eylül 1860 tarihli bir tamimle yabancı misyonları, beratlılara karşı alınan sert önlemler hakkında bilgilendirdi. Beratlılar bundan böyle yabancı bir devletin himayesine girdikten ya da sözkonusu tedbirlerin yürürlüğe girmesinden üç ay sonra İmparatorluğu terk edeceklerdi. Bunu yapmayı reddederlerse her bakımdan Osmanlı tebaasından kimseler olarak kabul edileceklerdi.*

52 ARISTARCHI BEY, *Législation ottomane*, a.g.e., cilt IV, s. 15-18. Yabancı sefirlere yönelik, on üç maddeden ibaret düzenleme, 23 Safer 1280 (9 Ağustos 1863).

53 E. MAMBOURY, *İstanbul Touristique*, a.g.e., s. 55.

54 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin de Féri-Keui*, exercice mortuaire 1863-64, 3. yıl, 2. baskı, A. Zellich, İstanbul, 1875, s. 23.

55 E. DALLEGIO D'ALESSIO, "La communauté latine de Constantinople au lendemain de la conquête ottomane", a.g.e., s. 310.

56 *"Kırım yarımadasında bulunan Kefe, 13. yüzyılın sonundan beri Cenevizlilerin Karadeniz'deki en parlak limanıydı. Cenevizliler tarafından, İstanbul'daki Latin İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra kurulmuştu. (...) Ama bu büyük ticari ve dini canlılık, 1475'te bıçakla kesilmiş gibi durdu. (...) Hıristiyan ve Yahudi cemaatlerin çoğu, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni başkentini şenlendirmek üzere İstanbul'a gönderildi,"* B. PALAZZO, *Deux anciennes églises dominicaines à Stamboul*, Güler, İstanbul, 1951, s. 38-43.

57 Edirnekapı'daki San Nicola ve Santa Maria kiliseleri.
58 E. DALEGGIO D'ALESSIO, "La communauté latine de Constantinople au lendemain de la conquête ottomane", a.g.e., s. 311.
59 Monsenyör Pietro Cedulini 1580 Kasımı'nda, Papa XIII. Gregorius tarafından Papalığı temsilen, ziyaretçi olarak İstanbul'a gönderildi. Nisan 1581'de, görevini bitirdikten sonra Papalık için yüz otuz sekiz sayfadan oluşan, çok ayrıntılı, Latince bir rapor hazırladı. Başlığı şöyleydi: *Monsenyör Pietro Cedulini'nin Papa Hazretleri'ni temsilen Doğu'ya Yaptığı Ziyaret Sırasındaki İcraatları.*
60 L. BISKUPSKİ, *l'Origine et l'historique de la représentation officielle du Saint-Siège en Turquie*, Ümit Basımevi, İstanbul, 1968, s. 40-41.
61 Esir sayısının 200 olduğunu Cizvit tarikatından R. SAULGER de, 20 Mart 1664'te, İstanbul'dan Fransa'daki bölge sorumlusuna yazdığı mektupta onaylar. A. CARAYON, *Relations inédites des missions de la Compagnie de Jésus*, Ch. Douniol, Paris, 1864, s. 99.
62 Osmanlı tebaasından ya da Babıâli'nin uyruklarından olan Latinler, fetihten sonra memlekette kalmış, Fatih'in kanununu kabul etmiş olan kolonistlerin (özellikle Cenovalıların) soyundan gelenlerdi. Azatlılar, başka bir deyişle eski esirler, özgürlüklerine kavuştuktan sonra memleketlerine dönmeyi tercih etmemiş ya da istememiş kadınlar ve erkeklerdi. Geçici bir süre için şehirde bulunan yabancılar arasında ağırlık limana demirlemiş olan gemilerde çalışan denizcilerdeydi. Esirlerin bir kısmı gemilerde çalışıyordu, bir kısmı da Sultan'ın zindanında hapisti.
63 Daimi ikâmetgâhı İstanbul olan 1.150 Latin arasında, Babıâli tebaasından 500 kişi.
64 *RELATIONE DELLO STATO DELLA CRISTIANITÀ DI PERA E CONSTANTINOPOLI...*, a.g.e., s. 21-25.
65 B. PALAZZO, *I Frati Predicatori a Costantinopoli*, a.g.e., s. 125.
66 a.g.e., s. 126.
67 Bu kilisenin tarihi için yararlandığımız temel kaynaklar: *ALMANACH A L'USAGE DES FAMİLLES CATHOLIQUES DE CONSTANTINOPLE*, "Mission des Frères Mineurs, Paroisse Sanite-Marie Draperis", A. Zellich Frères, İstanbul, 1901, s. 63-65; C. CECCHERELLI, "Santa Maria Draperis", *Le Flambeau*, Şubat 1959, no: 2, s. 14 ve 16; J. RACT, "L'église Sainte-Marie Draperis", *Présence*, Mart 1997, no: 3, s. 2-4.
68 *ALMANACH A L'USAGE DES FAMILLES CATHOLIQUES DE CONSTANTINOPLE*, "Mission des Frères mineurs Conventuels", A. Zellich Frères, İstanbul, 1901, s. 53.
69 a.g.e., s. 54.
70 *KONVENTUEL TARİKATININ ARŞİVİ*, İstanbul; *Come si è fatta la chiesa di Sant'Antonio*, numarasız el yazması (59 sayfa), s. 27-30.
71 a.g.e., s. 31-33.
72 *PRESENCE*, "1913-1988, 75e anniversaire de la basilique de Saint-Antoine", Ocak 1989, no:1, s. 9.
73 Bu kilisenin tarihi için temel olarak şu kaynaklardan yararlandık: B. PALAZZO, A. RAINERİ, *La chiesa de S. Pietro in Galata*, Harti, İstanbul, 1943; E. DALLEGGIO D'ALESSIO, *Le couvent et église des Saints-Pierre-et-Paul*, Milli Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1935.
74 *DOMİNİKENLERİN ARŞİVİ*, İstanbul, 31 numaralı dosya, 5 numaralı zarf, no: 3-1 (mektubun numarası 202).

İkinci Bölüm

1 ARISTARCHI BEY, *Législation ottomane*, a.g.e., cilt IV, s. 235; Sultan'ın 1454'te Venedik Cumhuriyeti'yle imzaladığı kapitülasyonlar, madde 2: "Her iki milletin tüccarları da karadan ve denizden hiçbir engelle karşılaşmaksızın serbestçe gidip gelebilsinler, ticaret yapabilsinler."
2 A.,y., s. 235; madde 3: "(...) Babıâli'ye karşı hiçbir hizmet ya da vergi yükümlülüğü olmayan Venedikliler olarak".

3 G. PELISSIE DU RAUSAS, *Le régime des Capitulations dans l'Empire ottoman*, a.g.e., cilt I, s. 26.
4 A. BELIN, Des capitulations et des traités de la France en Orient, a.g.e., s. 61, madde 15.
5 a.g.e., s. 61, bade 16: "Kralı, Papa'yı, İngiltere Kralı'nı ve İskoçya Kralı'nı da bu antlaşma kapsamına girecekler arasında sayar."
6 G. PELISSIE DU RAUSAS, *Le régime des Capitulations dans l'Empire ottoman*, a.g.e., cilt I, s. 39.
7 A. BELIN, *Des capitulations et des traités de la France en Orient*, a.g.e., s. 70; 18 Ekim 1569 tarihli kapitülasyonlar, 9. madde: "Fransızlar ya da Fransız himayesinde olanlar, ister evli ister bekâr olsunlar, vergiden muaftır."
8 ARISTARCHI BEY, *Législation ottomane*, a.g.e., cilt IV, s. 174.
9 A. BELIN, *Des capitulations et des traités de la France en Orient*, a.g.e., s. 79, 93 ve 98.
10 *Kral Buyruğu*, 21 Mart 1731, Imprimerie Royale, Paris, 1731, s. 1-2.
11 *Kral Buyruğu*, 3 Mart 1781, Imprimerie Royale, Paris, 1781.
12 *Kral Buyruğu*, 25 Ağustos 1728, Imprimerie Royale, Paris, 1728, s. 1-2.
13 a.g.e., 1. madde, s. 2: "Majesteleri ne nitelikte ve hangi koşullarda olurlarsa olsunlar, ileride buyruklarına aykırı olarak Doğu'nun ve Berberistan'ın limanlarında evlilikler yapacak olan Fransızlara, Fransa'yla dolaylı ya da dolaysız olarak ticaret yapmayı yasaklamıştır. Aksi taktirde buyruğuna her karşı çıktıklarında mallarına el konulacak, üç bin lira, hatta suçun tekrarı durumunda daha da büyük para cezasına çarptırılacaklardır."
14 a.g.e., madde II, s. 3
15 a.g.e., madde III, s. 3.
16 *Kral Buyruğu*, 3 Mart 1781, a.g.e., II. başlık, madde 26, s. 43.
17 *Kral Buyruğu*, 3 Mart 1781, a.g.e., II. başlık, pasaportlar, belgeler ya da izinler, s. 36-39.
18 E. DALEGGIO D'ALESSIO, "La communauté latine de Constantinople au lendemain de la conquête ottomane", a.g.e., s. 310-313.
19 W. SPERCO, *Les Anciennes Familles Italiennes de Turquie*, Lui Zelliç, İstanbul, tarihsiz (muhtemelen 1965), s. 37.
20 *Vatikan Gizli Arşivleri* [abbr./abyek.:Arch. Nunz. Turchia], kaynak: *Türkiye Vatikan Temsilciliği Arşivleri*, kutu: 6; 218 sayfalık el yazması: Papa vekili Monsenyör Hillereau'nun 1840'ta yaptığı dini ziyaret.
21 Özellikle 1881'de olan büyük deprem: "3 Nisan 1881'den 5 Nisan'a dek, Sakız Adası'nın toprakları iki yüz elli kez sarsıldı, şehirden geriye bir harabe yığınından başka bir şey kalmadı", Dictionnaires des diztionnaires, Paul Guérin, ed., May et Metteroz, Paris, tarihsiz, cilt II, s. 1063.
22 1822'de, Bağımsızlık Savaşı'nın başında Sakızlılar Türk idaresine karşı başkaldırdılar, "30.000 Sakızlı öldürüldü, 20.000'i dünyanın her yerine dağıldı", a.g.e., s. 1063.
23 W. SPERCO, *Les Anciennes Familles Italiennes de Turquie*, a.g.e., s. 73-74.
24 *Archives catholiques de tinos, "Libro in cui si nottano li stabili e mobili della Chiesa Sacramentale di Agapi".*
25 a.g.e., papaz Pietro Palicarà'nın 1809'da tutmaya başladığı, Muzzulù kilisesinin kayıtları.
26 Tinos'ta, başka yerde olanları da istatistiklere dahil etmek alışkanlığı vardı. 1793'te Monsenyör De Via (o yıl için) Tinos'ta 4.966 Katolik olduğunu, bunların 911'inin başka yerde bulunduğunu belirtiyordu. G. HOFMANN, *Vescovadi Cattolici della Grecia*, cilt II, Tinos, Pont. Institutum Orientalium Studiorum, Roma, 1936, s. 36.
27 ARISTARCHI BEY, *Législation ottomane*, a.g.e., cilt IV, s. 25-434.
28 G. PELISSIE DU RAUSAS, *Le régime des Capitulations dans l'Empire ottoman*, a.g.e., cilt I, s. 8, 20-21. "İslam hukuku, gayrimüslim oldukları için yabancıları kapsamıyordu; dolayısıyla yabancının kendi hukukuna tâbi olması gerekiyordu. İslam hukuku onu ne koruyabilir, ne yargılayabilir, ne cezalandırabilirdi, zira o sadece Müslümanları korur, yargılar ve cezalandırırdı; bu nedenle yabancı kendi hukuku tarafından korunmalı, yargılanmalı ve cezalandırılmalıydı. Şeriat

Jus quiritum'du, sadece Müslümanlara ait bir hak, bir ayrıcalıktı; yabancılar ise *Jus gentium*'la idare edilirdi."

29 *Questions actuelles*, "Le protectorat français en Orient", 21 Eylül 1901, cilt LX, n: 6, s. 182.

30 G. PELISSIE DU RAUSAS, *Le régime des Capitulations dans l'Empire ottoman*, a.g.e., cilt I, s. 7: "I. maddeyle, Osmanlı İmparatorluğu sınırlarındaki bütün ülkelerde yaşayan ya da seyahat eden Fransızların bireysel özgürlüğü; 6 maddeyle ise ibadet özgürlüğü güvence altına alınıyordu. 3. madde, Fransa kralına bütün Osmanlı şehirlerine konsolos atama ve gereksinimlerini sağlama hakkını veriyordu; gene 3. madde ile 9. maddede konsolosların medeni hukuk alanında Fransızları yargılayabileceği, ceza hukuku alanında haklarında kovuşturma başlatıp karar verebileceği ve bütün bunları Fransız hukukuna uygun olarak yapacağı kabul ediliyordu. Nihayet, 3. maddedeki son bir düzenlemeyle Fransız konsoloslarına, kararlarını uygulatmak üzere Sultan'ın kolluk kuvvetlerinden yardım isteme hakkı veriliyordu."

31 A. BELIN, *Des capitulations et des traités de la France en Orient*, a.g.e., s. 60; madde 2 (her iki devlette ticaret serbestisi).

32 G. PELISSIE DU RAUSAS, *Le régime des Capitulations dans l'Empire ottoman*, a.g.e., cilt I, s. 30.

33 *Questions actuelles*, 28 Eylül 1901, cilt LX, no: 7, s. 207.

34 a.g.e., s. 245.

35 a.g.e., 12 Ekim 1901, cilt LX, no: 9, s. 273; 19 Ekim 1901, no: 10, s. 307.

36 a.g.e., cilt LX, no: 10, a.g.e., s. 306-307.

37 a.g.e., 2 Kasım 1901, cilt LXI, no: 2, s. 54.

38 a.g.e., s. 55.

39 G. PELISSIE DU RAUSAS, *Le régime des Capitulations dans l'Empire ottoman*, a.g.e., cilt I, s. 79-80. Fransız sefirlerinin öncelik hakkı 1815'te ortadan kalktı: "Viyana Kongresi önceliklerle ilgili, bütün saraylar için geçerli olacak genel bir düzenlemeye gitmiştir ve bu düzenlemeye göre törenlerde öncelik sırası, güven mektuplarının sunulduğu tarihlere göre belirlenecektir."

40 a.g.e., s. 81-82.

41 L.A. MISSIR, *Eglises et Etat en Turquie et au Proche-Orient, (recueil d'articles)*, "Aspects du droit de légation active du Saint-Siège en ce qui concern les Etats ex-ottomans", yazarın yayını, Brüksel, 1973, s. 55.

42 G. PELISSIE DU RAUSAS, *Le régime des Capitulations dans l'Empire ottoman*, a.g.e., cilt II, s. 83.

43 a.g.e., s. 89.

44 a.g.e., s. 95.

45 a.g.e., s. 98.

46 a.g.e., s. 107-109.

47 a.g.e., s. 113-116.

48 Un prelat romain (Kardinal P. GASPARRI), "Le protectorat catholique de la France en Orient et en Extrême-Orient", *Questions Actuelles*, 28 Şubat 1905, cilt LXXVII, no: 4, s. 101.

49 G. PELISSIE DU RAUSAS, *Le régime des Capitulations dans l'Empire ottoman*, a.g.e., cilt II, s. 125.

50 Un prelat romain, "Le protectorat catholique de la France en Orient et en Extrême-Orient", *Questions Actuelles*, a.g.e., s. 106.

51 a.g.e., s. 104. 1 Mayıs 1616 Viyana Antlaşması.

52 a.g.e., s. 104. 19 Mayıs 1642 Zzoeny Antlaşması, madde 7.

53 a.g.e., s. 104. 21 Temmuz 1718 Pasarofça Antlaşması, madde 11.

54 a.g.e., s. 104. 18 Eylül 1739 Belgrat Antlaşması, madde 9.

55 a.g.e., s. 105. Bu maddede sözkonusu olan Ortodoksluk değil, Hıristiyanlıktır; bu da doğal olarak ve özellikle Katolik mezhebini içinde barındırır.

56 a.g.e., s. 105.

57 Pietro GASPARRI, 1852-1934, kardinal, XV. Benoît'nın ve XI. Pius'un döneminde devlet kâtibi. *"Le protectorat catholique de la France en Orient et en Extrême-Orient"* başlıklı tarihi-hukuksal çalışmasına "Un Prélat Romain (Romalı bir din adamı)" diye imza atmıştır.

58 Un prelat romain, "Le protectorat catholique de la France en Orient et en Extrême-Orient", *Questions Actuelles,* a.g.e., s. 105.

59 a.g.e., s. 108.

60 G. PELISSIE DU RAUSAS, *Le régime des Capitulations dans l'Empire ottoman,* a.g.e., cilt II, s. 113 ve 136.

61 L.A. MISSIR, *Eglise et Etat en Turquie et au Proche-Orient,* "Aspects du droit de légation active du Saint-Siège", a.g.e., s. 56.

62 Yapıt hakkında ileri sürülen düşüncelere büyük ölçüde şu kaynak ilham vermiştir: R. MARMARA, *Jean XXIII ami des Turcs,* Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

63 *Acta Aposloticae Sedis,* Commentarium Officiale, Annus LI, Seri III, Cilt I, Typis Polyglottis Vaticanis, 1959, s. 427-429.

64 Azatlıların isimleri için Montpellier III Üniversitesi tarafından yayınlanmış olan *Registre du bagne de Constantinople* adlı kitaba bakınız. Türkçesi: *İstanbul Deniz Zindanı 1740,* Denizler Kitabevi, İstanbul, 2005.

65 A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople,* a.g.e., s. 237.

66 F.-X. LOBRY (1848-1931), Lazarist, *Missions des Lazaristes à Constantinople,* yayınlanmamış elyazması, s. 7. *Lazaristlerin Arşivleri,* Saint-Benoît, İstanbul.

67 Emile ROMON (1861-1920), Lazarist.

68 E. ROMON, *Histoire de la maison de Saint-Benoît, 1ere partie, Saint-Benoît sous les Pères Jésuites,* yayınlanmamış elyazması, s. 11-12. *Lazaristlerin Arşivleri,* Saint-Benoît, İstanbul. 11.

69 A. DROULEZ, Lazarist. "Supplément à l'histoire de Saint-Benoît" başlıklı daktiloyla yazılmış, yayınlanmamış notların yazarı, İstanbul, 1947-1948. *Lazaristlerin Arşivleri,* Saint-Benoît, İstanbul.

70 a.g.e., s. 19.

71 a.g.e., s. 20.

72 A. CARAYON, *Relations inédites,* a.g.e., s. 2 ve 26. A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople,* a.g.e., s. 242-244.

73 A. CARAYON, *Relations inédites,* a.g.e., s. 99-100.

74 A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople,* a.g.e., s. 270.

75 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin,* exercice mortuaire 1863-1864, a.g.e., s. 26.

76 İ. H. UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı,* 3. baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s. 397.

77 İ. BOSTAN, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı,* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s. 3-4.

78 İ. H. UZUNÇARŞILI, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı,* a.g.e., s. 397.

79 İ. BOSTAN, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı,* a.g.e., s. 4. Aynı kaynağa göre *cales de construction couvertes*'in sayısı 1522'de 114, 1534'te 92, 1557'de 123, 1655'te 120, 1668'de 137, 1684'te 110'du. a.g.e., s. 8.

80 İ. BOSTAN, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı,* a.g.e., s. 12.

81 C. LE BRUYN, *Voyage au Levant,* Paris, 1725, cilt I, s. 171.

82 A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople,* a.g.e., s. 336.

83 a.g.e., s. 337.

84 B. PALAZZO, *I Frati Predicatori a Constantinopoli,* a.g.e., s. 134.

85 A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople,* a.g.e., s. 337-338. Peder Tarillon şunları söyler (1712): "Bunun yanı sıra kadırgalarda çalışan ya da padişahın zindanında hapis olan dört-beş bin; ve evlere dağılmış olan yirmi kadar esiri de Katolikler arasında saymak gerekir."

86 *Propoganda Fide Tarih Arşivleri*, SOCG no: 278, Grecia, Romania, Constantinopoli, s. 410.
87 *Propoganda Fide Tarih Arşivleri*, Scritture Riferite nei Congressi, no: 22, Romania, Constantinopoli, 1807 – 1814 arası dönem, s. 201r, v-206r. Yukarıdaki bölüm, 202r sayfasından alınmıştır.

Üçüncü Ayrım

Birinci Bölüm

1 E. Z. KARAL, *Osmanlı Tarihi*, a.g.e., cilt V, s. 170.
2 A. UBICINI, *Lettres sur la Turquie*, a.g.e., s. 30.
3 A. UBICINI VE P. De COURTEILLE, *Etat Présent de l'Empire Ottoman*, a.g.e., s. 232.
4 a.g.e., s. 233.
5 İ. S. SIRMA, *Tanzimat'ın Götürdükleri*, Beyan Yayınları, İstanbul, s. 48-49.
6 3 Kasım 1839 tarihli hatt-ı şerif. ARISTARCHI BEY, *Législation ottomane*, a.g.e., cilt II, s. 9.
7 A. UBICINI ve P. de COURTEILLE, *Etat Présent de l'Empire Ottoman*, a.g.e., s. 7-8.
8 ARISTARCHI BEY, *Législation ottomane*, a.g.e., cilt II, s. 15.
9 a.g.e., s. 14-22.
10 18 Şubat 1856 tarihli hatt-ı şerifin uygulanmasıyla ilgili gözlemler. ARISTARCHI BEY, *Législation ottomane*, a.g.e., cilt II, s. 25.
11 Sultan Abdülmecid 1838'de *Artigiana* (Associazione Commerciale Artigiana di Pietà) adlı hayır kurumunun kuruluşuna 20.000 kuruşluk bir katkıda bulunmuştu; A. PALMIERI, *L'Associazione Commerciale Artigiana di Pietà in Costantinopoli, Cenni storici 1837-1902*, Francesco Gianni e figli, Napoli, 1902, s. 8.
12 ARISTARCHI BEY, *Législation Ottomane*, a.g.e., cilt III, s. 403.
13 A. UBICINI ve P. de COURTEILLE, *Etat Présent de l'Empire Ottoman*, a.g.e., s. 252, madde 18.
14 ARISTARCHI BEY, *Législation ottomane*, a.g.e., cilt I, s. 19-21; Osmanlı topraklarındaki yabancılara mülk edinme hakkı tanıyan kanun, 7 Safer 1284 (1867).
15 a.g.e., s. 25-26.
16 G. YOUNG, *Corps de Droit Ottoman*, a.g.e., s. 224.
17 a.g.e., s. 224; 1875 Yunan vatandaşlığı yasası.
18 G. PELISSIE DU RAUSAS, *Le régime des Capitulations dans l'Empire ottoman*, a.g.e., cilt II, s. 34-35.
19 26 Mart 1869 tarihli, tebaa değiştirmeyle ilgili kanunu bildiren sadaret yazısı.
20 G. YOUNG, *Corps de Droit Ottoman*, a.g.e., s. 224.

İkinci Bölüm

1 Bugün bir kısmının üzerinde Taksim Gezisi bulunmaktadır.
2 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, exercice mortuaire 1863-64, 3. yıl, 2. baskı, A. Zellich, İstanbul, 1875, s. 23, 27.
3 a.g.e., s. 23-24; "Vebadan ölen Cizvit pederler".
4 a.g.e., s. 9.
5 *Délibérations de la nation française* kayıtları; 18 Haziran 1697'de yapılan toplantı.
6 "Halk arasında Beyoğlu olarak anılan, Katoliklerin ortak mezarlığı."
7 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, 4 Kasım 1862, 1. yıl, 2. baskı, A. Zellich, İstanbul, 1875, s. 4-5.
8 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, 3. yıl, a.g.e., s. 5-10.
9 a.g.e., s. 12.

10 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, exercice mortuaire 1871-72, 11. yıl, A. Zellich, İstanbul, 1872, s. 11.
11 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, exercice mortuaire 1895-96, 35. yıl, A. Zellich, İstanbul, 1897, s. 8-9.
12 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, exercice mortuaire 1870-71, 10. yıl, A. Zellich, İstanbul, 1871, s. 6-7.
13 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, exercice mortuaire 1869-70, 9. yıl, A. Zellich, İstanbul, 1870, s. 6.
14 a.g.e., s. 7.
15 a.g.e., s. 7.
16 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, 10. yıl, a.g.e., s. 4-5.
17 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, exercice mortuaire 1872-73, 12. yıl, A. Zellich, İstanbul, 1873, s. 9.
18 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, exercice mortuaire 1862-63, 2. yıl, H. Cayol, İstanbul, 1863, s. 12.
19 V. DEL GIORNO, *Chroniques de la basilique cathédrale du Saint-Esprit*, cilt I, s. 253.
20 a.g.e., s. 281.
21 a.g.e., s. 281.
22 a.g.e., s. 281.
23 a.g.e., s. 257.
24 a.g.e., s. 245.
25 a.g.e., s. 271.
26 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, 9. yıl, a.g.e., s. 8. *COMPTE-RENDU*, 1. yıl, a.g.e., s. 8-9.
27 a.g.e., s. 300, 256.
28 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, 35. yıl, a.g.e., s. 4-7.
29 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, 54. yıl, exercice mortuaire 1915, François Psalty, İstanbul, 1916, s. 19.
30 *ALMANACH A L'USAGE DES FAMILLES CATHOLIQUES DE CONSTANTINOPLE*, 1901, a.g.e., s. 112.
31 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, 2. yıl, a.g.e., s. 15.
32 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, exercice mortuaire 1865-66, 5. yıl, merhum H. Cayol, İstanbul, 1867, s. 5.
33 a.g.e., s. 6.
34 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, 2. yıl, a.g.e., s. 15-16.
35 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, 5. yıl, a.g.e., s. 4.
36 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, exercice mortuaire 1868-69, 8. yıl, merhum H. Cayol, İstanbul, 1869, s. 4-5.
37 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, 5. yıl, a.g.e., s. 9.
38 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, 11. yıl, a.g.e., s. 5.
39 a.g.e., s. 5.
40 a.g.e., s. 8.
41 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, exercice mortuaire 1889-90, 29. yıl, A. Zellich, İstanbul, 1890, s. 3-4.
42 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, 12. yıl, a.g.e., s. 10.
43 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, 9. yıl, a.g.e., s. 11.
44 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, 10. yıl, a.g.e., s. 8.
45 a.g.e., s. 9.

46 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, 11. yıl, a.g.e., s. 12.
47 *COMPTE-RENDU du Cimetière Catholique-Latin*, 2. yıl, a.g.e., s. 9.
48 Dikilitaşın üzerinde şöyle yazar: *"ALLA MEMORIA DEI SOLDATI DELL'ARMATA SARDA, MORTI NELL'OSPEDALE DI YENIKOI AL TEMPO DELLA SPEDIZIONE DI ORIENTE, 1855."*
49 *Lozan Barış Antlaşması, 24 Temmuz 1923*, Kısım V, Ahkâmı Muhtelife, 2. Mezarlıklar, 124. madde.
50 a.g.e.

Üçüncü Bölüm

1 "Pek çok sokağın adı, orada yaşayan ailelerin adından geliyordu, örneğin Linardi, Hava, Alléon, Glavany...", V. DEL GIORNO, Chroniques de la basilique cathédrale du Saint-Esprit, a.g.e., cilt I, s. 94.
2 V. DEL GIORNO, Chroniques de la basilique cathédrale du Saint-Esprit, a.g.e., cilt I, s. 124.
3 V. DEL GIORNO, Chroniques de la basilique cathédrale du Saint-Esprit, a.g.e., cilt I, s. 94.
4 "Chiese e Stabilimenti Cattolici Latini di Perae Galata"; bu harita Roma'daki Propaganda Fide Tarih Arşivleri'nde, "Scritture Riferite nei Congressi Romania Costantinopoli" dell'anno 1842 all'anno 1846'da bulunmaktadır; cilt 30, s. 724.
5 V. DEL GIORNO, Chroniques de la basilique cathédrale du Saint-Esprit, a.g.e., cilt I, s. 286-287.
6 Bu not Türkiye Ermeni Katolikleri episkoposu Monsenyör Jan Çolakyan tarafından iletilmiştir. Yukarıdaki bilgi Ermeni kiliseleri hakkındaki daktilolu metnin 373. sayfasından. Bu çalışma kısa bir süre önce yayınlanmıştır.
7 J. LAZIAN, Histoire de la Cathédrale Saint-Esprit, yayınlanmamış daktilo metni, s. 7.
8 a.g.e., s. 7.
9 V. DEL GIORNO, Chroniques de la basilique cathédrale du Saint-Esprit, a.g.e., cilt 1, s. 125.
10 R. PHILIPPUCCI, "Il y a cent ans: le Pape Pie IX élevait l'Eglise paroissiale du Saint-Esprit au rang de Cathédrale", Le Flambeau, Ocak 1976, sayı 1, s. 4.
11 ŞİŞLİ REHBERİ, Şişli Belediyesi, İstanbul, 1987, s. 32: "Harbiye yolunun batısında yeni yapıların yükselmesi ve bunların Pangaltı'ya kadar uzanması, 19. yy'ın ikinci yarısında gerçekleşmiştir."
12 1. Dünya Savaşı sırasında halka ettiği yardımların anısına, "halkların velinimeti" ilan edilmiştir.
13 V. DEL GIORNO, Chroniques de la basilique cathédrale du Saint-Esprit, a.g.e., cilt II, s. 928.
14 a.g.e., s. 926. Veliaht Abdülmecid anıt için açılan yardım kampanyasına 150 liralık bir bağışta bulunmuştu. Sultan VI. Mehmed de 500 lira ihsan etmişti.
15 a.g.e., s. 1364-1367.
16 No: 595, Frères Rieger de Jagerndorf fabrikasından. Avusturya Silezyası.
17 F. Lange; katedralin orgcusu Peder Cicciriello; sarayın baş piyanisti ve müzisyeni Düsap Paşa; Radeglia; Gustave Helbig.
18 Monsenyör Julien-Marie Hillereau 4 Mart 1835'ten ölüm tarihi olan 1 Mart 1855'e dek Papa'nın İstanbul'daki vekilliği görevini yürüttü. Kendi inşa ettirdiği Saint-Esprit Katedrali'nin kriptasında gömülüdür.
19 Arşın 68, mimar arşını 75 santimetredir.
20 V. DEL GIORNO, Chroniques de la basilique cathédrale du Saint-Esprit, a.g.e., cilt I, s. 95.
21 a.g.e., s. 95-96, "Bu ikinci arazinin kuzey köşesinde Monsenyör Hillereau 1849'da taş bir ev yaptıracaktı. Eskiden Papa Vekilliği'nin merkezi olan bu bina, bugün İstanbul Vatikan elçisinin konutudur".
22 Bina 1854'ten 1857'ye dek Louis Nicod adında birine kiralandı. Monsenyör Hillereau, Saint-Esprit Kilisesi'ni inşa ettirirken Papa vekilliğini de aynı mahalleye taşımaya karar vermişti. Bu amaçla Pangaltı Caddesi'nde (bugün Cumhuriyet Caddesi) episkoposluğu, kançılaryayı ve papaz okulunu barındıracak bir dizi bina yaptırdı, zira Pera'daki Sainte-Tirinité Kilisesi'nin biti-

şiğindeki konutu ihtiyaçlara cevap vermez olmuştu. Monsenyör Hillereau 1846'da, daha önce belirttiğimiz gibi eski kiliselerin bulunduğu şehir merkezine uzak bir yerde bulunan yeni Saint-Esprit Katedrali'nin yanına yerleşti. Üstelik kışın yollar kapanıyor, yazın da Vekil'in yeni konutunu ziyaret sıcak yüzünden çok zor oluyordu. Sonuç olarak Monsenyör Hillereau'nun Katolik cemaatten bu kadar uzak olmasından herkes şikâyetçiydi. Propaganda Fide en sonunda vekilden Pera'ya geri dönmesini istedi. Monsenyör de buna uyarak, 1855'te ölmesinden birkaç ay önce, 1864'te açılmış olan Saint-Nom-de-Jésus Kilisesi'nin yanındaki yeni konutuna geçti. Pangaltı'daki bina da Filles de la Charité rahibelerine kiralandı. Onlar da 14 Nisan 1855'te, Galata'daki yatılı okullarını buraya taşıdılar, bir yıl sonra da okulu Notre-Dame de Sion rahibelerine devrettiler. Pera'nın yarısını mahveden 5 Haziran 1870 yangınında, Saint-Jean Chrysostome Kilisesi ile bitişiğindeki Papa Vekili Monsenyör Pluym'un konutu küle döndü. Beklenmedik bir anda evsiz kalan Monsenyör Pluym, Monsenyör Hillereau'nun 1849'da yaptırdığı taş evde oturmaya karar verdi. Böylece bu yapı 1870'den itibaren Papa vekilliğinin merkezi oldu. Bu durum Vatikan'la Türkiye'nin karşılıklı olarak resmi diplomatik ilişkiler tesis etmeye karar vermesine dek sürdü. R. MARMARA, "Papa Roncalli: Ölçek Sokak'ın Yeni Adı", Toplumsal Tarih, Ocak 2001, sayı 85, s. 57-59.

23 R. PHILIPPUCCI, "Il y a cent ans: le Pape Pie IX élevait l'Eglise paroissiale du Saint-Esprit au rang de Cathédrale", Le Flambeau, Ocak 1976, sayı 1, İstanbul, s. 4-5.

24 A. BELIN, Histoire de la Latinité de Constantinople, a.g.e., s. 382.

25 Lyon'a, Propaganda Fide kâtibi Dominique Meynis'e yazılmış 4 Şubat 1847 tarihli mektup (J. LAZIAN, Histoire de la Cathédrale Saint-Esprit, yayınlanmamış daktilo metni, İstanbul, 1940, s. 8.).

26 V. DEL GIORNO, Chroniques de la basilique cathédrale du Saint-Esprit, a.g.e., cilt I, s. 471.

27 Monsenyör Paolo Brunoni Ocak 1858'de Papa vekili olarak İstanbul'a gönderildi. 1868'de Papa IX. Pius tarafından, Doğu ritinden Katoliklere karşı Papa'nın temsilcisi olarak seçildi. Monsenyör Brunoni pek çok kilise inşa ettirdi. Bu saygın din adamı özellikle üç işle uğraştı: Kadıköy'deki kilise, Feriköy'deki mezarlık ve Saint-Esprit Kilisesi'nin yeniden inşası. 1869'da Roma'ya geri çağırıldı.

28 R. PHILIPPUCCI, "Il y a cent ans: le Pape Pie IX élevait l'Eglise paroissiale du Saint-Esprit au rang de Cathédrale", a.g.e., Ocak 1976, sayı 1, s. 6-7.

29 a.g.e., s. 7.

30 V. DEL GIORNO, Chroniques de la basilique cathédrale du Saint-Esprit, a.g.e., cilt I, s. 482-483.

31 a.g.e., s. 483.

32 A. BELIN, Histoire de la Latinité de Constantinople, a.g.e., s. 382.

33 Monsenyör Antonio-Maria Grasselli, 1874'ten 1880'e dek Papa'nın İstanbul vekilliği görevini yürüttü.

34 Obodey Cadet fabrikası, Morez (Jura), Fransa'da.

35 Monsenyör Vincento Sardi, 1908'den 1914'e dek Papa vekili ve Vatikan temsilcisi olarak görev yaptı.

36 Monsenyör Paul Bertoli, 1952-1953'te Vatikan temsilcisi ve İstanbul vekilliğinin idarecisi.

37 "Katedral'in büyük çanlarını çalmak çok zordu. Her ay 20 liralık masraf çıkardığı gibi, çan kulesine çıkıp çanlara ilk hareketi verecek sağlam yapılı insan bulmak da zorlaşmıştı. Üç çan için beş kişi gerekiyordu". V. DEL GIORNO, Chroniques de la basilique cathédrale du Saint-Esprit, a.g.e., cilt II, s. 1280.

38 Monsenyör Antoine Marovitch, (1926-1991), Moritanya salahiyetli episkoposu, 1989'dan 1991'e kadar Papa'nın İstanbul'daki temsilcisi.

39 Monsenyör Angelo ROTTA, 1925'ten 1930'a dek Vatikan'ın İstanbul temsilcisi.

Dördüncü Ayrım

Birinci Bölüm

1 *DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI* (FRANSA), *Liste des couvents, églises, chapelles, établissements de bienfaisance relevant de l'ambassade de France*, Imprimerie Nationale, Mart 1903. Liste, 1901'de imzalanan Midilli Antlaşması'na ek olarak hazırlanmıştır.

2 Monsenyör Joseph Pluym Hollandalıdır. 1869'dan öldüğü tarih olan 1874'e dek İstanbul'da Papa'nın vekili olarak bulunmuştur. Saint-Esprit Katedrali'nin kriptasında gömülüdür.

3 Saint-Esprit Katolik bölge okulu hakkında ileri sürülen fikirler büyük ölçüde şu eserlere dayanmaktadır: "Le centenaire de l'Ecole Saint Esprit", *Le Flambeau*, Nisan 1959, sayı 4, Marsel Linguri, İstanbul, s. 8-10; J. LAZIAN, *Histoire de la Cathédrale Saint Esprit*, yayınlanmamış daktilolu metin, İstanbul, 1940, s. 24, 25, 31, 33 ve 58; V. DEL GIORNO, *Chroniques de la basilique cathédrale du Saint-Esprit*, a.g.e., cilt I, s. 174, 654-662; A. BELIN, *Histoire de la Latinité de Constantinople*, a.g.e., s. 444-446, 450-451, 472.

4 Monsenyör Vincenzo Vannutelli, 1880'den 1882'ye dek Papa'nın İstanbul'daki vekili.

5 Monsenyör Louis Rotelli, 1882'den 1887'ye dek Papa'nın İstanbul'daki vekili.

6 11 Haziran 1932 tarihli, 2007 numaralı kanun (*Resmi Gazete*'nin 16 Haziran 1932 tarihli 2126 numaralı sayısında yayınlandı).

7 V. DEL GIORNO, *Chroniques de la basilique cathédrale du Saint-Esprit*, a.g.e., cilt 1, s. 174. Bu kaynakta bulunan istatistikler, yabancı ilkokulların sadece yabancı öğrenci kabul edebileceğine dair kanundan sonra öğrenci sayısının düştüğünü kanıtlamaktadır: 1923'te 211, 1928'de 293, 1930'da 340, 1940'ta ise sadece 20 öğrenci mevcuttu.

8 Monsenyör Hillereau, Saint-Esprit Kilisesi'nin önüne, Pangaltı Caddesi'nde yaptırdığı binalara (1845-1846) bir papaz okulu kurmak niyetindeydi. Projesini hayata geçiremeyince 1855'te binalar Filles de la Charité rahibelerine kiralandı. Rahibeler, o zamanlar 90 kadar öğrencisi olan Galata'daki yatılı okullarını buraya taşıdılar. 1856'da ise yatılı okulu Notre-Dame de Sion rahibeleri devraldılar (kira sözleşmesi 1856 Kasımı'nda 1855'ten 1858'e dek İstanbul'da geçici olarak Papa vekilliği görevini üstlenen Monsenyör Mussaibini ile Notre-Dame de Sion'un başrahibesi *Mère* Louise Weywada arasında imzalandı). Sonunda Monsenyör Brunoni 1 Eylül 1864'te binayı onlara sattı.

9 Monsenyör Angelo Roncalli, geleceğin Papa XXIII. Jean'ı (1958-1963); 1935'ten 1944'e dek İstanbul'da Papa'ya vekâlet etti.

10 S. VAILHE, "Eglise de Constantinople", *Dictionnaire de Théologie Catholique*, a.g.e., cilt III, 2. bölüm, sütun 1509-1515.

11 *ASOMPSİYONİSTLERİN ARŞİVİ*, İstanbul. Bu yazı için faydalanılan belge "Notes sur la paroisse de Cadi-Keuy" başlıklı, 51 sayfalık bir el yazması. Bunun yanı sıra Papa'nın İstanbul'daki vekili, Asompsiyonist Monsenyör Louis Pelâtre'a da verdiği değerli tarihi bilgiler için teşekkürü bir borç bilirim.

12 Enstitü'nün belli başlı üyelerinin bilimsel etkinlikleri için bkz: L. BISKUPSKİ, *L'Institut Français d'Etudes Byzantines et son activité scientifique et littéraire, 1895-1970*, yazarın kendi yayını, İstanbul, 1970.

13 *SAINT-BENOÎT ARŞİVİ*, İstanbul, "Hommage à Sa Sainteté Léon XIII à l'occasion de son jubilé sacerdotal", 38 sayfalık el yazması, 1887.

14 *PROPANGA FIDE TARİH ARŞİVLERİ*, "Scritture riferite nei congressi, Romania Costantinopli", cilt 29, 1838-1841, s. 160-161.

15 A. PALMIERI, *L'Associazione commerciale artigiana di pietà in Costantinopli*, Francesco Giannini e Figli, Napoli, 1902, s. 20.

16 V. DEL GIORNO, *Chroniques de la basilique cathédrale du Saint-Esprit*, a.g.e., cilt I, s. 76.

17 A. PALMIERI, *L'Associazione commerciale artigiana di pietà in Costantinopli*, a.g.e., s. 109, 111.

18 a.g.e., s. 8-9.
19 a.g.e., s. 28.
20 *PROPAGANDA FIDE TARİH ARŞİVLERİ*, "Scritture riferite nei congressi, Romania Costantinopoli", cilt 29, s. 465.
21 A. PALMIERI, *L'Associazione commerciale artigiana di pietà in Costantinopli*, a.g.e., s. 15.
22 V. DEL GIORNO, *Chroniques de la basilique cathédrale du Saint-Esprit*, cilt I, s. 75.
23 A. PALMIERI, *L'Associazione commerciale artigiana di pietà in Costantinopli*, a.g.e., s. 50.

İkinci Bölüm

1 Yararlandığımız kaynaklar: E. Z. KARAL, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, cilt VII ve VIII; R. MANTRAN, *Histoire de la Turquie*, Presses Universitaires de France, Paris, 1961; Colonel LAMOUCHE, *Histoire de la Turquie*, Payot, Paris, 1934; A. İNAN, *L'histoire économique de l'Empire Turc-Ottoman*, 2. baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976; A. JEVAKHOFF, *Kemal Atatürk*, Tallandier, 1989.
2 R. MANTRAN, *Histoire de la Turquie*, Presses Universitaires de France, Paris, 1961, s. 89.
3 M. HATİPOĞLU, *Türk-Yunan ilişkilerinin 101 yılı (1821-1922)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988, s. 25.
4 R. MANTRAN, *Histoire de la Turquie*, a.g.e., s. 104.
5 Colonel LAMOUCHE, *Histoire de la Turquie*, a.g.e., s. 325.
6 R. MANTRAN, *Histoire de la Turquie*, a.g.e., s. 106.
7 Colonel LAMOUCHE, *Histoire de la Turquie*, a.g.e., s. 330: "Borç nizamı Muharrem kararından sonra da devam etti. 1888'den 1908 devrimine kadar yeni borç ve avansların meblağı 1. 395 milyon franga ulaşmıştı."
8 R. MANTRAN, *Histoire de la Turquie*, a.g.e., s. 113; Colonel LAMOUCHE, *Histoire de la Turquie*, a.g.e., s. 369.
9 Colonel LAMOUCHE, *Histoire de la Turquie*, a.g.e., s. 372.

Beşinci Ayrım

1 Colonel LAMOUCHE, *Histoire de la Turquie*, a.g.e., s. 361.

Birinci Bölüm

1 *LOZAN'DA İMZALANAN BARIŞ ANTLAŞMASI ve diğer mukaveleler*, 30 Ocak ve 24 Temmuz 1923, a.g.e.; 24 Temmuz 1923'te imzalanan barış antlaşması, s. 1-2.
2 *LOZAN'DA İMZALANAN BARIŞ ANTLAŞMASI ve diğer mukaveleler*, 30 Ocak ve 24 Temmuz 1923; 24 Temmuz 1923'te imzalanan barış antlaşması, Kısım I, Siyasî ahkâm, Fasıl I, 1. Araziye mütaallik ahkâm, s. 4-5.
3 a.g.e., Kısım I, Fasıla I, 2. Ahkâmı mahsusa, madde 28.
4 a.g.e., madde 37.
5 a.g.e., madde 40.
6 a.g.e., madde 41.
7 a.g.e., madde 42; "Aynı akalliyetlerin hali hazırda Türkiye'de mevcut olan evkafına ve müessesatı diniye ve hayriyelerine her türlü teshilât ve müsaadat ita olunacak ve Türkiye Hükümeti yeni müessesatı diniye ve hayriye ihdası için bu kabîl sair müessesatı hususiyeye temin edilmiş olan teshilâtı lâzimeden hiçbirini diriğ etmeyecektir."

8 a.g.e., madde 44.
9 a.g.e., madde 42.
10 A. AKTAR, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme politikaları*, İletişim, İstanbul, 2000, s. 112-113.
11 "Düveli mezkureden biri gerek kanunları iktızasınca ve gerek diğer bir suretle mebhusünanh ahkâmdan herhangi birisi için muamelei mütekabile ifasından imtina edecek olursa onun tebaa ve şirketleri, Türkiye'de zikrolunan ayni hükümden istifade edemeyecektir."
12 a.g.e., Kısım I, Fasıla I, Duhul ve İkamet, madde 2.
13 a.g.e., madde 3.
14 a.g.e., madde 4.
15 a.g.e., madde 5.
16 a.g.e., madde 6.
17 a.g.e., Kısım 2, Tekâlife ait ahkâm, madde 8.
18 a.g.e., madde 10.

İkinci Bölüm

1 L. THOMAS, "Les écoles françaises en Turquie", *La Documentation Catholique*, sayı 263, 8 Kasım 1924, sütun 865.
2 Fransa'da, kiliselerle devletin ayrılmasına ilişkin 9 Aralık 1905 tarihli yasanın 28. maddesi kamu binalarında her çeşit dini alametleri yasaklamıştı.
3 7 Şubat 1924 tarihli, 3370/758 sayılı Milli Eğitim genelgesi; Fransızca metin: L. THOMAS, "Les écoles françaises en Turquie", *La Documentation Catholique*, agy., sütun 876.
4 L. JALABERT, "De la fermeture a la réouverture des écoles françaises en Turquie", *Etudes*, 20 Kasım 1924, s. 587-589.
5 a.g.e., s. 589.
6 L. THOMAS, "Les écoles françaises en Turquie", La Documentation Catholique, a.g.e., sütun 835, not 1.
7 L. JALABERT, "De la fermeture à la réouverture des écoles françaises en Turquie", *Etudes*, a.g.e, s. 590.
8 1904'te Fransa'da 2.500 dini okul kapatıldı.
9 Monsenyör Ange Marie Dolci 1914-1923 arasında İstanbul'da Papalık delegesi olarak görev yapmıştır.
10 L. JALABERT, "De la fermeture à la réouverture des écoles françaises en Turquie", *Etudes*, a.g.e., s. 594.
11 a.g.e., s. 595; "Delegasyon okulları diye anılacak bu okullardan üç tane olacaktı: Pangaltı, Galata'da San Pietro ve Saint-Louis, ilk ikisi Saint-Louis'ye hazırlık niteliğinde birer küçük papaz okulu olarak kabul edilecekti."
12 a.g.e., s. 597. 12 Kasım'da Anadolu'da bulunan yabancı okullar yeniden açıldı.
13 İstanbul Saint-Joseph Lisesi'nden Frer Ange Michel'e ve Yıldız Üniversitesi'nden Dr. Elçin Macar'a, 29 Mart 1931 tarihli, 1960 sayılı *Resmî Gazete*'de çıkan bu yasa hakkında verdikleri bilgiler için teşekkür ederim.
14 Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Milli Eğitim Müdürlüğü'nün, 1968-1969 öğretim yılı için azınlık ilkokullarına yeni kaydolanlara yönelik, 6 Eylül 1968 tarihli, 510-62 sayılı genelgesi. İstanbul Yıldız Üniversitesi'nden Dr. Elçin Macar'a bu metni sağladığı için teşekkür ederim.
15 28 Mayıs 1928 tarihli, 1312 sayılı, "Türk vatandaşlığı hakkında" yasa, 4 Haziran 1928 tarihli, 904 sayılı *Resmî Gazete*'de yayınlandı.
16 a.g.e., 16. madde.
17 A.y, 1. fıkra.

18 a.g.e., 4. madde.
19 a.g.e., 9. madde.
20 a.g.e., 4. madde.
21 11 Haziran 1932 tarihli, 2007 sayılı yasa. Bu yasa 16 Haziran 1932 tarihli 2126 sayılı *Resmî Gazete*'de yayınlandı: *"Türkiye'de Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkında kanun."*
22 a.g.e., 5. madde.
23 Bu karar 31 Mayıs 1933 tarihinde, TBMM tarafından alındı (TBMM Zabıt Ceridesi, devre 4, cilt 15, s. 468).
24 A. AKTAR, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme politikaları*, İletişim, İstanbul, 2000, s. 125.
25 a.g.e., s. 126.
26 R. AKAR, *Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve çalışma kampları*, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 63.
27 11 Kasım 1942 tarihli, 4305 sayılı, *Varlık Vergisi hakkında kanun*, 12 Kasım 1942 tarihli, 5255 sayılı *Resmî Gazete*'de yayınlandı.
28 R. AKAR, *Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve çalışma kampları*, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 64.
29 a.g.e., s. 62.
30 a.g.e., s. 62-63.
31 *Varlık Vergisi hakkında kanun*, agy., 6 madde. R. AKAR, *Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, a.g.e., s. 69-70.
32 A. AKTAR, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme politikaları*, İletişim, İstanbul, 2000, s. 149.
33 R. AKAR, *Aşkale Yolcuları, Varlık vergisi ve çalışma kampları*, a.g.e., s. 103.
34 a.g.e., s. 103. Yabancıların (vergisi 5000 Türk lirasından yüksek olan yabancıların) toplam vergisi 73.697.652'den 48.591.590 Türk lirasına indirildi. Sadece 42.548.878 Türk lirası tahsil edilebildi.
35 a.g.e., s. 104-105.
36 F. ÖKTE, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, tarihsiz, s. 81.
37 a.g.e., s. 124. F. Ökte'nin belirttiği rakamları veriyoruz.
38 Çalışma kamplarındaki günlük yaşam konusunda, Feridun Kandemir'in 28 Ocak-8 Şubat 1943 arasında *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde çıkan röportajlarına bakılabilir.
39 *Varlık Vergisi hakkında kanun*, a.g.e., 12. madde.
40 R. AKAR, *Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, a.g.e., s. 115.
41 a.g.e., s. 142.
42 A. AKTAR, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme politikaları*, a.g.e., s. 229.
43 a.g.e., s. 230.
44 R. AKAR, *Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, a.g.e., s. 147.
45 15 Mart 1944 tarihli, 4530 sayılı, *Varlık Vergisi bakayasının terkinine dair kanun*, 17 Mart 1944 tarihli, 5657 sayılı *Resmî Gazete*'de yayınlandı.
46 R. AKAR, *Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, a.g.e., s. 160.
47 a.g.e., s. 160-161.
48 18 Mart 1926 tarihli, 788 sayılı Memurin Kanunu'nun 4. maddesi sadece Türklerin (ırk) memur statüsüne gelebileceğini belirtiyordu, böylece Türk azınlıklar dışarıda bırakılmış oluyordu. Bu yasa 1965'e kadar uygulandı, sonra Türk olma koşulu Türk uyruğu olarak değiştirildi. A. AKTAR, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, a.g.e., s. 119-121.
49 İsrail Devleti 14 Mayıs 1948'de kurulmuştur.
50 A. AKTAR, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, a.g.e., s. 207-208. 6-7 Eylül 1955 olaylarından sonra Türkiye'den ayrılan Rumlar söz konusu rakamlar içinde yer almamaktadır.
51 V. DEL GIORNO, *Chroniques de la basilique cathédrale du Saint-Esprit*, cilt II, s. 1928.
52 a.g.e., s. 1299.

53 a.g.e., s. 1299; "Oradaki her şey yıkıldı, kırıldı, kutsallığı çiğnendi, yağmalandı, (...) tablolar parçalandı, heykeller kırıldı, kilise ve âyin süsleri avlunun bir köşesinde, giriş kapısının yakınında yakıldı. Manastırın bütün camları kırıldı, eşyaları tahrip edildi. Orada bulunan iki din adamı, Peder Pius Vardize ve Peder Piyer Tatalaşvili tartaklanmamak için odalarına gizlendiler."

54 a.g.e., s. 1298. "Katedralin avlusundaki demir kapılar açıldı ve yakıp yıkmaktan başka şey düşünmeyen güruh kiliseyi ateşe verme niyetiyle içeri girdi, nitekim avluda tahta parçaları ve paçavralar bıraktılar." Katedralin bitişiğindeki Notre-Dame de Sion okulunun ön cephesinde Fransız bayrağının bulunması, yağmacıları binadan uzak tuttu.

55 a.g.e., s. 1300.

56 a.g.e., s. 1300; "Tahrip edilen ve yağmalanan mağaza ve evlerin sayısı 2.500, kutsiyetine saldırıda bulunulan, zarar verilen ya da yakılan kiliselerin sayısı 10 olarak saptanmıştı."

57 H. DEMİR, R. AKAR, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, a.g.e., s. 11

58 V. DEL GIORNO, *Chroniques de la basilique cathédrale du Saint-Esprit*, a.g.e., cilt II, s. 1302; "Gecenin on birine kadar savunmasız, korumasız kalan Saint-Esprit Katedrali'ne de zarar verilmedi."

Üçüncü Bölüm

1 372 erkek, 448 kadın.

2 Rahibe Susanna BERNARDI'ye İstanbul'daki kuruluşların ve din adamlarının listesini sağladığı için teşekkür ediyoruz.

3 Asompsiyonist Peder Louis Pelâtre, 13 Eylül 1992'de İstanbul'daki Saint-Esprit Katedrali'nde yapılan bir törenle göreve başlamıştır.

4 Türkiye Episkoposluk Konferansı 4 Mart 1976'da kurulmuştur. Monsenyör Maroviç'e bana bu bilgiyi verdiği için teşekkür ederim.

5 Türkiye Episkoposluk Konferansı'nın 26-Mart-6 Nisan 1989 arasında düzenlenen *ad limina apostolorum* ziyareti. Présence, sayı 5, Mayıs 1989, s. 6-7: "Kiliselerin sayısı prensipte yeterli, ancak bugün meskûn olmayan eski mahallelerde bulunuyorlar. Meskûn mahallelerin ibadet mekânları yok, yasa ise ibadet için özel salonlar hazırlanmasına izin vermiyor. Din adamlarına ikamet izni veriliyor ama Türkiye'den ayrılan ya da ölen birinin yerini almak kaydıyla."

6 5 Eylül 1994 Pazartesi sabahı, Papa II. Jean-Paul, *ad limina* ziyarette bulunan Türkiye Episkoposluk Konferansı üyelerini huzuruna kabul etti: Türkiye Ermenileri Başepiskoposu ve Episkoposluk Konferansı başkanı Monsenyör Jan Çolakyan; İzmir Latin Başepiskoposu Monsenyör Giuseppe Bernardini; İstanbul Papalık Vekili Monsenyör Louis Pelâtre; Anadolu Papalık Vekili Monsenyör Ruggero Franceschini; Katolik Süryanilerin patrik naibi Yusuf Sağ; Bizans ritinden Katoliklerin episkoposu, başrahip Tomas Varsamis; Türkiye Kildanileri başkanı Peder Süleyman Öz; Episkoposluk Konferansı genel sekreteri Monsenyör Jorj Maroviç.

7 *PRESENCE*, Kasım 1994, sayı 9, s.10.

8 a.g.e., s. 12; Papa II. Jean-Paul'ün konuşması.

9 a.g.e., s. 9.

10 a.g.e., s. 9.

11 PRESENCE, Nisan 2001, s. 4, s. 9-10; Türkiye Episkoposluk Konferansı başkanının Papa Hazretleri'ne verdiği demeç.

12 a.g.e., s. 10.

13 Monsenyör Ruggero FRANCESCHINI, Anadolu Papa Vekili, Kiliseler Toplantısı başkanı, "Quel futur pour l'Eglise catholique de Turquie?", *Présence*, Kasım 2001, sayı 9, s. 1.

14 a.g.e., s. 2.

15 Ökümenik Patrikhane, Apostolik Ermeni Patrikhanesi, Ortodoks Süryaniler, Latin Cemaati, Katolik Ermeniler, Kildaniler, Katolik Süryani Cemaati.

16 İstanbul valisinin huzurunda dini azınlık cemaatlerinin toplantısını özetleyen 31 Ekim 2001 tarihli raporunu bana verdiği için Şansölye, Monsenyör Jorj Maroviç'e (Geroges Marovitch) teşekkür ederim.

17 a.g.e., s.3.

18 Katolik Süryani, Ermeni ve Kildani cemaatleri taleplerini ayrıca ilettiler. Bu cemaatlerin, özellikle de en çok taşınmaz mala sahip Katolik Ermeni Cemaati'nin karşısına, "1936 deklarasyonu" çıkarıldı. (Rumlar, Ermeniler ve Museviler azınlık cemaati olarak kabul edilmektedir.) Katolik Ermenilerin İstanbul valisine verdiği 10 Aralık 2001 tarihli dilekçeden, "1936 deklarasyonu"nun uygulanmasına açıklık getiren pasajı buraya alıyoruz: "1936 deklarasyonunda yer almayan ya da daha sonra vakıflarımızca edinilen taşınmazlar müsadere edilmiş, eski sahiplerine geri verilmiş ya da Hazine'ye devredilmiştir. Vakıflarımızın bağış olarak verilen taşınmazları kabul etmesine ya da yeni taşınmazlar edinmesine izin verilmemektedir. Bir başka deyişle, cemaatimizin Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı üyelerinin yönetimindeki vakıflarımız, tüzel kişiliğe sahip Türk vakıfları olmalarına karşın, Yargıtay tarafından Türk olmayan yabancı vakıflar olarak kabul edilmekte ve dolayısıyla taşınmaz edinemeyen, Türk olmayan tüzel kişi statüsüne sokulmaktadır. Özellikle azınlık cemaatlerinin vakıfları yabancı vakıf değil, bütün haklara sahip Türk vakıflarıdır. Hükümetimizin, hakkımızda ağır önyargılara yol açan bu yanlış uygulamayı düzelteceğini umut ediyoruz. Yukarıda belirtilen uygulama sonucunda müsadere edilen taşınmazların cemaatimiz vakıflarına iadesi, uğradığımız haksızlığa son verecektir."

19 26 Kasım 2001 tarihli, 1122/MM1/GM sayılı, Türkiye Episkoposluk Konferansı adına İstanbul valisi Erol Çakır'a verilen mektup.

20 26 Kasım 2001 tarihli mektup, a.g.e.

21 a.g.e., "Sarsılmaz bir bağlılık duyduğumuz ve tüm kalbimizle sevdiğimiz ülkemize gelecekte daha iyi hizmet edebilmemiz için devletin yardımını diliyoruz. Bildiğiniz gibi Türkiye Katolik Kilisesi, Papa'nın otoritesine bağlı çeşitli cemaatlerden meydana gelmiştir: Latin, Kildani, Maruni, Melkît, Katolik Ermeni, Katolik Süryani, Katolik Bulgar, Katolik Rum."

22 a.g.e.

23 A.y, eskiden Amerikan vatandaşı olan Patrik Athenagoras için olduğu gibi. "Katolik episkoposları bütün dünyada, ilgili ülkenin yetkili makamlarının önceden verdiği bilgiler üzerine, Papa tarafından atanır. Katolik Kilisesi'nin bu temel yasasının ülkemizde de geçerli olmasını istiyoruz."

24 a.g.e., "Katolik Kilisesi Türkiye'de yüzyıllardır, rahip ve rahibelerce yönetilen sayısız dinsel yapıya, okula, hastaneye, düşkünler yurduna, taşınmaz mallara sahiptir. Söz konusu din adamları Cizvitler, Dominikenler, Fransiskenler, Kapüsenler, Lazaristler, Asompsiyonistler, Filles de la Charité rahibeleri, Frerler, Petites Soeurs des Pauvres rahibeleri, Notre-Dame de Sion rahibeleri, Ivrea rahibeleridir. Bütün bu kuruluşlar ülkemize eğitim ve sağlık alanında, hiçbir inanç, dil, ırk ayrımı gözetmeksizin sayısız hizmette bulunmaktadır. (Burada, 30 yılı aşkın bir süre Galatasaray Lisesi'nde ders veren ve yüzlerce entelektüelin yetişmesine katkıda bulunan müteveffa Peder, Kapüsen Pierre Dubois'yı anmak uygun olacaktır.) Bütün ülkeyi yasa boğan Marmara depreminde, "Caritas"ımız sayesinde, felakete uğrayan yurttaşlarımızın acısını paylaşabildik. Devletle ve sayısız hayır kurumuyla işbirliği yaparak, 7 okul, 160 konut ve Sakarya Üniversitesi'ne bağlı bir kültür merkezi inşa ettik."

25 a.g.e., "Aynı zamanda, bugüne dek mahkeme kararıyla kamulaştırılmış taşınmazlarımızın, tıpkı Asompsiyonistlere ait Fenerbahçe Kilisesi ya da Kadıköy Kilisesi'nde yapıldığı gibi, Vakıflar ve Hazine çerçevesinde kalmaya devam ederek, eski sahiplerinin kullanımına açılmasını arzu ediyoruz. Filles de la Charité rahibelerinin malı olan Bebek öksüzler yurdu binaları, dönemin iki cumhurbaşkanı tarafından verilen güvencelere karşın boşaltılmıştır. Eğitim amacıyla bu binalardan yararlanmamıza izin verilmesini talep ediyoruz."

26 a.g.e., sözgelimi, tapu senedi Cumhuriyet döneminde verilen Yeremya Hastanesi'nin satışına getirilen engellerin kaldırılması gerekmektedir.

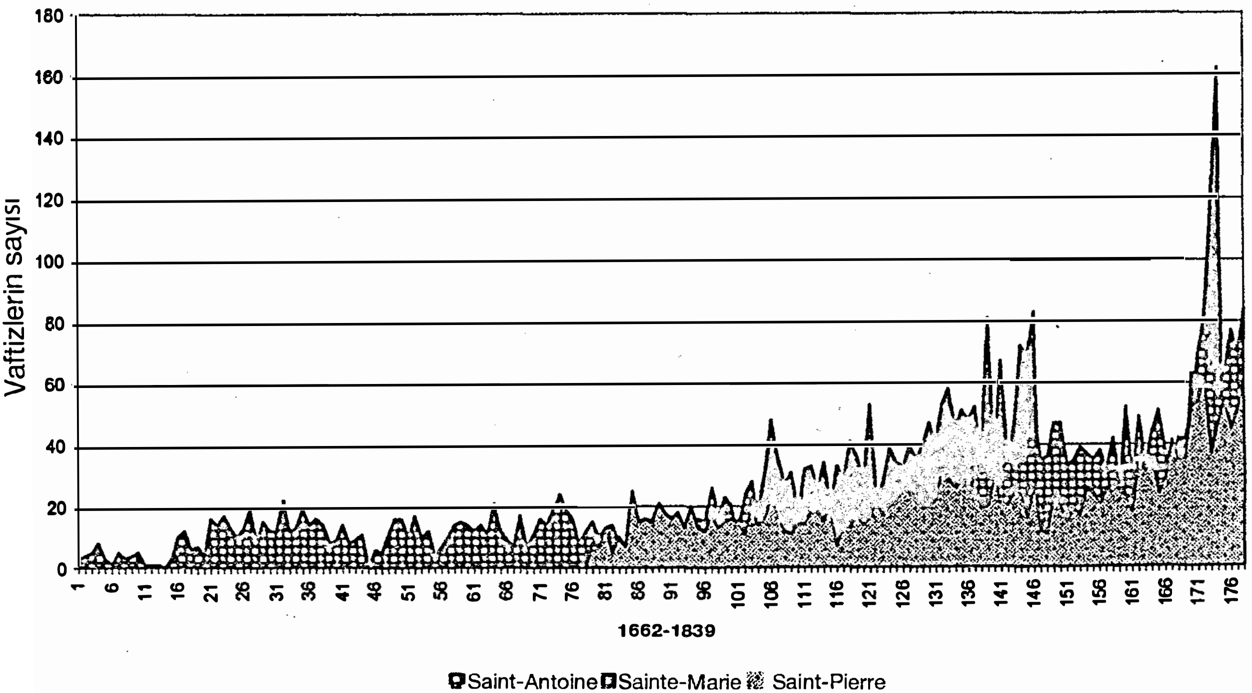
27 İstanbul Valiliği, Emniyet Müdürlüğü'nün 29 Mart 2002 tarihli, B.05.1.EGM.4.34.00.12.09. 2.02/2784 sayılı mektubu, İçişleri Bakanlığı'nın kararını (18 Mart 2002 tarihli, 063586 sayılı mektup) bildirmektedir.

28 Monsenyör Maroviç'in ilettiği belge.

29 Görünüşe bakılırsa bir tarih hatası yapılmış. Vatikan ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki diplomatik ilişkiler 1960'ta başlamıştır (26 Mart 1960'ta, İstanbul'daki papalık delegesi, geçici papalık elçisi Monsenyör Francesco Lardone, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a güven mektubunu sunuyordu; öte yandan, Vatikan'ın ilk Türkiye büyükelçisi Nureddin Vergin 11 Nisan 1960'ta Papa XXIII. Jean'a güven mektubu sunuyordu.)

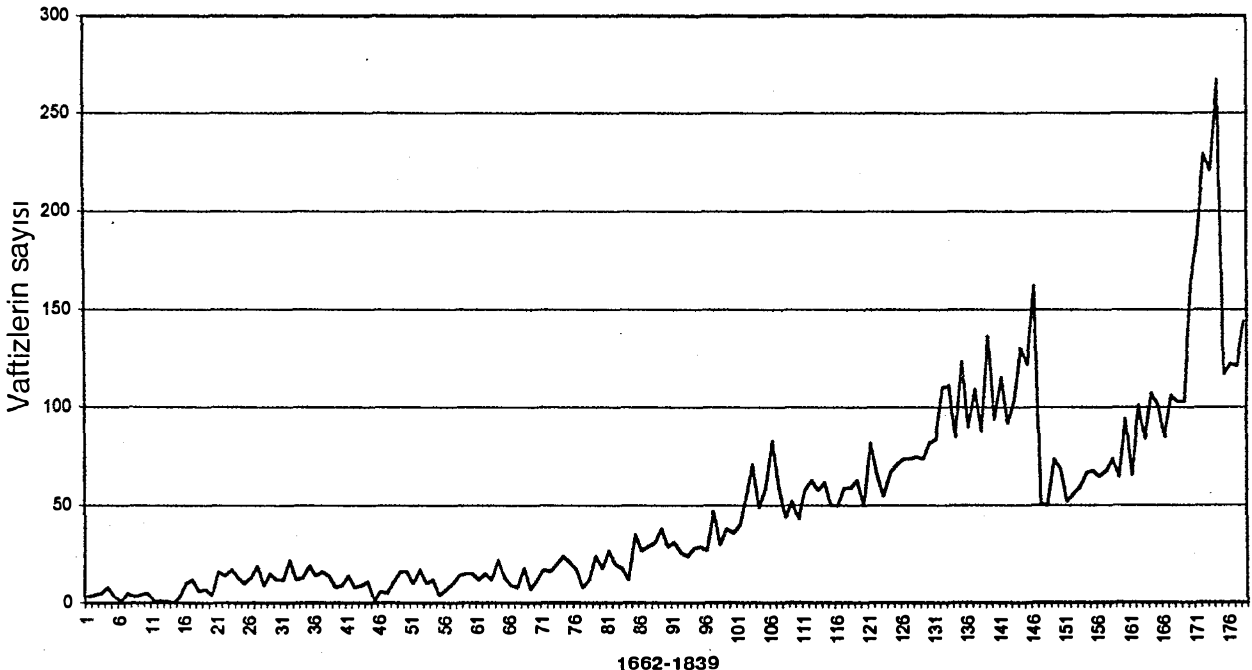
30 Kitap 2002 tarihli belgelerle son bulmaktadır. O tarihten bu yana, Latin Kilisesi'nin hukuki açıdan tanınması meselesine ilişkin yeni belgeler elimize geçmiştir. Bir başka yayında, 1453'ten başlayıp Türkiye'nin AB'ye girişine evet'e varan süreç içinde, sadece bu noktayı ele alacağız. 11 Aralık 2004.

Ek 1

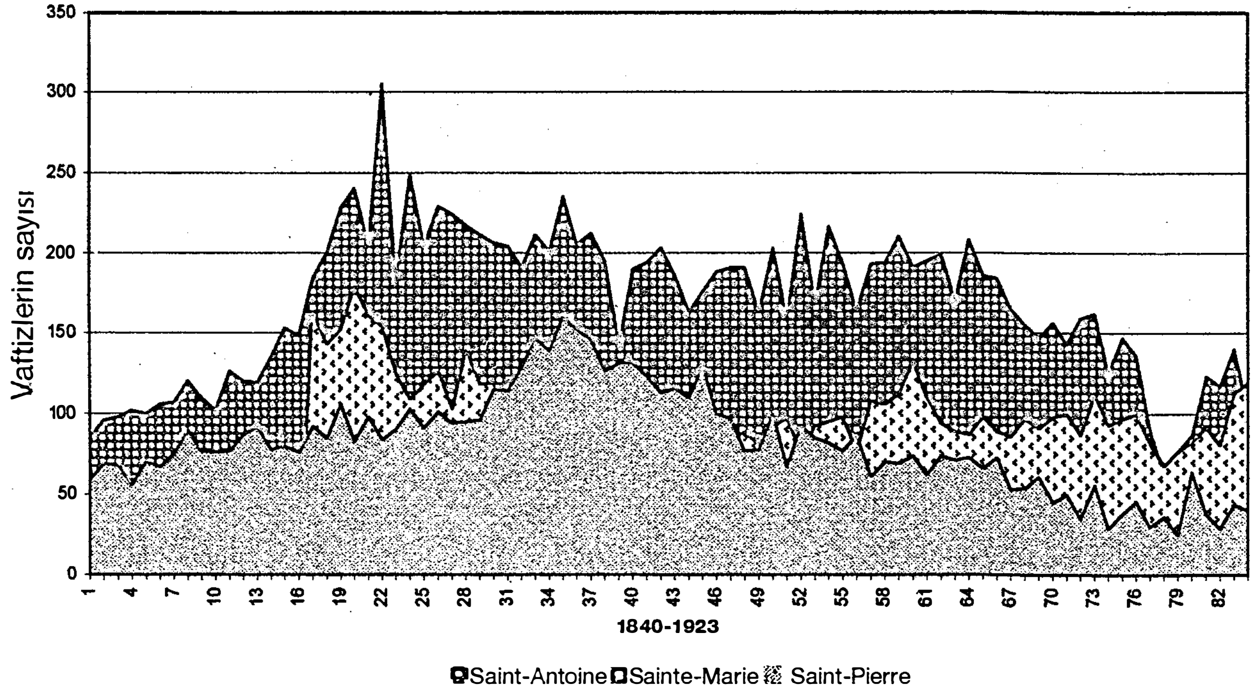

Grafik 1. 1662'den 1839'a kadar üç kilise bölgesinde vaftizlerin grafiği

Ek 2

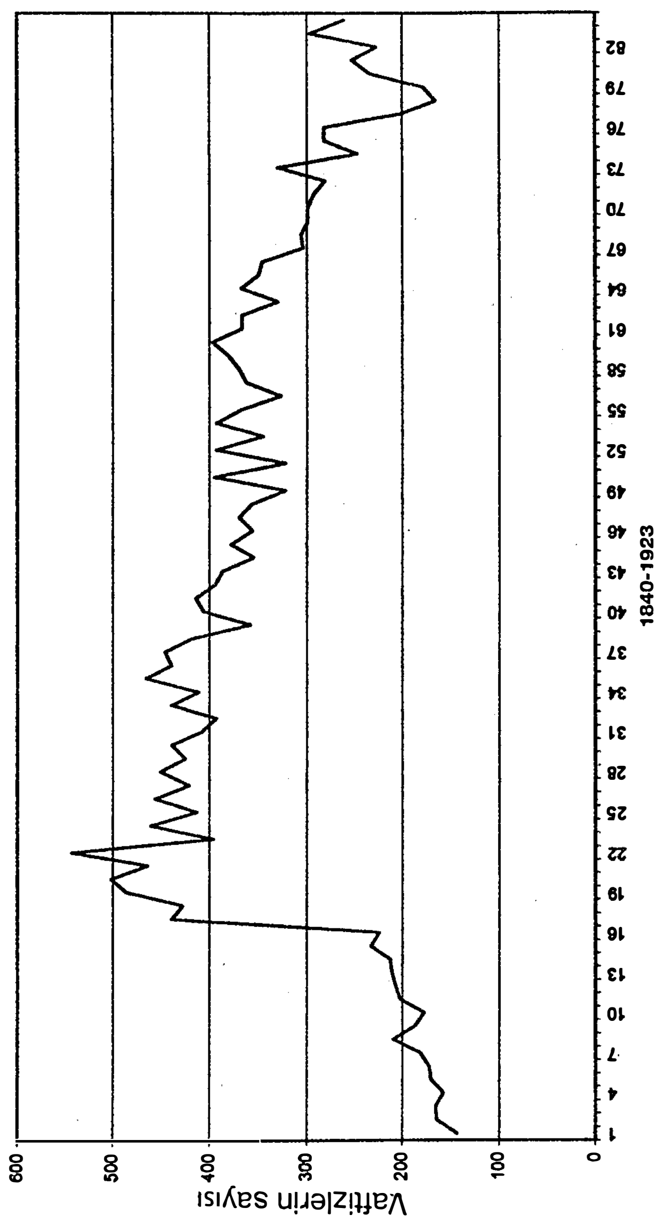

Grafik 2. 1662'den 1839'a kadar üç kilise bölgesinde vaftizlerin seyri

EK 3

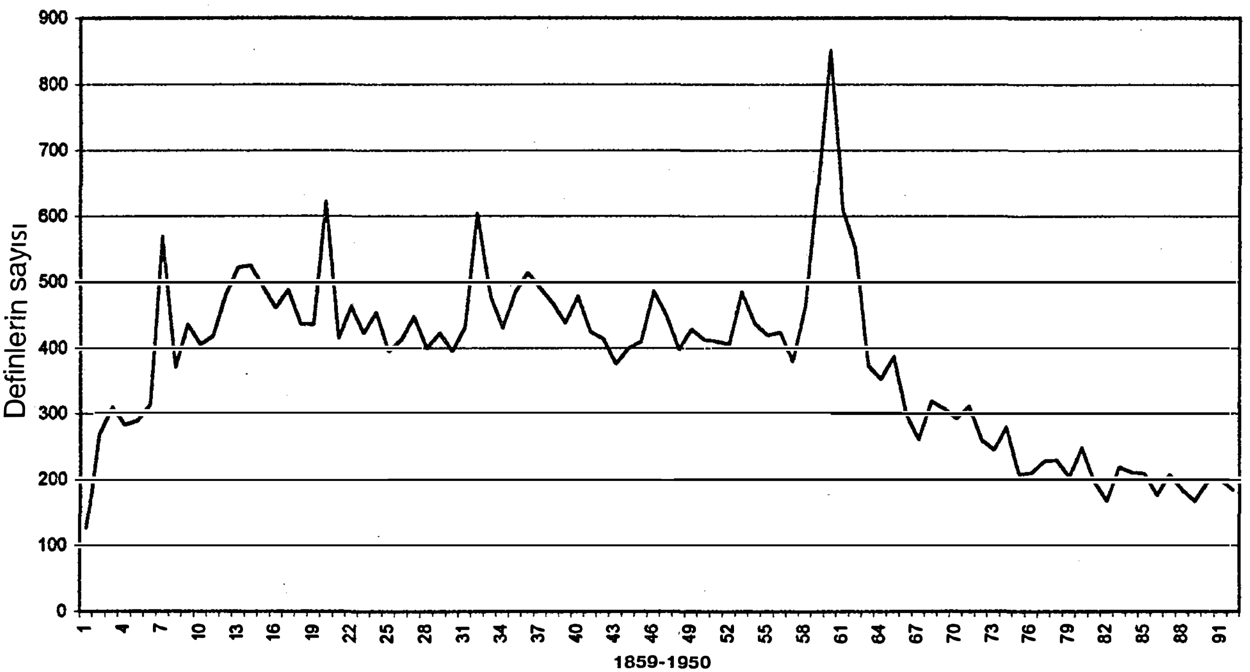

Grafik 3. 1840'tan 1923'e kadar üç kilise bölgesinde vaftizlerin grafiği

Ek 4

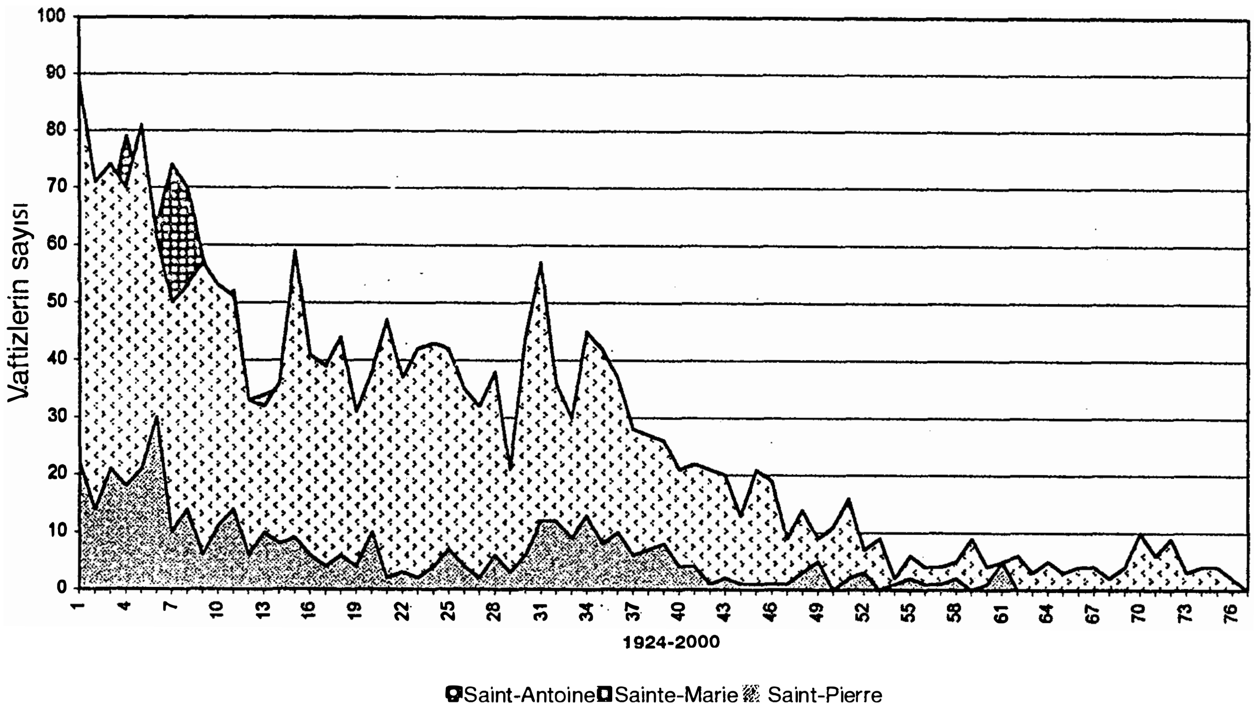

Grafik 4. 1840'tan 1923'e kadar üç kilise bölgesinde vaftizlerin seyri

Ek 5

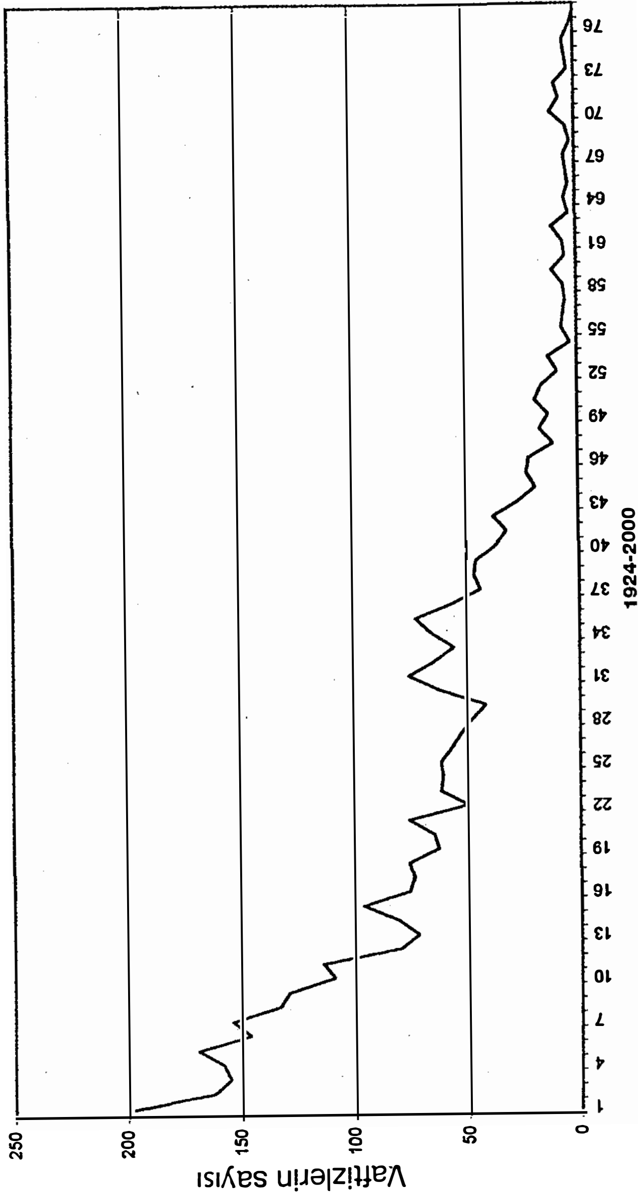

Grafik 5. 1859'dan 1950'ye kadar Latin mezarlığında definlerin seyri

Ek6

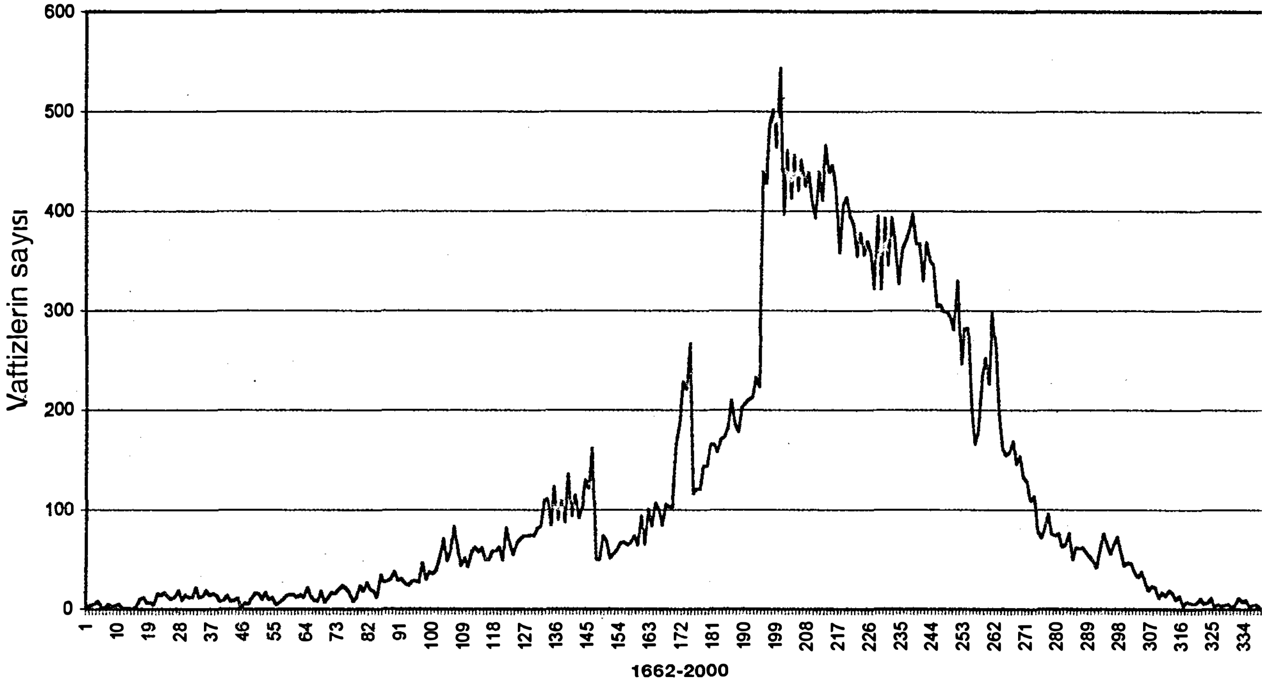

Grafik 6. 1924'ten 2000'e kadar üç kilise bölgesinde vaftizlerin grafiği

Ek 7

Grafik 7. 1924'ten 2000'e kadar üç kilise bölgesinde vaftizlerin seyri

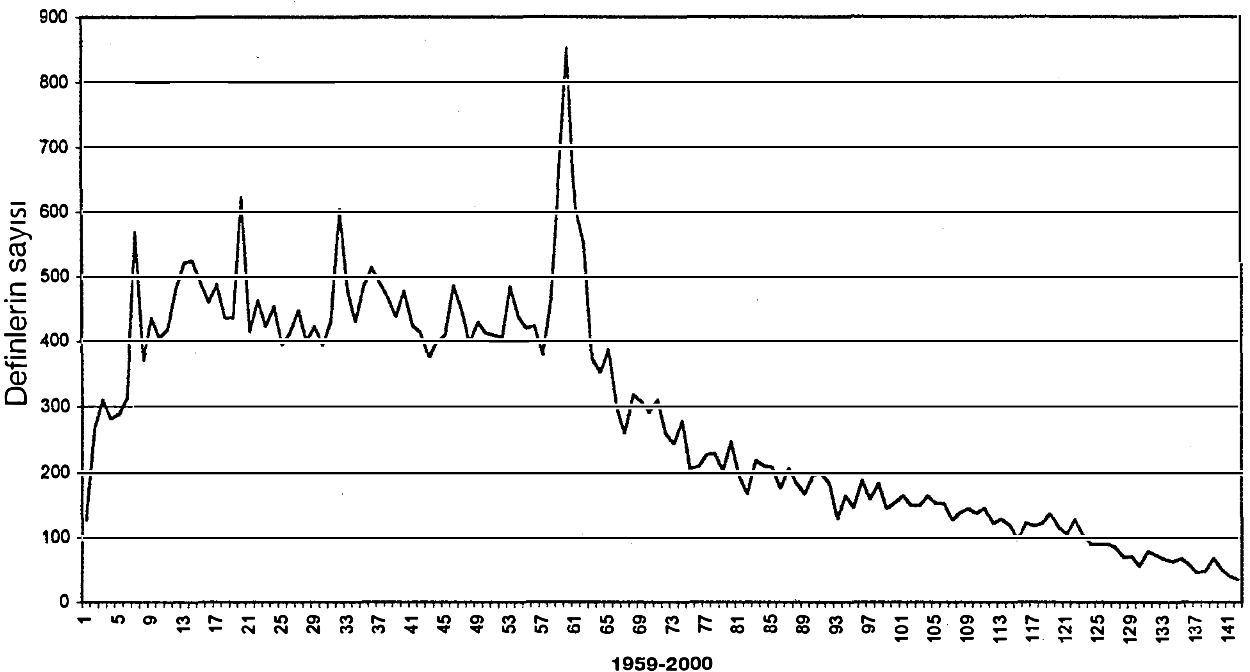

Grafik 8. 1662'den 2000'e kadar üç kilise bölgesinde vaftizlerin seyri

Ek 9

Grafik 9. 1951'den 2000'e kadar Latin mezarlığında definlerin seyri

Ek 10

Grafik 10. 1859'dan 2000'e kadar Latin mezarlığında definlerin seyri

Dizin

Ab